

Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata u udžbenicima povijesti

Herman, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:496951>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U
RIJECI

Ivana Herman

**Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata u udžbenicima
povijesti**
(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
U RIJECI

Odsjek za povijest

Ivana Herman

Matični broj: 0009077403

Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata u
udžbenicima povijesti
(DIPLOMSKI RAD)

Diplomski studij: Povijest i Engleski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Maja Ćutić Gorup

Rijeka, 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata u udžbenicima povijesti* izradio/la samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Maje Ćutić Gorup.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

____Ivana Herman____

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. UDŽBENICI POVIJESTI	
2.1 Didaktičke značajke udžbenika.....	2
2.2 Uloga nastavnika i učenika u nastavi povijesti.....	4
2.3 Obilježja udžbenika povijesti socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja.....	6
2.4 Socijalistički udžbenici.....	8
2.5 Hrvatski postsocijalistički udžbenici.....	10
2.6 Suvremena nastava povijesti i „Škola za život“.....	15
3. POVIJESNI OKVIR	
3.1 Odnos SFRJ i Katoličke Crkve od 1945.-1960.....	18
3.2 Sudeње Alojziju Stepincu 1946. godine i njegovo djelovanje u razdoblju NDH.....	24
3.3 Normalizacija odnosa SFRJ i Katoličke Crkve.....	30
3.4 Odnos Katoličke Crkve i Republike Hrvatske nakon 1990.....	35
4. METODOLOGIJA RADA.....	41
5. KVALITATIVNA I KVANTITATIVNA ANALIZA UDŽBENIKA POVIJESTI	
5.1 Kvalitativna analiza udžbenika.....	45
5.1.1 Povijest (1974.).....	45
5.1.2 Povijest 2 (1989.).....	47
5.1.3 Povijest (1996.).....	49
5.1.4 Povijest IV. (1998.).....	52
5.1.5 Povijest (1998.).....	55
5.1.6 Povijest 4 (2002.).....	59
5.1.7 Povijest 4 (2004.).....	63
5.1.8 Povijest 4 (2015.).....	66
5.1.9 Povijest 4 (2022.).....	69
5.2 Kvantitativna analiza udžbenika.....	75
6. ZAKLJUČAK.....	83
7. LITERATURA	
7.1 Popis udžbenika povijesti.....	84
7.2 Popis literaturre.....	85

SAŽETAK

U ovom radu su analizirani srednjoškolski udžbenici povijesti izdani u razdoblju od 1974. do 2022. godine. U odabranim udžbenicima provedena je kvalitativna i kvantitativna analiza poglavlja prema odabranim metodološkim smjernicama koji se dotiču teme prikaza Katoličke Crkve i odnosa s jugoslavenskim vlastima nakon Drugog svjetskog rata u periodu od 1945. do 1970. Također, napravljena je usporedba ove teme u socijalističkim udžbenicima, te postsocijalističkim i suvremenim udžbenicima u Hrvatskoj.

Ključne riječi: povijest, nastava povijesti, udžbenik povijesti, učenik, Jugoslavija, Katolička Crkva, kvalitativna analiza, kvantitativna analiza

SUMMARY

This paper analyzes high school history textbooks published in the period from 1974. to 2022. In the selected textbooks, a qualitative and quantitative analysis of the chapters was carried out according to the selected methodological guidelines that touch on the subject of the presentation of the Catholic Church and relations with the Yugoslav state after the Second World War in the period from 1945. to 1970. Also, a comparison of the subject was carried out in socialist, Croatian post-socialist and contemporary high school textbooks.

Key words: history, history teaching, student, history textbook, student, Yugoslavia, Catholic Church, qualitative analysis, quantitative analysis

1. UVOD

Ovaj diplomski rad bavi se analizom teme Katoličke Crkve u razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata u srednjoškolskim udžbenicima, točnije prikazom narativa o istoj temi koji se mijenjao u udžbenicima ovisno o razdoblju njihova nastanka. Za proučavanje je odabrano devet udžbenika. S obzirom na promjene u trendu obrazovanja te političke i društvene promjene koje su utjecale na prikaz ove teme u udžbenicima povijesti, odabrani su udžbenici iz doba socijalizma, udžbenici napisani nedugo nakon osamostaljenja Hrvatske te oni nastali nakon posljednje reforme nastave povijesti. Proučavanjem narativa i perspektiva koje okružuju prikaz Katoličke Crkve u udžbenicima povijesti može se postići dublje razumijevanje složene dinamike između Crkve, države i obrazovnog sustava u poslijeratnoj Hrvatskoj te uloge Katoličke Crkve u hrvatskom društvu.

Cilj istraživanja je provesti analizu reprezentacije Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata u socijalističkim udžbenicima povijesti te u postsocijalističkim i suvremenim hrvatskim udžbenicima, pritom ispitujući pojmove i argumente koji su oblikovali njezin prikaz. Analiza će se bazirati na dijelovima udžbenika i poglavljima koja se tiču povijesti Katoličke Crkve u prva dva desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata. Tijekom analize slijedit će se odabrane metodološke smjernice koje nastoje obuhvatiti različite aspekte ove teme, kao i izbor pisanih povijesnih izvora i slikovnih prikaza. Zbog duljeg vremenskog razdoblja nastanka udžbenika izvršit će se kvantitativna analiza, tj. prikazati zastupljenost tema, slikovnih prikaza te izvora.

Polazna teza jest da pri pisanju udžbenika, nastankom samostalne Hrvatske, pod utjecajem ideoloških i političkih promjena, dolazi do promjene narativa o Katoličkoj Crkvi nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Rad se sastoji od sedam poglavlja od kojih glavni dio obuhvaća teorijski i istraživački dio. Teorijski dio sadržan je u poglavlju *Udžbenici povijesti*, u kojem se navode glavne značajke povijesnih udžbenika od socijalističkog razdoblja do danas, te u poglavlju *Povijesni okvir*, koje se bavi historiografskim prikazom Katoličke Crkve u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća. Istraživački dio baziran na analizi udžbenika nalazi se u poglavlju *Kvalitativna i kvantitativna analiza udžbenika povijesti* u kojem su odabrani udžbenici analizirani prema smjernicama sadržanim u poglavlju *Metodologija rada*. U poglavlju *Zaključak* sadržana je cjelokupna sinteza istraživanja na kojemu je rad baziran.

2. UDŽBENICI POVIJESTI

2.1 Didaktičke značajke udžbenika

Udžbenici igraju ključnu ulogu u učionicama i procesu učenja kao važno vizualno nastavno sredstvo. Udžbenici povijesti predstavljaju svojevrsan *prozor* u prošlost, pružajući učenicima sveobuhvatno razumijevanje povijesnih događaja, kultura i civilizacija. Učenici putem udžbenika stječu dragocjene uvide u prošle događaje i procese, što im omogućuje uspostavljanje veza, analizu obrazaca i razvijanje vještina kritičkog mišljenja.

Kako bismo što bolje razumjeli nastavni proces, a time i nastavu povijesti moramo započeti od definicije nastavnog sredstva i udžbenika. Nastavna su sredstva definirana kao „*didaktički oblikovana izvorna stvarnost..., važan izvor znanja i ujedno baza za razvijanje radne sposobnosti*“.¹ Poljak dijeli nastavna sredstva na vizualna, auditivna i tekstualna. Osnovno obilježje vizualnih nastavnih sredstava je video komponenta i zbog toga imaju vidljive dimenzije i vanjska osjetna svojstva², za razliku od auditivnih koji služe kao slušni izvori znanja.³ Tekstualna su nastavna sredstva sve ono što se odnosi na pisanu riječ ili tekst i služi za učenje u cjelini ili samo u dijelovima.⁴ Državnim pedagoškim standardom osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja udžbenik je definiran kao „*temeljno odgojno-obrazovno školsko i nastavno sredstvo koje sadrži sustav znanja iz određenoga nastavnog predmeta i koje je pedagoško-psihološki i didaktičko-metodički primjereno zakonitostima učenja i poučavanja u školi i izlaže gradivo utvrđeno nastavnim planom i programom*“.⁵

Didaktički koncept temeljen na didaktici osamdesetih godina prošlog stoljeća pretpostavlja da je udžbenik primarno namijenjen učeniku i da služi za samostalno učenje. Jedno od načela oblikovanja udžbenika je da se udžbenik treba voditi strukturom obrazovnog procesa i njegovom zakonitošću. Drugo, pri izradi udžbenika mora se voditi računa o tome da učenici stječu znanja vlastitim aktivnostima, a autori moraju osmisliti raznolike aktivnosti koje to potiču. U konačnici, udžbenik je primarni izvor obrazovanja, koji nadopunjuje druge izvore, a

¹ Poljak, V. (1988.) Didaktika. Zagreb: Školska knjiga., 55. str.

² Isto, 56. str.

³ Isto, 57. str.

⁴ Isto, 58. str.

⁵ Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja. (n.d.). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2129.html

svi oni zajedno čine cjelovito obrazovanje.⁶

Prema suvremenoj didaktici udžbenik povijesti sadrži nekoliko funkcija – znanstveno-obavijesnu funkciju prema kojoj udžbenik povijesti učenicima treba pružiti temeljne obavijesti; zatim metodološku funkciju jer udžbenik oblikuje ispravne poglede na povijesne procese i pravila njihova razvoja; odgojnu jer funkcija udžbenika nije samo obrazovanje, već i oblikovanje moralnih stajališta; istraživačku jer potiče učenike na registriranje, oblikovanje i rješavanje problema. Naposljetku, udžbenik povijesti sadrži samoobrazovnu funkciju koja potiče učenika na stvaranje navika za samostalan rad s izvorima te u konačnici, autokontrolnu funkciju jer pomaže u utvrđivanju znanja, te pridonosi kontroli i ocjeni postignutih rezultata kod učenika.⁷

Udžbenik povijesti bi trebao sadržavati adekvatni sadržaj, pri tome i određene interpretacije ili kontroverzna pitanja te se uz političku, fokusirati i na socijalnu i kulturnu povijest. Također, udžbenik treba održavati ravnotežu nacionalne, europske i svjetske povijesti u nastavi, a sadržaj treba biti prilagođen dobi i jezičnoj sposobnosti učenika.⁸ Naposljetku, važno je da udžbenik povijesti ne sadrži predrasude prema drugim narodima, kulturama ili religijama jer povijest kao nastavni predmet prednjači nad ostalima u svojoj odgojnoj ulozi.

U nastavi povijesti udžbenik igra vrlo važnu ulogu jer učenicima pruža sveobuhvatno razumijevanje povijesnih događaja i procesa, te usmjerava učenikove aktivnosti i upućuje ga na druge izvore (članke, internetske izvore i sl.).⁹ Unatoč svemu navedenom moramo imati na umu da udžbenici, pa tako i udžbenici povijesti, nisu znanstveni tekstovi, već slijede nacionalni program obrazovanja.¹⁰ Udžbenik je samo jedan od elemenata koji utječu na kvalitetu nastave, ali je element koji kod učenika izaziva najviše emocija.¹¹ Na učenicima je da usvoje vještine kako bi razotrkili moguću propagandu u udžbenicima te stoga moraju propitkivati tekst udžbenika i diskutirati.¹² On je važno sredstvo u formiranju misli i osjećaja učenika, a omogućava nam uvid u ciljeve nastave te način na koji određena zemlja sagledava

⁶ Poljak, V. (1980.) Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika. Zagreb: Školska knjiga., 32. str.

⁷ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 74. str.

⁸ Isto, 76. str.

⁹ Isto, 74. str.

¹⁰ Isto, 75. str.

¹¹ Agičić, D. (2015). Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti. Zagreb: Srednja Europa., 106.-109. str.

¹² Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 13. str.

vlastitu povijest.¹³

2.2 Uloga nastavnika i učenika u nastavi povijesti

Kako bi se osigurala što kvalitetnija nastava povijesti potrebno je osim udžbenika osigurati bolju komunikaciju učenika i nastavnika te odrediti jasne uloge u nastavnom procesu. Jedna od glavnih uloga učitelja u nastavi je odgoj, obrazovanje i poučavanje učenika. Poučavanje možemo definirati kao plansku poduku mlade generacije. Treba istaknuti da su učenje i poučavanje dva međusobno povezana pojma jer onaj tko poučava kreira situacije u kojima se uči.¹⁴ Međutim poučavanje, unatoč naporima učitelja/nastavnika ne vodi nužno do učenja.

U prošlosti je nastava povijesti pratila narativnu strukturu, prvenstveno fokusirajući se na političku povijest u kojoj je učenik uglavnom imao ulogu objekta koji prima znanje dok je uloga nastavnika bila prenošenje znanja.¹⁵ Uloga nastavnika je bila učenicima prenositi znanja o prošlim događajima, a uloga učenika je bila usvojiti određene činjenice i interpretacije te ih replicirati.¹⁶ Kurikulumi i udžbenici povijesti su bili pretrpani sadržajem te su stoga učenicima ostavljali malo prostora za samostalna istraživanja ili usvajanje vještina, poput kritičkog mišljenja, a nastavnicima nisu omogućavali da uvedu različite perspektive u nastavu.¹⁷

U suvremenoj nastavi povijesti naglasak se stavlja na različite interpretativne i analitičke vještine učenika, te se potiče aktivna uloga učenika u nastavi – učenje kroz rad, kroz aktivno bavljenje povijesnim materijalima i kroz istraživanje. Nastavni plan treba omogućiti učenicima sudjelovanje u nastavi pod vodstvom i uputama nastavnika nakon svladavanja potrebnih znanja o povijesnim činjenicama i pojmovima. Prema ovim nastavnim trendovima, učenici su protagonisti obrazovnog procesa, a ne samo primatelji informacija. Uloga nastavnika uključuje vođenje, koordinaciju i poticanje procesa učenja.¹⁸

Ostvarivanje aktivne i istraživačke uloge učenika u nastavi povijesti moguće je uz zadovoljavanje određenih preduvjeta. Nastavnici se moraju pobrinuti da učenici prije početka

¹³ Petrungero, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 30. str.

¹⁴ Koren, S. (2014). Čemu nas uči povijest?. Zagreb: Profil International., 18. str.

¹⁵ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 72.-73. str.

¹⁶ Koren, S. (2014). Čemu nas uči povijest?. Zagreb: Profil International., 24. str.

¹⁷ Stradling, R. (2003). Nastava europske povijesti 20.stoljeća. Zagreb: Srednja Europa., 194. str.

¹⁸ Isto, 195. str.

samostalnog istraživanja posjeduju određena teorijska znanja jer su ona polazišna točka svakog proučavanja. Aktivna uloga učenika u istraživačkom procesu u nastavi povijesti krije opasnost nesistematiziranosti znanja jer se učenik posvećuje pojedinačnim problemima i može zanemariti njihovo uklapanje u cjelinu, stoga je možda jedan od najvažnijih preduvjeta novog oblika nastave upravo ovaj preduvjet.¹⁹ Nastavnik je dužan pripremiti učenike za samostalan rad i rukovoditi ih u procesu tako da dozvoli razdoblje prilagodbe učenicima koji su iskusili samo tradicionalni model nastave, posebice u okolnostima gdje se ostali predmeti baziraju na takvome modelu.²⁰ Potrebno je stvoriti pozitivan stav kod učenika prema samostalnom radu.²¹ Kako bi se stvorilo što pozitivnije ozračje, uloga nastavnika je i da učenicima osigura materijale za istraživanje, primjerice primarne i sekundarne izvore, slike, tablice i dr. Također, treba prilagoditi učionicu ovisno o tipu istraživanja²², pr. raspored stolova u učionici ili osiguravanje veće učionice za grupne radove.

Danas je pred nastavnike povijesti stavljena puno izazovnija uloga u nastavi u odnosu na prošlu, tradicionalnu ulogu. Nastavnik će se u poučavanju suočiti s određenim izazovima, od kojih će neki biti izvan njegove/zine kontrole, poput kurikulumskih smjernica ili nastavnog plana i programa. Drugi izazovi mogu se ticati predstavljanja popularnih interpretacija, osjetljivih i kontroverznih tema učenicima te organiziranje nastave u kojoj će se takve teme obrađivati uz jasne uloge učenika i nastavnika. Naposljetku, pitanje kako omogućiti učeniku cjelovit uvid u povijest koji podrazumijeva ne samo razumijevanje kronološkog slijeda događaja, već i međutjecaj političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih promjena.²³ Ovi izazovi su posljedica promjene tradicionalnih uloga učenika i nastavnika u nastavi povijesti i mogu obeshrabriti sudionike ovog procesa, međutim dokazano je da novi pristup nastavi povijesti omogućuje učenicima uspješnije sistematiziranje, usvajanje vještina i u konačnici, dugoročno pamćenje gradiva.²⁴

¹⁹ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 73. str.

²⁰ Stradling, R. (2003). Nastava europske povijesti 20.stoljeća. Zagreb: Srednja Europa., 196. str.

²¹ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 73 .str.

²² Stradling, R. (2003). Nastava europske povijesti 20.stoljeća. Zagreb: Srednja Europa., 196. str.

²³ Isto, 13-14. str.

²⁴ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 73. str.

2.3 Obilježja udžbenika povijesti socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja

Udžbenici socijalističkog razdoblja utemeljeni su na sovjetskoj pedagogiji te zanemaruju hrvatsku tradiciju, često prešućujući određene teme ili povijesne ličnosti, što će biti vidljivo i prilikom analize teme ovog rada u tim udžbenicima. Socijalistička pedagogija u središte djelovanja stavlja dominantnu kulturu prema kojoj propisuje pedagošku praksu u školama, što dovodi do ideologizacije udžbenika. Udžbenici su trebali promicati socijalistički moral i patriotizam, a cilj odgoja je bio formiranje socijalističkog čovjeka.²⁵ Ipak, socijalistički udžbenici unijeli su inovaciju u grane historiografije zastupljene u nastavi povijesti jer dolazi do uvođenja društvenih aspekata povijesti. S druge strane, suvremena povijest fokusira se na starije grane povijesti, tj. političku, institucionalnu i vojnu povijest, dok se novije grane, tj. kulturna, rodna ili usmena povijest rijetko nalaze u udžbenicima ili su zastupljene u manjoj mjeri.²⁶

Postsocijalističko razdoblje obilježeno je dvama tendencijama u oblikovanju i pisanju udžbenika. Jedna od njih je povratak na čitanje povijesti slično onome s početka 20. stoljeća, dok se druga oslanja na suvremenije historiografske pristupe, tj. pokušava prigrliti nove historiografske pravce i modernija razmišljanja o udžbeničkoj problematici. Unatoč postupnom raskidu sa socijalističkom tradicijom u udžbenicima, udžbenici postsocijalističkog razdoblja imaju svoje probleme, od kojih su neki na prvi pogled manje vidljivi, primjerice utjecaj patrijarhalnog mentaliteta na udžbenike. Prikaz povijesti u udžbenicima je obilježen stereotipiziranim figurama hrabrih muškaraca i brižnih i poslušnih majki.²⁷

Definirajuća karakteristika udžbenika povijesti, bilo da se radi o suvremenim ili starijim izdanjima, leži u njihovoj namjernoj šutnji, tj. pažljivoj selekciji podataka. Sadržaj je pomno odabran kako bi se uskladio s određenim narativom ili ideologijom i podržao ih. Sve što je u suprotnosti s nacionalnim interesima zgodno je izostavljeno, dok se naglasak stavlja na informacije koje pogoduju nacionalnim interesima. Ovaj namjerni proces selekcije korišten je tijekom formiranja novih država, primjerice socialističke Jugoslavije, kao pokušaj konstruiranja nacionalnog sjećanja koje se ne bi činilo potpuno stranim, već bi radije

²⁵ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 9. str.

²⁶ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 30-31. str.

²⁷ Isto, 32. str.

potvrdilo traženi kontinuitet nacionalnog identiteta.²⁸ Historiografija i nastava povijesti trebale su biti ishodište za stvaranje kolektivnog sjećanja s ciljem homogeniziranja socijalističkog društva, stoga su udžbenici prenosili službene i kontrolirane verzije povijesti.²⁹ Nadalje, političke promjene u državi utječu na prikaz značajnih osoba iz nacionalne povijesti koje doživljavaju česte transformacije. U udžbenicima tako često varira količina teksta, izvora i slikovnog materijala koji im se posvećuje. U nekim slučajevima, određeni aspekti prošlosti mogu čak biti potpuno izbrisani ako se smatraju neprikladnima. Cilj ovog pristupa je konstruirati kolektivno sjećanje biranjem odabranih informacija dok odbacuje nepoželjne, s nadom da će nestati iz kolektivne svijesti. Taj fenomen prešućivanja i selekcije osobito je raširen u postsocijalističkim udžbenicima.³⁰ Ovakav način izrade udžbenika povijesti stvara jaz u pamćenju čitavih naraštaja o određenim povijesnim temama. Teme koje su nekoć bile zabranjene ili potisnute često se ponovno pojavljuju u novim udžbenicima.³¹ Ovakve *tabu* teme jednom ponovno uvedene, nastoje ispuniti prazninu u kolektivnom sjećanju i rasvijetliti prethodno zanemarene aspekte povijesti.

Kada su u pitanju autori socijalističkih udžbenika, s obzirom da je sadržaj udžbenika povijesti određivan od strane državne vlasti, način na koji su pojedine teme prezentirane tijekom promatranih razdoblja bio je djelomično izvan njihove kontrole. Nesklad između neograničenog akademskog istraživanja i utvrđenih udžbeničkih standarda u obrazovnom procesu doveo je do problema sporosti modernizacije jugoslavenske i hrvatske historiografije, što se preslikalo i na udžbenike. Na akademskoj razini dopušteno je istraživanje o novim temama i korištenje novih tehnika – za razliku od objavljivanja udžbenika. U pisanju udžbenika vidljiva je historiografska stagnacija koja je postojala u državi te utjecala na autore.³² Tek nakon 1996., kada su odobreni i usporedni udžbenici, dolazi do pluralizma u udžbenicima, a od 2000. godine uvedeno je po nekoliko udžbenika za svaki razred u školama. Postojanje više udžbenika napokon predstavlja pomak u obrazovnom sustavu i nastavi povijesti jer praksa biranja udžbenika od strane škola i nastavnika smanjuje mogućnost manipulacije i odabir samo „podobnih“ autora.³³

²⁸ Isto, 33. str.

²⁹ Koren, S.(2012). Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Zagreb: Srednja Europa., 89. str.

³⁰ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 33-34. str.

³¹ Isto, 34. str.

³² Isto,35- 38. str.

³³ Agičić,D.(2015). Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti. Zagreb: Srednja Europa., 3. str.

2.4 Socijalistički udžbenici

Razdoblje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) obilježeno je monopolom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) nad svim područjima društvenog života pa tako i nad obrazovanjem. KPJ je bila ovlaštena proizvoditi „službene“ verzije povijesti poput onih u nastavnim programima i udžbenicima.³⁴

U SFRJ se događa značajna prekretnica kada je politički vrh priznao federalizam kao legitiman oblik državnog uređenja. To je priznanje učvršćeno ustavnim amandmanima 1963. godine. Od 1960-ih do konačnog raspada države, prevladavajući trend bila je federalizacija države, koja se proširila na kulturna i obrazovna područja. Počevši od 1971., republike su počele stjecati više ovlasti, dajući im prava da upravljaju vlastitom obrazovnom politikom. Taj pomak bio je vidljiv i u sadržaju udžbenika. Godine 1975. provedena je reforma visokog obrazovanja koja odražava promjene u teoriji i praksi obrazovanja, čiji je cilj bio oblikovati školski sustav u skladu s načelima samoupravnog socijalizma. Prema ovom novom pristupu, školski sustav bio je usmjeren na pripremu učenika za tržište rada i uspostavljanje čvršće veze između obrazovanja i proizvodnje. Zbog toga su ukinute gimnazije, a obrazovanje se više usmjerilo na tehničke i znanstvene predmete. Kako se ekonomska i politička kriza 1980-ih pogoršavala, KPJ postupno gubi potpunu kontrolu nad historiografijom. Međutim, unatoč tim promjenama, udžbenici su zadržali stari pristup, ne odražavajući okolnosti u državi koje su se mijenjale.³⁵

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata odbačeni su svi stari udžbenici te su uvedeni sovjetski, a kontrolu nad izradom udžbenika povijesti preuzela je država.³⁶ Od 1945. do 1953. u Jugoslaviji su se koristili sovjetski udžbenici prevedeni s ruskog. Međutim, ti su udžbenici imali ograničen opseg, usredotočujući se prvenstveno na opću povijest i zanemarujući posebnosti jugoslavenskih naroda. Ovaj nedostatak zastupljenosti bio je posljedica političke klime u to vrijeme. Nakon razlaza s Informbiroom 1948., prvi socijalistički udžbenici razvijeni su početkom 1950-ih. Ti su udžbenici imali za cilj kritizirati staljinizam i distancirati se od sovjetskog obrazovanja. Novi udžbenici nastojali su obuhvatiti sve narode Jugoslavije i dodijeliti više sadržaja određenoj republici u kojoj su napisani. Ovim pristupom KPJ je htjela

³⁴ Koren, S.(2012). Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Zagreb: Srednja Europa., 9. str.

³⁵ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 86-89. str.

³⁶ Koren, S.(2012). Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Zagreb: Srednja Europa., 193-195. str.

pokazati svoju predanost načelu kojem se rukovodio Narodnooslobodilački rat (NOB) – ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije. Također, željeli su pokazati svoju sposobnost učenja na pogreškama Kraljevine Jugoslavije, posebice u pogledu nezatiranja nacionalnih identiteta.³⁷

U socijalističkim udžbenicima naglasak je na novom obliku patriotizma koji je bio i socijalistički i jugoslavenski po prirodi. Stoga je postojao namjeran napor da se deetnicizira prošlost, posebno kada je riječ o razdobljima sukoba. U procesu izrade ovih udžbenika nastala je donekle idealizirana verzija prošlosti i sadašnjosti, usredotočena na koncept "*bratstva i jedinstva*" među jugoslavenskim narodima. Značajna karakteristika udžbenika iz socijalističkog doba bilo je pojednostavljeno tumačenje povijesti. Očekivalo se da će svi narodi dijeliti ključna povijesna iskustva, odražavajući svejugoslavenski karakter. Cilj ovih udžbenika bio je promicanje jedinstvenog jugoslavenskog identiteta uz umanjivanje značaja etničkih razlika i sukoba. Ovaj pristup nastojao je osnažiti ideju harmoničnog i kohezivnog jugoslavenskog društva, ujedinjenog pod načelima socijalizma i zajedničkih iskustava.³⁸ Socijalistički udžbenici željeli su, u određenoj mjeri, u udžbenike uvesti i nacionalne povijesti, no ovaj pristup je naišao na nekoliko prepreka, prvenstveno jer su pripremu novih udžbenika ometale česte promjene programa u poslijeratnom razdoblju te osjetljiva nacionalna pitanja. Također, konstantno naglašavanje nacionalne ravnopravnosti te prijepori između starije hrvatske i srpske historiografije o narodnosti pojedinih područja nisu olakšavali nastajanje nove didaktike.³⁹

Socijalistički udžbenici kroz cijelo razdoblje SFRJ obilježeni su sporošću, odnosno izbjegavanjem promjena u skladu s razvojem historiografije i didaktike. Promjene su se najviše ogledale u kvaliteti tiska, ali tek od sedamdesetih godina, te u povećanom korištenju boja, slika i grafike. Podnaslovi udžbenika pokazuju promjene na jezičnoj razini, odnosno ukazuju na promjene koje su se dogodile tijekom Hrvatskog proljeća. Od tada se u udžbenicima počinje koristiti više hrvatskih riječi i izraza.⁴⁰ Unatoč ovim promjenama, zastupljenost religijskih tema nije ništa veća, a Katolička Crkva, ako se spominje, spominje se u kontekstu kolaboracionista i „narodnih izdajnika“. Ovakav odnos prema zastupljenosti

³⁷ Petrungraro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 89-90. str.

³⁸ Isto, 90-91. str.

³⁹ Koren, S(2012). Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Zagreb: Srednja Europa., 220-221. str.

⁴⁰ Petrungraro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 92-93. str.

vjerskih tema u udžbenicima izravna je posljedica ideološkog sukoba komunista i Katoličke Crkve te Ustava FNRJ iz 1946. kojim su škole odvojene od crkve.⁴¹

2.5 Hrvatski postsocijalistički udžbenici

Nakon osamostaljenja Hrvatske u lipnju 1991. započinje se sa značajnim izmjenama cjelokupnog obrazovnog sustava. Odlučeno je da se obrazovanje restrukturira u liberalnom i demokratskom smjeru nove države. Hrvatsko školstvo počinje se zalagati za etnički nacionalizam i pojam nacionalne države, te se približava katoličkom svjetonazoru.⁴² Prvi prijedlog reforme obrazovanja kreće od autonomije obrazovnog sustava. Kao rezultat toga, zagovornici obrazovanja favoriziraju individualizaciju i decentralizaciju školstva. Glavni koncepti bili su uspostava hrvatske nacionalne države i rušenje stečevina iz doba socijalizma kroz uspostavu novog obrazovnog sustava, čija će funkcija biti državotvorna te će on biti oslobođen ideoloških i vrijednosnih postavki socijalizma.⁴³

Početak 1990-ih obrazovanje je preuzelo značajnu političku ulogu. Ovo pitanje nije bilo isključivo za Hrvatsku, već je prevladavalo u svim postsocijalističkim zemljama nakon raspada socijalizma. Postavlja se pitanje uloge obrazovanja u izgradnji nove države i utjecaj novonastale ideologije na obrazovni sustav. Tijekom tranzicije iz socijalističkog sustava naglasak je bio na odbacivanju marksističke ideologije i razvoju civilnog društva te uvođenju liberalne demokracije i političkog pluralizma. Država je usredotočena na ideju nacionalne države i promicanje etničkog nacionalizma, s primarnim ciljem izgradnje nacionalnog identiteta. Ova promjena fokusa imala je dubok utjecaj na obrazovanje. Obrazovni sustav postao je instrumentaliziran kao sredstvo oblikovanja i jačanja željenog nacionalnog identiteta. Nastavni plan i program, udžbenici i nastavne metode često su bili pod utjecajem vladajuće ideologije, koja je promicanju etničkog nacionalizma davala prednost nad načelima liberalne demokracije i pluralizma.⁴⁴ Ovakav nacionalni naboj u udžbenicima bit će vidljiv u analizi udžbenika iz 1990-ih i njihovog prikaza Katoličke Crkve i njenih glavnih aktera, poput Alojzija Stepinca. Napetost između težnji za liberalnom demokracijom i realnosti izgradnje nacije kroz etnički nacionalizam stvorila je složeno i izazovno okruženje za obrazovanje

⁴¹ Koren, S(2012). Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Zagreb: Srednja Europa., 67. str.

⁴² Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 93-94. str.

⁴³ Baranović, B. (1994.) Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj. Revija za sociologiju, 25 (3-4), 203. str.

⁴⁴ Isto, 201-203. str

tijekom ovog razdoblja tranzicije.

Problem nastave povijesti i udžbenika u ovo vrijeme je stereotipizacija određenih naroda i nacija, primjerice negativna stereotipizacija Srba ili pak „*mit žrtve*“ prema kojem je povijest 20. stoljeća predstavljena kao niz režimskih obračuna s Hrvatima.⁴⁵ Ovo će također biti vidljivo prilikom analize udžbenika u kojima su komunističke represije Katoličke Crkve prikazane kao „obračuni“ s Hrvatima. I socijalistički i postsocijalistički udžbenici povijesti dijele zajedničku karakteristiku, a to je značajan naglasak na kontinuiranim stradanjima koja je Hrvatska proživljavala tijekom svoje nacionalna povijesti. Dok se demistificiraju socijalistički narodni heroji poput Josipa Broza Tita, konstruira se novo kolektivno sjećanje o nekim drugim povijesnim figurama. To su većinom pojedinci iz hrvatske povijesti koji su dugo bili zapostavljeni ili čak izbrisani iz nacionalnog narativa, poput bana Josipa Jelačića i Andrije Hebranga.⁴⁶ Jedna od ovakvih figura je definitivno i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Ovakve povijesne figure prikazuje se kao hrvatske velikane i sudionike u izgradnji hrvatskog kulturnog i nacionalnog identiteta.

Kao posljedica stvaranja samostalne države te promjene politike, dolazi do stvaranja nove historiografije koja je često bila pod utjecajem političkih vlasti te služila u koristi državotvornih ideja. Čitavo 20. stoljeće hrvatska historiografija, a s njome i hrvatska povijest, bile su u specifičnom položaju jer su ih svi oblici vlasti, od Austro-Ugarske do vlasti 90-ih, doživljavali kao moguće polje političke manipulacije, a ne kao polje znanstvenih promišljanja. U doba socijalizma odnos prema povijesti bazirao se na interesu partije, tako su povijesne knjige i udžbenici pisani kako bi se nametnuo način mišljenja dominantan u redovima vlasti. Nastanak samostalne hrvatske države otvorio je put tabu temama u historiografiji te pisanju o povijesnim figurama koje su u vrijeme komunizma bile prešućene ili označene neprijateljem. 1990-ih pojavljuje se revizionizam koji je nova politička vlast tolerirala i ohrabivala. Dijelovi historiografije koji su se ticali hrvatske državne samostalnosti ocjenjivali su se najpozitivnije i nekritički su se prenaglašavali, a slabosti su se minimalizirale. Poticaj ovakvom načinu razmišljanja davao je hrvatski vrh govoreći o stoljećima žudnje hrvatskog naroda za državnom neovisnošću. Primjerice, iz izjave predsjednika Franje Tuđmana da „*hrvatski narod 900 godina žudi za državnom*

⁴⁵ Agičić, D.(2015). Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti. Zagreb: Srednja Europa., 3. str.

⁴⁶ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 99. str.

samostalnošću“ može se zaključiti kako se čitava hrvatska povijest kreće ka jednom cilju – uspostavi nacionalne države. Ovakvo tumačenje povijesti je problematično jer ono 90-ih dovodi do prikazivanja NDH kao isključivo fašističke tvorevine te kao posljedice težnji Hrvata za samostalnom državom. Nacionalna povijest se stoga prikazuje shematizirano i jednostavno.⁴⁷ Također, iz analize udžbenika ovog razdoblja bit će vidljivo kako se ponovno „rehabilitiraju“ teme koje su u komunističko vrijeme bile zabranjene, poput odnosa komunističkih vlasti prema crkvi ili suđenja Alojziju Stepincu koje se pokušava prikazati kao proces zatiranja hrvatstva u komunističkoj državi.

Nadalje, u središtu povijesne interpretacije je Hrvatska, posebice institucije i nacionalnost. U udžbenicima se velika važnost pridaje instituciji države kroz koju se promatra svaki povijesni događaj, a prikazuje se samo jedna perspektiva prošlosti. Jednaka važnost pripisuje se i hrvatskoj naciji, što rezultira jasnim etnocentrizmom udžbenika nastalih u tom razdoblju. Ovo je izravna reakcija na deetnicizaciju u socijalizmu. U konačnici, takav proces dovodi do pojednostavljanja složene povijesne stvarnosti i otežava upoznavanje drugih aspekata nekog razdoblja, primjerice ekonomskih ili socijalnih. Točnije, etnocentričnost ne dopušta učenicima uvid u interdisciplinarnost koja se može primijeniti na svaki povijesni događaj.⁴⁸ Promjene u obrazovanju prvenstveno su provođene nad humanističkim predmetima poput hrvatskog jezika i povijesti, u kategoriji nacionalnih tema. Namjera je bila osloboditi ljude od socijalističke ideologije i upoznati ih s novom, korisnom u stvaranju nacionalne države. Zahtjevi za izmjenama i dopunama uglavnom su bili ograničeni na brisanje bilo kojeg materijala iz udžbenika koji nije podržavao hrvatsku državu ili je imao veze s komunizmom ili jugoslavenstvom.⁴⁹

Pod utjecajem svih ovih promjena mijenja se i srednjoškolsko obrazovanje, dok osnovnoškolsko obrazovanje ostaje nepromijenjeno.⁵⁰ Vjerojatno kao kritika školskoj reformi iz 1975. godine, u srednjoškolskom obrazovanju značajna se transformacija dogodila ponovnom integracijom kulturnih programa u opće obrazovanje. Time je ponovno uspostavljeno gimnazijsko obrazovanje, dok su strukovne i umjetničke škole zadržale istu

⁴⁷ Goldstein, I. (2008). Hrvatska 1918-2008. Zagreb: Europapress holdin Novi Liber., 775-777. str.

⁴⁸ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 99-100. str.

⁴⁹ Baranović, B. (1994.) Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj. Revija za sociologiju, 25 (3-4), 208-209. str.

⁵⁰ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 93. str.

strukturu kao u socijalističkom razdoblju, ali uz smanjenje opsega općeg obrazovanja u korist stručnih predmeta i praktične nastave. Ova obnova stare podjele srednjeg obrazovanja rezultirala je ponovnim postojanjem gimnazija, umjetničkih, tehničkih, obrtničkih i industrijskih škola. Društveno-humanističko područje obrazovnog sustava, koje je prethodno imalo ulogu u promicanju socijalističkih vrijednosti i marksizma kroz ideološke predmete poput marksizma i socijalističkog samoupravljanja, izbačeno je iz novog obrazovnog programa. Umjesto toga, uvedeni su predmeti poput vjeronauka, etike i politike i gospodarstva. Ova promjena u obrazovnom programu odražavala je odmak od ideoloških predmeta socijalističkog razdoblja i pomak prema raznolikijem i inkluzivnijem nastavnom planu i programu. Uvođenje predmeta poput politike i gospodarstva, etike i kulture te vjeronauka imalo je za cilj omogućiti učenicima šire razumijevanje društvenih i etičkih pitanja, kao i cjelovitije obrazovanje koje obuhvaća različite aspekte ljudskih spoznaja i vrijednosti.⁵¹

Udžbenike postsocijalističkog razdoblja možemo podijeliti u dvije skupine/generacije. Prvu generaciju čine udžbenici objavljeni od proglašenja neovisnosti Hrvatske 1991.-1998., drugu skupinu čine udžbenici nastali nakon 1998. godine. Razdoblje prve generacije udžbenika karakterizira vrlo mali broj odobrenih priručnika. Drugu generaciju karakterizira izdavanje različitih alternativnih udžbenika novih autora. Udžbenici izdani za školsku godinu 2000./2001, i nakon, čine treću generaciju udžbenika.⁵² Godine 1991. uveden je prvi privremeni kurikulum u postsocijalističkom razdoblju. Stoga su iste godine objavljeni prvi privremeni udžbenici povijesti kao „*prva generacija*“ udžbenika. Prvi udžbenici povijesti slijedili su u potpunosti pravila nastavnog plana i programa – grafički su bili uređeni kao i stari udžbenici, a slijedili su uglavnom stari didkatičko-metodički oblik.⁵³ Tek 1997. godine donesen je stalni nastavni plan i program, ali uz manje izmjene. Ministarstvo prosvjete i športa bilo je zaduženo za odobravanje svih udžbenika povijesti te je za tu svrhu osnovalo posebna povjerenstva. No, tek 2000. godine dolazi do bitnih promjena u obrazovnom sustavu i udžbenicima osnivanjem Povjerenstva za ocjenjivanje školskih udžbenika čije članove imenuje Ministarstvo. Jedan od izazova s kojima su se udžbenici suočavali početkom 2000-ih bio je rigidni kurikulum, koji je nalagao posebne naslove za svaku nastavnu jedinicu, raspored

⁵¹ Baranović, B. (1994.) Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 25 (3-4), 204–207. str.

⁵² Agičić, D. (2015). *Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti*. Zagreb: Srednja Europa., 3-5 str.

⁵³ Isto, 4. str.

gradiva i podnaslove što je uvelike ograničavalo kreativnost autora.⁵⁴

Godine 1996. za uporabu su odobreni i usporedni udžbenici. To je dovelo do pojave širokog spektra novih nastavnih sredstava i udžbenika, iako oni nisu u potpunosti zamijenili stare. Neki od starijih udžbenika ostali su na popisu odobrenih materijala, ostavljajući izbor udžbenika u rukama nastavnika i škole što je doprinijelo smanjivanju manipulacije poviješću u nastavi. Udžbenici koji počinju izlaziti krajem 1990-ih smatraju se udžbenicima „*druge generacije*“ i predstavljaju pomak iz krutih okvira nastavnog plana i programa i metodičkog pristupa, ali i pomak u grafičkom uređenju. Udžbenici „*druge*“ i „*treće generacije*“ izgledaju moderno, sadržajno su zadovoljavajući, a izgledom mogu parirati suvremenim europskim udžbenicima.⁵⁵

Kada govorimo o sadržaju udžbenika, u udžbenicima prve generacije zamjetna je tendencija dejugoslavizacije. Prvi način na koji se odvija ovaj proces je postupak uklanjanja jugoslavenskih povijesnih dodirnih točaka, odnosno svih kulturnih, političkih i državnih veza s drugim jugoslavenskim narodima. Drugi način je revizija sadržaja udžbenika koji su ostali nakon prethodne eliminacije. Dejugoslavizacija se trebala bazirati na uklanjanju jugoslavenskih elemenata, ali nije mogla biti dovršena te je sadržaj revidiran (primjerice učestalo negativno prikazivanje jugoslavenske ideje).⁵⁶ Unatoč kurikulumskim smjernicama Ministarstva, novi autori nastoje izbacivanjem političkih elemenata osuvremeniti i poboljšati udžbenike povijesti. U udžbenicima se počinje primjenjivati načelo multiperspektivnosti, tj. prikazivanje istog događaja s različitih gledišta. Također, pod utjecajem novih trendova u nastavi povijesti, udžbenici nastoje dati što više primarnih izvora te učenike upoznati s drugim granama historiografije, poput povijesti svakodnevnice te marginaliziranih grupa.⁵⁷ Udžbenici 21. stoljeća svakako su stvarani i pod utjecajem odgojno-obrazovnih ciljeva te vještina koje se promiču u nastavi povijesti.

⁵⁴ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 94-95. str.

⁵⁵ Agičić, D. (2015). Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti. Zagreb: Srednja Europa., 3-4. str.

⁵⁶ Petrungaro, S. (2009.) Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine. Zagreb: Srednja Europa., 96-97. str.

⁵⁷ Isto, 102. str.

2.6 Suvremena nastava povijesti i „Škola za život“

Jedan od već spomenutih zadataka nastave povijesti u suvremenoj Hrvatskoj je ispunjavanje određenih odgojne ciljeve, poput upoznavanja učenika s hrvatskom kulturnom tradicijom te pripremanja za život u pluralističkom demokratskom društvu. Također, važan zadatak je ponovo razotkrivanje hrvatske i svjetske povijesti bez predrasuda koje se može postići jedino interdisciplinarnošću i zajedničkim naporima niza stručnjaka na području filozofije, pedagogije, povijesti, etnologije i drugih znanosti. Osim odgojnih, nastava povijesti treba odrediti i obrazovne ciljeve koji se odnose na kognitivno, afektivno i psihomotoričko područje. Jasno definirani ciljevi i ishodi preduvjeti su uspješne nastave.⁵⁸

Nastojanje da se modernizira obrazovanje na polju povijesti uključuje uvođenje nove metodologije u historiografiju. Umjesto isključivog fokusiranja na političku povijest, nastava povijesti sada obuhvaća sve aspekte ljudske prošlosti. Novopostavljeni ciljevi nastave povijesti imaju zadatak poticati razumijevanje različitih svjetonazora i djelovanja. Fokus je na razvijanju vještina i sposobnosti koje su neophodne za život i odgajanje aktivnih i tolerantnih članova društva. Objašnjeno je kako se nastava povijesti u prošlosti često koristila u političke svrhe. Međutim, cilj moderne nastave povijesti je opremiti učenike alatima za procjenu upotrebe i zlouporabe povijesti u razvoju vlastitog znanja, vještina i stavova. Kao rezultat toga, udžbenici povijesti trebali bi predstavljati različite perspektive o istom povijesnom događaju, omogućavajući učenicima stjecanje vještina poput razvijanja kritičkog mišljenja. Prihvatanjem višestrukih gledišta, učenike se potiče na kritičko razmišljanje, analizu različitih tumačenja i stvaranje vlastitih informiranih mišljenja. Ovaj pristup ne samo da poboljšava njihovo razumijevanje povijesti, već ih i oprema potrebnim vještinama za snalaženje u svijetu i pozitivan doprinos društvu.⁵⁹

U obrazovanju je naglasak stavljen na razvoj inovativnosti, kreativnosti, suradničkom rješavanju problema, razvoju kritičkog mišljenja, poduzetništva, informatičke pismenosti te socijalnih vještina kako bi se cijeli školski sustav prilagodio novim potrebama vremena. Na putu transformacije, hrvatska se obrazovna politika usmjerila na modernizaciju i poboljšanje kvalitete školskog sustava kroz izradu Hrvatskog kvalifikacijskog okvira (HKO) i potrebnih nastavnih planova i programa. Programski obrazovni pristup otvara mogućnost smislenog i

⁵⁸ Rendić Miočević, I. (2000.) Učenik-istražitelj prošlosti. Zagreb: Školska knjiga., 10. str.

⁵⁹ Agičić, D. (2015.) Hrvatska Klio II: O nastavi i udžbenicima povijesti. Zagreb: Srednja Europa. 1-2. str.

skladnog spajanja svih elemenata nastave u jedno.⁶⁰

Iskorak prema osuvremenjivanju i približavanju hrvatske nastave povijesti europskoj, događa se 2010. godine pojavom Nacionalnog okvirnog kurikuluma (NOK) koji postaje polazište sustavnih promjena u srednjoškolskom, osnovnoškolskom i predškolskom obrazovanju. Ovim dokumentom definirani su opći ciljevi obrazovanja, odgoja i osposobljavanja u Republici Hrvatskoj, kompetencije i ishodi učenja prema potrebama učenika. Također, definirano je kako bi učitelji trebali poučavati te kako se prati i ocjenjuje kvaliteta nastave i postignuća učenika.⁶¹

Godine 2019. provedena je najnovija reforma nastave povijesti pod nazivom „Škola za život“. Ova reforma ima cilj osigurati učenicima stjecanje znanja i vještina potrebnih za život i buduće obrazovanje. Primarni cilj nastave povijesti, kako je navedeno u novom kurikulumu, jest poticanje interesa kod učenika za proučavanje prošlosti. Taj interes ne samo da omogućuje razumijevanje sadašnjosti nego i olakšava stjecanje znanja i vještina neophodnih za aktivno sudjelovanje u društvu. Kurikulum naglašava važnost razvoja građana koji prepoznaje vrijednost solidarnosti, kritički razmišlja o društvu i aktivno radi na zajedničkoj promjeni za dobrobit društva. Usađivanjem ovih vrijednosti i vještina, reforma nastoji stvoriti pojedince koji su angažirani, informirani i sposobni pozitivno doprinijeti društvu. "Škola za život" prepoznaje da obrazovanje povijesti igra ključnu ulogu u oblikovanju zaokruženih pojedinaca koji su opremljeni za snalaženje u globaliziranom društvu koje se odlikuje brzim promjenama i kompetitivnošću.⁶²

Prema reformi sadržaj je podijeljen na pet područja ljudske aktivnosti: političko, ekonomsko, društveno, znanstveno – tehnološko i filozofsko – religijsko – kulturno područje, prema kojima je podijeljen i udžbenik povijesti.⁶³ Cilj poučavanja i učenja povijesti je usvajanje vještine povijesnog mišljenja i temeljnih povijesnih znanja. Učenici koji posjeduju sposobnost povijesnog mišljenja moći će bolje procijeniti dokaze, provesti komparativne i uzročne analize, razumjeti povijesne činjenice i stvoriti uvjerljive povijesne argumente i perspektive. Sposobnost povijesnog mišljenja sastoji se od pet vještina: vještine kronološkog

⁶⁰ Marinović, M. (2014.). *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja – Metodčki priručnik za nastavnike povijesti*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje., 13. str.

⁶¹ Isto

⁶² Kurikulum nastavnog predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazije, 5. str.

⁶³ Isto

mišljenja, vještine razumijevanja povijesne priče, vještine analize i interpretacije povijesnih događaja i procesa, vještine povijesnog istraživanja i vještine analize vrijednosnih povijesnih tema i zauzimanja stavova.⁶⁴ Nastava povijesti osmišljena je prema dvijema vrstama koncepata. Prva skupina sadrži temeljne povijesne pojmove ili koncepte prvog reda (primjerice kolonijalizam). Uglavnom se sastoji od pojmova i općenitosti koje učenici trebaju usvojiti kako bi razumjeli prošle događaje i procese. Njima se služimo za generalizaciju informacija, uspostavljanje veza i obrazaca te razlikovanje kategorija i potkategorija primjenjivih na sve povijesne teme. Drugu skupinu čine tehnički koncepti koji se primjenjuju u poučavanju vještina. Najvažniji tehnički koncepti u nastavi povijesti su uzroci i posljedice, vrijeme i prostor, kontinuitet i promjena, rad s povijesnim izvorima, povijesna perspektiva te usporedba i sučeljavanje.⁶⁵

⁶⁴ Marinović, M.(2014.). Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja – Metodčki priručnik za nastavnike povijesti.Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje., 21. str.

⁶⁵ Kurikulum nastavnog predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazije, 10-11. str.

3. POVIJESNI OKVIR

3.1 Odnos SFRJ i Katoličke Crkve od 1945.-1960.

Ovo je razdoblje obilježeno napetim odnosima i netrpeljivošću između komunističkog režima i vjerskih organizacija, posebice Katoličke Crkve u NR Hrvatskoj. Nepovjerenje između Katoličke crkve u Hrvatskoj i nove komunističke vlasti bilo je duboko ukorijenjeno. Ateistička uvjerenja komunista utjecala su na program KPJ koji je zagovarao sekularizam, tj. odvajanje crkve od države i škole od crkve, uzimanje crkvene imovine te postupno istiskivanje crkve iz političkog i društvenog života. Ateistička ideologija komunista, te njihovo vjerovanje kako je Katolička Crkva bila najveći saveznik ustaškog režima za vrijeme Drugog svjetskog rata, doveli su Crkvu u vrlo nepovoljan položaj.⁶⁶

Za razumijevanje odnosa Jugoslavenske države i Katoličke Crkve važno je objasniti glavne motive koji su utjecali na odnos komunista prema Crkvi te na potiskivanje religije u svakodnevnom životu i političkim aktivnostima. Za komuniste je marksizam bio polazište njihova djelovanja, a prema ideološkim postavkama marksizma religija je bila glavno oruđe eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i protiv slobode čovjeka. Glavni cilj komunista je bio stavljanje religije u privatnu sferu djelovanja pojedinca, tj. onemogućavanje njezinog utjecaja na politiku kako bi u državi prednjačio znanstveni pogled na svijet.⁶⁷ KPJ je u poslijeratnim godinama nastojala izgraditi novu državu u kojoj bi postala jedinim ideološkim i političkim autoritetom. Država se teško nosila s potiskivanjem autoriteta Katoličke Crkve jer se on nije bazirao na samo političkom djelovanju, već na društvenom i kulturnom djelovanju među narodom. S obzirom da se religija nije mogla podvrgnuti zabranama, poput ostalih političkih stranaka, vjernici i crkva su potiskivani iz javnog života te je njihovo djelovanje ograničeno kako bi ih se moglo nadzirati. Komunisti su željeli osigurati podršku naroda, pa su morali biti oprezniji u borbi protiv Katoličke Crkve nego protiv drugih režima i političkih protivnika. Naime, Katolička Crkva je posjedovala veliki ugled i utjecaj među narodom jer su osim kao vjerska organizacija, djelovali i kao javna ustanova koja se u Hrvatskoj isticala na području obrazovanja i humanitarnog rada.⁶⁸ Još jedan motiv iza djelovanja države bio je u vjerovanju komunista da su nacionalne i vjerske razlike u višenacionalnoj državi plodno tlo za mržnju i netrpeljivosti u društvu.⁶⁹

⁶⁶ Akmadža, M. (2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 15. str.

⁶⁷ Isto, 18. str.

⁶⁸ Isto, 18-19. str.

⁶⁹ Radelić, Z. (2006). Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga., 99.str.

Osim ideološkog razilaženja, optužbe vlasti upućene crkvi za suradnju s neprijateljem, progoni i ubojstva svećenika te oduzimanje crkvenih posjeda kao i želja komunista za stvaranjem samostalne Katoličke crkve neovisne o Vatikanu, najveći su razlozi neprijateljskog odnosa između komunističkih vlasti i Katoličke Crkve u poratnim godinama.⁷⁰ Vodstvo KPJ bilo je uvjereno da je Katolička Crkva na čelu s nadbiskupom Stepincom podržavala ustašku vlast i politiku. Vjerovali su da je Katolička Crkva instrument neprijatelja koji zlouporabi vjerske osjećaje naroda i ugrožava vlast. Politika Katoličke crkve pod parolom „*Bogu božje, a caru carevo*“ provodila se i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i za KPJ je predstavljala poveznicu između ustaša i Katoličke Crkve.⁷¹ Ipak, treba naglasiti da je u partizanskom pokretu za vrijeme rata sudjelovao i mali dio svećenstva no s obzirom na njihovu brojnost ove brojke su relativno zanemarive.⁷² Zbog navedenih razloga, komunisti su tijekom i nakon rata vodili osvetoljubivu politiku progona i ubojstva brojnih svećenika. Prema jednoj analizi do kraja 1945. ubijeno 330 katoličkih svećenika, a samo 1945. godine ubijeno još 206 svećenika. Do kraja 1951. ubijeno je još 30 svećenika. Alojzije Stepinac u „Pastirskom pismu“ iz 1945. navodi 243 ubijena i 89 nestalih svećenika. Pogubljeni svećenici većinom nisu imali prilike stati pred sud, većina ih je smaknuta, a mali broj stradao je u vojnim operacijama.⁷³

Jedan od načina na koji je vlast pokušala oslabiti poziciju i utjecaj Katoličke Crkve u društvu bio je donošenje niza zakona koji su ograničavali njezino djelovanje te pridonijeli pogoršanju crkveno-državnih odnosa. U kolovozu 1945. donijet je Zakon o krivičnim djelima protiv države koji nije precizno naveo koja su to djela pa se tumačio drukčije od slučaja do slučaja. Posljedica ovog zakona je bila zatvaranje velikog broja svećenika zbog djela koja je vlast tumačila kao krivične (primjerice izjave svećenika u propovijedima).⁷⁴ Zakon koji je najviše pogodio Katoličku Crkvu bio je zasigurno Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske, donesen u kolovozu 1945. Crkva je agrarnu reformu shvatila kao napad nove vlasti jer je bila jedan od većih zemljoposjednika u Hrvatskoj te je ovisila gospodarski o tim posjedima. Također, nova vlast je iskoristila

⁷⁰ Akmadža, M.(2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 15-19. str.

⁷¹ Radelić, Z. (2006). Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga., 99. str.

⁷² Akmadža, M.(2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 18. str.

⁷³ Isto, 21-22. str.

⁷⁴ Isto, 54. str.

negativnu reakciju crkve na ovaj zakon da bi opravdala tezu kako je Crkva u sukobu s novom vlasti prvenstveno zbog oduzete zemlje. Na području Zagrebačke nadbiskupije Katoličkoj crkvi je agrarnom reformom oduzeto oko 82% zemljišta. Stepinac je komentirao ovaj zakon rekavši: „...zakon o novoj agrarnoj reformi ima oštru neprijateljsku konvenciju protiv Katoličke Crkve...tako se i ovim zakonom kao što i brojnim drugim mjerama djelom pokazuje, da je Katolička Crkva u ovoj državi postala bespravna, izložena stalnim udarcima promišljenog sistematskog progona, a sve pod vidom slobode vjeroispovijedanja“ (Akmadža, 2013:50). 1950-ih godina prestaju postojati seljačke radne zadruge pa su župe zahtijevale povrat zemljišta, no bezuspješno.⁷⁵ Crkva se oštro usprotivila i Zakonu o braku jer je iz njega proizlazilo da se sudbenost bračnih pitanja više neće voditi samo pred crkvenim ženidbenim sudovima, nego pred građanskim narodnim sudovima, iznimno samo ako obje strane zatraže da parnicu vodi crkveni ženidbeni sud.⁷⁶ Prema Zakonu o prosjačenju svećenici su često bili kažnjavani zbog novčanog dodatka kojeg bi dobivali tijekom blagoslova kuća. Država je smatrala da je to dobrotvoran rad koji ne zahtijeva nagradu te da se prilozima u novcu mogu skupljati samo unutar crkvenih prostorija. Godine 1946. zabranjeno je skupljanje novca po kućama od strane bilo koga jer je vlast smatrala da se tim putem širi protunarodna politička propaganda.⁷⁷

Godine 1946. donesen je Ustav FNRJ kojim je Crkva odvojena od države. Sekularizacija se počela provoditi i mnogo ranije, a jedan od njenih aspekata bio je poučavanje vjeronauka u svjetovnim školama. U školama i školskim udžbenicima 1946./47. počeli su se uvoditi protukršćanski sadržaji, poput tvrdnji da je katoličko svećenstvo imalo eksploatatorsku ulogu spram širokih narodnih masa te da je vjera „oružje u rukama klasnog neprijatelja radnog naroda.“⁷⁸ Još za vrijeme Drugog svjetskog rata partizanski je pokret na područjima pod svojim nadzorom uveo određene promjene vezane uz vjeronauk u školama. Gledajući s današnjeg položaja, te promjene nisu bile pretjerano radikalne, ali su za crkvu u to vrijeme značile prekid s tradicijom. U vrijeme Kraljevine Jugoslavije i NDH vjeronauk je bio zajamčen zakonom i provodio se u praksi u školama. Godine 1944. ZAVNOH je donio odluku da vjeronauk postane izborni predmet u narodnim školama i da se ukida u višim razredima srednje škole. Uz to je bilo određeno da samo oni svećenici koji ne krše odluke

⁷⁵ Isto, 49-54. str.

⁷⁶ Isto, 54. str.

⁷⁷ Isto, 60. Str.

⁷⁸ Radelić, Z. (2006). Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga.,166. str.

narodne vlasti mogu poučavati jednom tjedno.⁷⁹ Ako se prisjetimo koliki broj svećenika je zapravo podržavao partizanski pokret, vrlo je vjerojatno da je donošenje ovog uvjeta bilo planski osmišljeno kako bi se vjeronauk s vremenom u potpunosti ukinuo u školama.

U praksi je provođenje vjeronauka išlo teže nego na papiru jer su mjesne vlasti, ravnatelji i neki učitelji često ometali vjeroučitelje u njihovom radu. Problem je bio i davanje dopuštenja za predavanje vjeronauka koje je moralo doći od nadležnog tijela državne vlasti. Razlog čestih neodobravanja dopuštenja bio je djelovanje svećenika za vrijeme rata, a zbog kašnjenja dopuštenja vjeronauk se često nije mogao početi predavati na početku školske godine kao ostali predmeti što rezultira poučavanju vjeronauka u ckvama.⁸⁰ Ako ovo gledamo s današnjeg stajališta dijela prosvjete i roditelja, premještanje vjeronauka u crkve nije toliko radikalno, no razlozi premještanja te pokušaji sabotiranja vjeronauka i u crkvama svakako se kose s ustavnim pravom na slobodu vjeroispovijesti. Naime, vlasti su nastojale zabraniti nastavu vjeronauka i u crkvama, ako se radi o svećenicima koji su imali negativan stav prema vladajućima. Također, mjesne vlasti su zabranjivale nastavu vjeronauka u crkvama pod izlikom da je vjeronauk dozvoljen samo u školama.⁸¹ Kako je vrijeme odmicalo, nastava vjeronauka u školama provodila se uz sve veće poteškoće, a djeca koja su pohađala vjeronauk često su bila izložena ruganju i uvredama. Unatoč ovim okolnostima, vjeronauk je 1948. u Hrvatskoj pohađalo 41% učenika, a statistika bi vjerojatno bila i veća kada bi se u nju ubrojila djeca koja su pohađala vjeronauk u crkvama.⁸²

Vlasti su 1951. pokušale smanjiti prisutnost religije u školama donošenjem odluke da se iz popisa školskih praznika izbace svi vjerski blagdani, osim nedjelje. Godine 1952. zabranjuje se predavanje vjeronauka u narodnim školama. Razlog ovoj zabrani bio je vjerojatno strah državnih vlasti od sve većeg utjecaja Crkve na mladež. Ovo potvrđuje i Titova izjava delegaciji Saveza studenata Jugoslavije: „*Ali mi ne smijemo dozvoliti, da nam se pod vidom vršenja religioznih obreda, politički truže omladina. A naša omladina jest u posljednje vrijeme počela da potpada pod utjecaj religije. Ovo nije slučaj samo s omladinom, već i s nekim komunistima*“ (Akmadža, 2013:116).⁸³ Još veći udar katoličkom obrazovnom sustavu i institucijama bio je izbacivanje Katoličkog bogoslovnog fakulteta iz Sveučilišta u Zagrebu.

⁷⁹ Akmadža, M.(2013). *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 104. str.

⁸⁰ Isto, 105-111. str.

⁸¹ Isto, 112. str.

⁸² Isto, 112-114. str.

⁸³ Isto, 115-116. str.

U siječnju 1952. Vlada NR Hrvatske donosi rješenje kojim ovaj fakultet prestaje biti dio Sveučilišta u Zagrebu. Ovakva odluka donesena je i izvan NR Hrvatske, stoga je isto učinjeno i s Bogoslovnim fakultetom u Ljubljani, kao i Pravoslavnim bogoslovnim fakultetom u Beogradu.⁸⁴ Represivni odnos vlasti prema vjeronauku u crkvama nastavit će se sve do donošenja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica 1953. godine. Ovim zakonom vjerska nastava dozvoljena je u crkvama i ostalim vjerskim objektima i prostorijama, te će vjeronauk biti održavan izvan škole sve do 1990. godine.⁸⁵

U godinama nakon rata državne vlasti su uvidjele kako represije katoličkih svećenika i tiska te udar na vjeronauk, ne postižu željeni rezultat – slabljenje moći crkvene vlasti i stavljanje Katoličke Crkve pod državni utjecaj. Jedan od načina na koji je država pokušala svećenike odvojiti od Svete Stolice je osnivanje staleških svećeničkih udruženja koja bi bila lojalna vlastima. Takva udruženja najprije su stvorena u krajevima gdje su crkvena vlast i svećenici bili skloniji suradnji. Prvo takvo staleško udruženje svećenika osnovano je 1948. godine u Istri. Komunistički režim podupirao je udruženja obećavajući svećenicima razne pogodnosti poput socijalnog osiguranja i mirovina. Ipak, učlanjenja nisu uvijek bila dobrovoljna, pripadnici UDB-e koristili su se metodama ucjena i pritisaka kako bi natjerali svećenike na učlanjenje. U Zagrebačkoj nadbiskupiji donesena je 1952. okružnica u kojoj se upozorava svećenstvo da u Crkvi ne može postojati takvo okuženje kojeg nije osnovala ili odobrila crkvena vlast. Određuje se da staleška svećenička udruženja svećenici ne mogu ni osnivati, ni pridružiti im se bez odobrenja biskupa.⁸⁶

Kulminacija napetih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice, a time i Katoličke Crkve dogodila se 1952. godine kada dolazi do raskidanja svih diplomatskih veza između Jugoslavije i Vatikana. Naime još od kraja rata komunističke vlasti su optuživale Vatikan za probleme s Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji, tvrdeći da Sveta Stolica iznosi neistine o jugoslavenskim vlastima u svijetu. Istovremeno, Sveta Stolica nije prihvaćala odnos vlasti prema Katoličkoj crkvi i prema nadbiskupu Stepincu. Odnos između dvije države još se više zaoštrio nakon nepovoljne odluke Londonske konferencije o Trstu u svibnju 1952. godine. Jugoslavenska vlada je okrivila Svetu Stolicu za doprinos ovakvoj odluci, a sam Tito za provođenje nacionalne talijanske politike. Povod za konačan raskid odnosa stigao je u

⁸⁴ Isto, 127.-128. str.

⁸⁵ Isto, 118. str.

⁸⁶ Isto, 135-136. str.

studenom 1952. kada je „Radio Vatikan“ objavio popis novih kardinala na kojemu se nalazio Alojzije Stepinac. Još prije proglašenja Stepinca kardinalom, jugoslavenska je vlada uputila pismo Svetoj Stolici u kojem prosvjeduje protiv uplitanja Svete Stolice u unutarnje poslove Jugoslavije.⁸⁷ Nakon vraćenog prosvjednog pisma, pokrenuta je medijska kampanja protiv Svete Stolice i bilo je izvjesno da je za jugoslavenske vlasti ovaj postupak bio „kap koja je prelila čašu.“

Mali pomak u odnosu vjerskih zajednica i države dogodio se u svibnju 1953. kada je donesen Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica. Ovaj zakon nije donio novosti po pitanju vjerskih zajednica već je regulirao nejasnoće koje su se nalazile u ostalim zakonima. Zakon je jamčio slobodu vjeroispovijesti i savijesti. Djelatnost vjerskih zajednica morala je biti u skladu s Ustavom, no mogle su samostalno vršiti vjerske poslove i obrte te izdavati vjerski tisak. Već je napomenuto da je zakonom škola odvojena od države, a vjerska nastava bila je dozvoljena u crkvenim prostorijama. Također, zakonom je zabranjeno koristiti vjeru u političke svrhe te izazivati vjersku mržnju ili sukobe. Nadalje, nikoga se nije smjelo sprječavati da postane članom neke vjerske zajednice, ali ga se na to nije smjelo niti prisiljavati. Razjašnjen je problem prijašnjeg zakona o prikupljanju novčanih sredstava, tj prikupljanje milodara bilo je dozvoljeno samo u crkvama, hramovima i vjerskim prostorijama. U konačnici, zakonom je odlučeno da svaki građanin ima pravo na svoja građanska prava bez obzira na pripadnost vjerskoj zajednici. Unatoč zakonu koji je jamčio vjerske slobode, praksa bi se često pokazala drukčijom. Sustavno provođenje zakona i osiguravanje vjerskih sloboda često je ovisilo o trenutnim odnosima vjerske zajednice s državom, što nikako nije išlo u prilog Katoličkoj Crkvi.⁸⁸

Razdoblje od 1953. do 1960. može se okarakterizirati svojevrsnim zatišjem u odnosu između Katoličke Crkve i jugoslavenske vlade – nije bilo značajnih sukoba niti pomaka u sređivanju odnosa. Komunistički režim je uviđao da svojom represivnom politikom ne jača ugled režima, a jača potporu crkvi u narodu. Dapače, prema statistikama je vidljivo da unatoč protuvjerskom djelovanju režima među hrvatskim narodom religioznost nije opadala. U popisu stanovništva 1953. godine u Hrvatskoj se 85,5 % građana izjasnilo kao vjernici, a većinom se radilo o vjernicima katoličke vjeroispovijesti.⁸⁹ Ovaj postotak potvrdio je

⁸⁷ Isto, 139-145. str.

⁸⁸ Isto, 163-164. str.

⁸⁹ Isto, 165. str.

komunističkom vodstvu da se i među članovima komunističke partije nalazi jedan dio vjernika. I dalje se naglašava vjera kao privatna stvar pojedinca, a komunističke dužnosnike se potiče na prekid vjerskih aktivnosti. Stav KPJ o Katoličkoj Crkvi i dalje ostaje nepromijenjen te se na nju i dalje gleda kao na pozadinsku političku silu. S druge strane mijenja se taktika prema Katoličkoj crkvi, što je vidljivo u stavovima Edvarda Kardelja: „*Bilo bi ne samo politički štetno već i potpuno nepravilno, ako bi komunisti stali na stanovište da je religiozno uvjerenje nekog čovjeka samo po sebi prepreka, da bi takav čovjek mogao pošteno i savjesno raditi i ravnopravno surađivati i stvarati u sistemu socijalističkog upravljanja...Osnovno je da izoliramo od vjernika – poštenih radnih ljudi – reakcionarne antisocijalističke elemente i da nađemo put i način, da se i ti poštenu radni ljudi uključe u sistem naše socijalističke izgradnje...*“ (Akmadža, 2013:166).⁹⁰ U periodu nakon 1960. godine doći će do prvih konkretnih obostranih reakcija s ciljem poboljšanja crkveno-državnih odnosa.

3.2 Suđenje Alojziju Stepincu 1946. i njegovo djelovanje u razdoblju NDH

Crkveni krugovi i nadbiskup Stepinac bili su uvjereni kako je jedan od najvećih razloga za napetosti između države i Katoličke Crkve bio Titova želja za odvajanjem Katoličke Crkve u Hrvatskoj od Rima. Želja KPJ bila je stvoriti „narodnu crkvu“ po uzoru na Pravoslavnu Crkvu u Srbiji nad kojom bi država mogla imati veći utjecaj. Ovo je bio i jedan od razloga suđenja nadbiskupu Alojziju Stepincu 1946. godine.⁹¹ Tjednima prije njegova uhićenja vodi se politička propaganda u medijima, stvarajući u javnosti sliku o nadbiskupu Stepincu kao zločincu koji je zajedno s Katoličkom crkvom u Hrvatskoj surađivao s neprijateljima naroda i države - ustašama i nacistima. Komunistički mediji su sve do početka suđenja donosili optužujuće članke u kojima se Stepinac prikazivao kao pasivni akter koji je šutke promatrao djelovanje zločinaca. Ovo su samo neki od naslova članaka objavljenih u političkom dnevniku *Vjesnik* u siječnju 1946. godine: „*Ustaški lik zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*“, „*Mnogi pripadnici katoličkog klera bili su glavni oslonac okupatorsko-ustaškog režima*“, „*Nadbiskup dr. A. Stepinac nadređivao je podređenim svećenicima da mole za krvnika Pavelića*“ i dr.⁹² Jasno je da su ovakvi dramatični naslovi služili agitaciji protiv Stepinca i Katoličke Crkve. Osim članaka, te brojnih karikatura Stepinca u medijima, komunističke

⁹⁰ Isto, 164-166. str.

⁹¹ Isto, 19. str.

⁹² Isto, 65-66. str.

vlasti su pripremile vlastite publikacije koje su trebale služiti kao povijesni izvor na montiranom političkom procesu protiv Stepinca. Jedan takav primjer su Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela hrvatskog klera – dokument koji je koristeći se jezikom povijesnih izvora iznosio insinuacije, krivotvorine i poluistine u svrhu potpore optužbama protiv Stepinca.⁹³ Suđenje Stepincu, koje je počelo 28. rujna 1946., počivalo je na optužbama da je pozdravio ustaške vođe, pozvao svećenstvo da s njima surađuje te je na prijemu kod Pavelića obećao suradnju svih biskupa. Nadalje, optuživalo ga se da je nadzirao katolički tisak te je putem njega za vrijeme rata podržavao neprijatelja. Također, da je pretvorio tradicionalne crkvene svečanosti i procesije u političke događaje za Pavelića. Naposljetku, da je primio u Katoličku Crkvu desetke tisuća Srba te je odobravao zločine protiv njih stvarajući jaz između hrvatskog i srpskog naroda.⁹⁴

Nadbiskup je odbacio sve optužbe, odbacio je umješnost u nasilne vjerske prelaske te je rekao kako nije bio *persona grata* Nijemcima ni ustašama niti je položio ustašku prisegu te je njegova dužnost bila pružiti duhovnu pomoć vojnicima NDH. Također, Stepinac je tvrdio kako nije priznao jugoslavensku vlast prije 8. svibnja 1945. jer je NDH još uvijek bila na vlasti.⁹⁵ Stepinčeva obrana istaknula je kako je nadbiskup bio jedini koji je javno prosvjedovao protiv nasilja okupatora i ustaša, a da su posjeti Paveliću i Kvaterniku bili isključivo službeni. Također, odbacila je optužbu suda da je nadbiskup imao ovlasti izvan svoje nadbiskupije. Što se tiče ustaških zločina, istakli su kako je Stepinac od 1937. bio član odbora za pomoć izbjeglicama (žrtvama nacizma) te da je svojim djelovanjem spasio brojne Židove, Srbe, Hrvate i druge bez obzira na njihovu narodnost, vjeru ili političko opredjeljenje. Također, obrana je tvrdila kako je Stepinac zaslužan za 7000 spašene djece iz pravoslavnih i partizanskih obitelji. Kada su u pitanju optužbe za „prekrštavanje“ istaknuto je kako one nisu opravdane jer ono nije bilo vjerskog karaktera i nije imalo duhovnog značenja. Obrana je ovaj postupak pravdala navodima da su u početku prijelazi pravoslavne djece na katoličanstvo bili rjeđi, a proces je bio dug pa se ovaj postupak provodio u nadi da će se stanje u državi smiriti, a djeca moći vratiti Srpskoj pravoslavnoj Crkvi. Međutim, brzo je postalo jasno da se životi pravoslavaca mogu spasiti samo brzim prelaskom u Katoličku crkvu.⁹⁶ Dana 11. listopada 1946. Alojzije Stepinac osuđen je na šesnaest godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom

⁹³ Akmadža, M.(2019). Stepinac, riječju i djelom.Zagreb: AGM d.o.o.,98. str.

⁹⁴ Isto, 103. str.

⁹⁵ Isto, 108. str.

⁹⁶ Isto, 110-112. str.

političkih i građanskih prava na pet godina.⁹⁷

I prije donošenja presude bilo je jasno kako je sudski postupak namješten. Mnogim svjedocima koji su željeli svjedočiti u korist Stepinca, nije bilo dozvoljeno izaći pred sud. Milutin Radelić, primarijus sveučilišne klinike u Zagrebu, kojeg je Stepinac, svojim posredovanjem, spasio od ustaša želio je svjedočiti u njegovu korist no to mu nije bilo dozvoljeno, a uskoro je izgubio i posao. O tome da je sudski proces bio namješten, kasnije su govorile i osobe bliske komunističkim vlastima. Titov suradnik Milovan Đilas u svojem razgovoru s kiparom Ivanom Meštrovićem rekao je: „...*priznajem vam da je nepravedno osuđen, ali koliko se puta zbilom u povijesti da su pravedni ljudi bili osuđeni iz političke nužde. Da je on čvrst u svojem Hrvatstvu, to je prirodno i to nas ne bi smetalo, kad samo ne bi bio čvrst u svojoj odanosti katoličanstvu i papinizmu. Da je poslušao Tita mogao je biti slobodan, ali što mu se može kad se ne da svijati*“ (Akmađža,2019:119-120). Iz ovog svjedočenja jasno je da je proces pokrenut jer je komunističkim vlastima smetala ovisnost Katoličke Crkve u Hrvatskoj o Svetoj Stolici. Također, sam tužitelj, Jakov Blažević, kasnije je priznao: „*Taj proces protiv Stepinca je nama nametnut. Da je Stepinac bio malo elastičniji, nije trebalo procesa. A on ga je nametnuo, jer je bio politički ograničena osoba*“ (Akmađža, 2019:120).⁹⁸ Naposljetku, jedan dokument OZNA-e donosi sasvim drukčiji prikaz odnosa nadbiskupa Stepinca prema ustaškim vlastima od prikaza komunističkog vodstva na suđenju: „*Nadbiskup Stepinac se apsolutno protivio progonima Židova i pravoslavaca u NDH, barem na način na koji se to razvilo. Njegov odnos prema NOP-u bio je u prvoj fazi nedefiniran*“ (Harris, hrv. 216, engl. 186 u Akmađža, 2019:45).⁹⁹

Danas se najviše kontroverza oko Stepinčeva lika i djela stvara oko odnosa s ustaškim vlastima, pružanja pomoći žrtvama ustaškog režima te uloge u vjerskim prelascima. Nadbiskup Stepinac, kao i ostali crkveni poglavari, prihvatio je u proljeće 1941. godine stvaranje Nezavisne Držve Hrvatske jer je vjerovao da je težnja svakog naroda stvaranje nacionalne države, a njegova vjerska dužnost je podržati je. Nakon početnog odobravanja NDH, djelovanje njezinih vlasti, tj. progona koji su uslijedili nad Židovima, pravoslavlim Srbima i ostalima, udaljili su Stepinca od Pavelića i ustaških vlasti. Ipak, ustaške vlasti su se

⁹⁷ Isto, 114. str.

⁹⁸ Isto,113-120. str.

⁹⁹ Isto, 45. str.

nastojale prikazati odanima i blagonaklonima Crkvi zbog njenog društvenog utjecaja, što je dovelo do toga da je dio svećenika do kraja rata podržavao ustaški pokret.¹⁰⁰

Stepinčevo humanitarno djelovanje u borbi protiv progona Židova i ostalih političkih protivnika započelo je još prije osnutka NDH. Godine 1938. započinje s radom „Akcija za pripomoć izbjeglicama“, a u siječnju 1939. Stepinac, kao pokrovitelj Akcije, na adrese uglednih građana katolika upućuje 298 pisama u kojima ističe: *“Usljed žestokih i nečovječnih progona morao je velik broj ljudi ostaviti svoju domovinu...Naša je kršćanska dužnost da im pomognemo. Stoga držim za potrebno obratiti se na ljude dobra srca i plemenitih osjećaja s molbom za pripomoć spomenutim bijednicima.”* (Akmadža, 2019:47).¹⁰¹ Godine 1942. Stepinac šalje pismo ministru unutarnjih poslova NDH u kojem prosvjeduje zbog donošenja rasnih zakona i odredbe prema kojoj su Židovi morali nositi žutu traku oko ruke i Davidovu zvijezdu: *“Da se pripadnicima drugih narodnosti ili drugih rasa oduzme svaka mogućnost egzistencije i da se na njih udari žig sramote, to je pitanje čovječnosti i pitanje morala”* (Akmadža, 2019:49). Stepinac se prvi put otvoreno usprotivio politici ustaškog režima u propovijedi u listopadu 1942. godine: *“Ne može se istrijebiti sa lica zemlje Cigane i Židove, jer ih se smatra inferiornom rasom. Ako se budu na laku ruku primjenjivali principi rasnih teorija, koje nemaju temelja, da li uopće postoji za bilo koji narod još kakva sigurnost na zemlji?...Nitko nema prava da na svoju ruku ubija ili na koji mu drago način oštećuje pripadnike druge rase ili narodnosti”* (Batelja, 2010., knj. 1: 159 u Akmadža, 2019: 49).

U srpnju 1941. Stepinac upućuje prosvjedno pismo Paveliću zbog nečovječnog i okrutnog postupanja sa Srbima i Židovima prilikom deportiranja u sabirne logore, tražeći da se prema njima postupa humano i obzirno, da se otpremanje ne vrši u natrpanim vagonima, da im se dozvoli dopisivanje s obitelji te da se bolesnima omogući lječnička njega.¹⁰² Stepinac se u svojim pismima ustaškim vlastima izravno zauzeo za neke Židove i židovske obitelji. Tako se na popisima njegovih pisama nalaze ukupno 118 Židova te tri obitelji iz mješovitog braka. Također, Stepinac u pismima traži povrat njihove imovine te da se omogući rad Židovske bogoštovne općine u Zagrebu kako bi postojala institucija koja će se brinuti o onima koji nisu odvedeni u sabirne logore.¹⁰³

¹⁰⁰ Isto, 41-43. str.

¹⁰¹ Isto, 47. str.

¹⁰² Isto, 51-52. str.

¹⁰³ Isto, 53. str.

Osim Židova, Stepinac je u svojem djelovanju nastojao pomagati i Srbima koji nisu proganjani na rasnoj osnovi, već na etničkoj osnovi jer je režim NDH bio mišljenja da su Srbi kao zajednica odgovorni za nasilje koje je jugoslavenski režim provodio nad hrvatskim narodom. Srbi su u NDH postali neprijatelji hrvatskog naroda i hrvatske države. Ustaški režim je provodio protusrpske zakone, politiku planskog iseljavanja Srba te prisilno mijenjanje vjerske pripadnosti i prelaženja na katoličku vjeru. Da bi opravdale zločine u ustaškim koncentracijskim logorima poput Jasenovca, vlasti su navodile primjer zločina koji su u jugoslavenskoj državi počinjeni nad Hrvatima.¹⁰⁴ Nedugo nakon osnutka NDH, Stepinac se usprotivio streljanju Srba taoca u Zagrebu, a nakon pokolja Srba u Glini u svibnju 1941., uputio je pismo Paveliću u kojem je rekao: „...ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom teritoriju NDH, da se ne ubije ni jedan Srbin...“ (Batelja, 2010., knj. 2:123-124 u Akmadža, 2019: 55). Nadalje, nakon vijesti o iseljenju pravoslavaca s Korduna u svibnju 1942., Stepinac ponovno piše Paveliću, moleći da se sa Srbima s Korduna postupa humano, a posebice s djecom. Spašavanje srpske djece s Kozare s pravom se pripisuje humanitarki Dijani Budisavljević, no ono vjerojatno ne bi moglo biti moguće bez angažmana Katoličke Crkve i nadbiskupa Stepinca. Ovo spašavanje je nažalost u promidžbene svrhe koristila NDH kako bi pokazala „humano“ lice nehumanog ustaškog režima.¹⁰⁵

Nadbiskup Stepinac podržavao je aktivnosti humanitarke Dijane Budisavljević i njezinu *Dječju akciju* koja je pomagala srpskim i židovskim ženama i djeci u ustaškim logorima i prihvatilištima. Isprva, Stepinac je bio suzdržan u suradnji jer je smatrao da neće moći utjecati na ustaške vlasti jer Budisavljević nije imala dozvolu za rad. U razgovoru u svibnju 1942. godine Stepinac obećaje da će se crkva pobrinuti da spašena djeca budu zbrinuta u ženske samostane, domove i internate, a u rad *Dječje akcije* uvrstio je i Caritas Zagrebačke nadbiskupije, čime je osigurana zakonitost njezine djelatnosti. Dio spašene djece smješten je, posredovanjem Caritasa, u razne zagrebačke obitelji.¹⁰⁶ Procjenjuje se da je djelovanjem Caritasa i Dijane Budisavljević spašeno oko 27 000 srpske djece, siročadi i odraslih.¹⁰⁷ O djelovanju Alojzija Stepinca u akcijama spašavanja djece svjedočio je i suradnik Dijane Budisavljević: „Sve ove pomoći mogla je vršiti mala grupica ljudi samo uz potporu nadbiskupa Stepinca, tako na pr. ja sam izvršavao sabiranja, imao sam od dr. Stepinca

¹⁰⁴ Isto, 55. str.

¹⁰⁵ Isto, 55-57. str.

¹⁰⁶ Isto, 52. str.

¹⁰⁷ Isto, 58. str.

punomoć, da svuda nastupam u njegovo ime (Batelja, 2010., knj. 3:488-491 u Akmadža, 2019: 58).“

Osim prvotnog pozdravljanja ustaške države, Srpska pravoslavna crkva glavne zamjerke Stepincu upućuje zbog vjerskih prelazaka pravoslavaca na katoličanstvo. Međutim, te prijelaze je uređivala ustaška vlast, uz potporu nekih svećenika jer su se ustaše željele obračunati sa Srpskom pravoslavnom crkvom koju su smatrale „političkom organizacijom“. U svibnju 1941. objavljena je Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu kojom je upravljalo tadašnje Ministarstvo bogoštovlja i nastave. Ne postoji niti jedna izjava kojom Stepinac potiče svećenstvo da obavljaju prijelaze, što je jasno i iz njegove izjave u *Katoličkom tjedniku*: „*Katolička crkva ima svoje norme... Mi nismo lovci za vjernicima kao neke crkve. Gdje nema uvjerenja, bolje, da nam ne dolaze, ali isto tako ne odbijamo nikoga, tko nam iskreno dolazi...*“ (Katolički tjednik, 3. 8. 1941., 4 u Akmadža, 2019:59). Iako se Stepinac suprotstavio ovoj politici ustaških vlasti, dopuštao je prijelaze pravoslavnih građana koji su strahovali za vlastiti život. Dapače, određeni pravoslavni svećenici poticali su Katoličku crkvu da brzo prime pravoslavce. Kao što je već spomenuto, komunističke vlasti su na suđenju Stepincu navodile optužbe zbog navodnog nasilnog prevođenja pravoslavnih Srba na katolicizam. Činjenica je da su ovu praksu provodile ustaške vlasti bez razgovora sa Crkvom i unatoč protivljenju Stepinca, a kasniji prijelazi su rezultat progona pravoslavaca.¹⁰⁸

Nije lako s današnjeg stajališta razmatrati Stepinčevo djelovanje za vrijeme NDH, koje je dijelom utjecalo na njegov, te položaj Katoličke Crkve u komunističkoj Jugoslaviji. Neki smatraju da je Stepinac trebao biti žešći u djelovanju prema ustaškim vlastima. Vrlo je vjerojatno da bi se u tom slučaju suočio i a većim otporom ustaškog režima, što bi negativno utjecalo na pomoć žrtvama i podršku akcijama spašavanja.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Isto, 58-61. str.

¹⁰⁹ Isto, 54. str.

3.3 Normalizacija odnosa SFRJ i Katoličke Crkve

Nakon smrti pape Pia XII. te kardinala Alojzija Stepinca u veljači 1960., koje je jugoslavenski režim smatrao glavnim krivcima za loše crkveno-državne odnose, objavljeno je kako će vlada raditi na sređivanju odnosa s Katoličkom Crkvom. Stepinca je na mjestu nadbiskupa naslijedio Franjo Šeper kojeg su vlasti nastojale prikazati kao otvoreniju osobu, drugačijih stavova od Stepinca, spremnu na suradnju. Nadbiskup Šeper bio je spreman za razgovor s ciljem rješavanja određenih crkveno-državnih pitanja, no nije odstupao od stajališta Biskupske konferencije i Svete Stolice.¹¹⁰

Želja za normalizacijom odnosa došla je i s državne i crkvene strane. Godine 1959. Biskupska konferencija prošla je u ozračju popuštanja tenzija te je ukazana spremnost biskupa na razgovore s vlastima. Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja u veljači 1960. prihvaćena su ova razmatranja Biskupske konferencije u kojima je istaknuto kako se treba podržati češće kontakte crkveno-državnih vlasti, razraditi državnu politiku prema vjerskim zajednicama u inozemstvu, surađivati sa svećeničkim udruženjima kako bi se uklonile pogreške u poreznoj politici prema vjerskim zajednicama. Čak je predviđeno i pozivanje crkvenih dužnosnika na svečanosti povodom državnih praznika.¹¹¹ Ovakav pristup vlasti prema crkvi nije prošao nezamjećeno na biskupskoj konferenciji u rujnu iste godine. Na konferenciji je istaknuto da bi normalizacija odnosa uvelike pridonijela smirivanju unutrašnjih prilika u zemlji što bi se odrazilo na jugoslavenski ugled u inozemstvu. Biskupi su naglasili da će pružati podršku nastojanjima da se ostvari *modus vivendi* između Crkve i države te da će stoga poticati svećenstvo i vjernike na lojalnost prema državnim vlastima. Razlog ovakvog pomaka u crkveno-državnim odnosima je vjerojatno taj što Crkva više nije predstavljala političku opoziciju vlasti.¹¹²

Unatoč otvorenijem stavu Katoličke Crkve u Jugoslaviji prema državnim vlastima, Sveta Stolica je nosilac suverene vlasti u Katoličkoj Crkvi te se uređenje međusobnih odnosa Crkve i države moglo uspostaviti nakon obnove diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana. Želji da se normaliziraju crkveno-državni odnosi u Jugoslaviji pogodovale su promjene unutar same Crkve. donesene nakon zasjedanja Drugog Vatikanskog koncila 1962.-1965. godine. Drugi Vatikanski koncil najavio je otvaranje Katoličke Crkve dijalogu s drugim vjerama i ateističkim društvima, što je olakšalo pregovore između Svete Stolice i jugoslavenskog

¹¹⁰ Akmadža, M. (2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 243. str.

¹¹¹ Isto, 244-245. str.

¹¹² Isto, 253-255. str.

vrha.¹¹³ Razdoblje od 1963. do 1966. obilježit će niz pregovora Svete Stolice i Jugoslavije koji će rezultirati potpisivanjem *Protokola*.

Važan iskorak u normalizaciji odnosa Jugoslavije i Svete Stolice bio je *Protokol* o razgovoru između Jugoslavije i Svete Stolice, potpisan 25. lipnja 1966. Potpisivanjem ovog dokumenta izvedena je razmjena poluslužbenih predstavnika ove dvije države, dok će razmjena službenih diplomatskih predstavnika i izaslanika s imunitetom biti obavljena nakon ponovne uspostave diplomatskih odnosa 1970. Utvrđeno je da će se katolički svećenici baviti isključivo vjerskim pitanjima, a vlada SFRJ će jamčiti Katoličkoj Crkvi u Jugoslaviji slobodno vršenje vjerskih poslova i obreda. Uvažene su nadležnosti Svete Stolice nad Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji u pitanjima crkvenog karaktera, stoga se crkvene dužnosti ne smiju zlouporabiti u političke svrhe. Reakcije na potpisivanje *Protokola* bile su podijeljene. Jugoslavenska strana bila je zadovoljna potpisivanjem sporazuma te ga je u medijima nastojala prikazati kao pobjedu i rezultat otvorene politike prema Katoličkoj Crkvi. Kardinal Šeper je izrazio podršku sporazumu, uz primjedbu nerješivosti pitanja vjerskog odgoja u školama. Potpisivanju *Protokola* su se najviše protivili hrvatski svećenici u iseljeništvu, ističući da u Jugoslaviji nema slobode vjeroispovijesti te da komunistički režim vrši nasilje, pritisak i diskriminaciju nad katoličkim svećenicima i vjernicima.¹¹⁴

Osim normalizacije odnosa s institucijom Katoličke Crkve u Jugoslaviji, zadaća vlasti bila je i obnoviti odnose s vjernicima. Međutim, bilo je teško zaboraviti način na koji se religioznost tretirala u prva dva desetljeća postojanja jugoslavenske države. Drugorazredno mjesto vjernika u javnom životu bilo je rezultat komunističkog učenja protiv Katoličke Crkve kao i negativnog stava Katoličke Crkve prema komunizmu, ukidanju privatnog vlasništva i nasilju.¹¹⁵ Normalizacija odnosa s Vatikanom i otvaranje javnog prostora vjernicima 1960-ih godina dovelo je do nerazumijevanja nove politike prema Katoličkoj Crkvi od strane jednog dijela komunista. Iako su se ove promjene događale vrlo postepeno, postavljalo se pitanje kako to da se sada odjednom prihvaća ono što se smatralo nepoželjnim. Neki su čak smatrali da je širenje prisutnosti Crkve u javnom životu označavalo kapitulaciju marksista pred religijom. Ovakve reakcije bile su još glasnije kada je „Jugoton“ počeo prodavati ploče s božićnim pjesmama, a dio komunista je tražio i osudu i kažnjavanje „Jugotona“. Također, državno i partijsko vodstvo, kako bi se približilo vjernicima, dalo je upute da se ne pravi

¹¹³ Isto, 282-285. str.

¹¹⁴ Isto, 320-322. str.

¹¹⁵ Radelić, Z. (2006.). Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1980. Od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga., 376. str.

problem radnicima koji za Božić ne dođu na posao.¹¹⁶ SK utvrdio je kako nije promijenjen stav prema religiji, već država treba urediti svoj odnos prema religijskim zajednicama u skladu s novonastalim unutrašnjim i vanjskim društvenim promjenama.¹¹⁷ Važan pomak 1960-ih u odnosu vjernika i jugoslavenske države dogodio se na šestom kongresu SKH 1968. kada je odbačena teza da je religiozno uvjerenje nužno za reakcionarno političko djelovanje i motive, a da su vjernici, prema tome reakcionari.¹¹⁸

Komunističkim vlastima cilj je bio potpuna obnova diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom radi jačanja svog međunarodnog ugleda u vrijeme kada se Jugoslavija htjela prikazati kroz pokret Nesvrstanih. S druge strane, za Svetu Stolicu je potpisivanje protokola označilo polaznu točku za uspostavu odnosa sa socijalističkim državama Istočne Europe. Države su se povezale i zbog mirovnih inicijativa – Vatikan i Jugoslavija su sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj gledale s osudom jer su se obje zalagale za mirno rješavanje ovakvih sukoba.¹¹⁹ Uslijedila je ponovna uspostava diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice u kolovozu 1970. U ožujku 1971. Josip Broz Tito posjećuje papu Pavla VI., što je bio prvi službeni posjet predsjednika jedne socijalističke zemlje Vatikanu.¹²⁰ Tek obnovljeni odnos između ove dvije države zasigurno je utjecao i na suzdržanost Vatikana u političkim događajima koji će uslijediti u Hrvatskoj te iste godine – Hrvatskom proljeću.

U proljeće 1971. počinju se zaoštavati političke prilike u Hrvatskoj jer dio vodstva želi veću gospodarsku i političku samostalnost Hrvatske. U ovakvom ozračju dolazi do izražajnijeg isticanja nacionalnih obilježja, pjevanja nacionalnih pjesama i drugih načina isticanja hrvatske nacionalne svijesti. Katolička Crkva je uz ispunjavanje vjerskih zadaća, željela biti čuvarom i promotorom hrvatske nacionalne svijesti pa su tako crkvene proslave često bile popraćene isticanjem nacionalnih osjećaja.¹²¹ Dio biskupa s predsjednikom Biskupske konferencije i zagrebačkim nadbiskupom Franjom Kuharićem, smatrali su da treba oštrije reagirati zbog postupaka vlasti prema nositeljima Hrvatskog proljeća, ali i zbog zaoštavanja politike prema vjeri i Crkvi. Unatoč tome, biskupi su bili suzdržani od uplitanja

¹¹⁶ Isto

¹¹⁷ Akmadža, M. (2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 325. str.

¹¹⁸ Radelić, Z. (2006.). Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1980. Od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga., 377 - 378. str.

¹¹⁹ Akmadža, M. (2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 338. str.

¹²⁰ Isto, 378. str.

¹²¹ Isto, 391-393. str.

u politička događanja, no nema sumnje da je Katolička Crkva u Hrvatskoj podržavala ova događanja i promjene. Vjerojatno su postojala dva razloga slabijeg uplitanja Crkve u ova događanja – relativno normalizirani odnosi s državom te uloga komunista koji su vodili glavnu riječ u ovim političkim događajima u Hrvatskoj.¹²² Čini se kako je i dio vodstva Hrvatskog proljeća, poput Savke Dabčević Kučar bio protiv miješanja Crkve u bilo kakve političke događaje jer bi to značilo konflikt s tadašnjom političkom orijentacijom.¹²³ Nakon Hrvatskog proljeća došlo je do određenog zaoštavanja crkveno-državnih odnosa što je vidljivo u zabrani određenih katoličkih publikacija, poput *Glasa Koncila*. Godine 1972. izdavanje je zabranjeno zbog tekstova kojima se „*iznose i prenose lažne, izopačene i alarmantne vijesti i tvrdnje te se građani i vjernici pozivaju na neposlušnost i nepoštivanje postojećih zakona...*“ (Akmadža, 2013:436).¹²⁴

Sve do prosinca 1971. odnosi između države i vjerskih zajednica regulirani su Osnovnim zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica. Ovaj zakon bio je savezni. Prema ustavu donesenom 1974. svaka je republika imala pravo uređivati svoje zakonodavstvo kojim je propisivala crkveno-državne odnose. Zbog ovog je ukinut stari zakon iz 1953. te je u Hrvatskoj 1978. uveden novi. U nacrtu zakona zahtijevalo se pristanak maloljetnika za pohađanje vjeronauka što je dovelo do prosvjeda *Glasa koncila* protiv ove odredbe. Njihov argument bio je zasnovan na tome da se vjernike ne bi smjelo pitati za pristanak da pohađaju vjeronauk u školama jer ih se ne pita za pohađanje socijalističkih predmeta, poput marksizma. Zbog ovoga je vlast na kraju pristala zahtijevati pristanak djece starije od 14 godina.¹²⁵

Kada govorimo od crkveno-državnim odnosima 1980-ih te položaju Katoličke Crkve u Hrvatskoj, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama je smatrala kako prevladavaju tri osnovne tendencije: „neprijateljska, integristička i lojalistička“. Već je napomenuto da se Katolička Crkva u Hrvatskoj želi nametnuti kao zaštitnica nacionalnih interesa, stoga je vlast smatrala da nosioci neprijateljskih tendencija pokušavaju Crkvu pretvoriti u mjesto djelovanja različitih oporbenih snaga, naročito hrvatskih nacionalista. Neprijateljska tendencija, prema viđenju vlasti je ohrabrena desničarskim snagama u pojedinim sredinama, ima elemente

¹²² Isto, 401. str.

¹²³ Radelić, Z. (2006.). Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1980. Od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga., 378. str.

¹²⁴ Akmadža, M. (2013). Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 436. str.

¹²⁵ Radelić, Z. (2006.). Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1980. Od zajedništva do razlaza. Zagreb: Školska knjiga., 560. str.

klerikalizma i ekstremne desnice. Cilj im je prikazati Katoličku Crkvu kao jedinu legalnu oporbu postojećem sustavu, poistovjećivanjem vjerskog i nacionalnog te se koriste stranim tiskom, emisijom *Radio Vatikan* i *Glasom koncila*. Također, pokušavaju rehabilitirati pojedine „neprijateljske“ elemente, tj crkvene dužnosnike poput kardinala Stepinca, no prema crkvenim dužnosnicima spominjanje Stepinca je reakcija na njegovo političko prikazivanje kao „zločinca“. Tzv. nositelji integrističkih tendencija baziraju se na dokazivanju samoupravnog socijalizma kao ateističkog te neprihvatljivog za Crkvu i vjeru. Njihov cilj je predstaviti katolicizam kao jedini valjani okvir življenja te povećati interes za obnovu Crkve među hrvatskim narodom. Naposljetku, nositelji lojalističkih tendencija u Katoličkoj Crkvi žele da Crkva bude dio jugoslavenskog društva u skladu s Ustavom, pod uvjetom da se njegove odredbe dosljednije primjenjuju.¹²⁶ Komunističke državne vlasti su stoga podržavale struje i organizacije u djelovanju protiv tzv. reakcionarskih crkvenih krugova, poput *Teološkog društva Kršćanska sadašnjost*. TDKS je trebalo imati političko-društvenu ulogu u afirmaciji svećenika kao građana u samoupravnom društvu te ulogu u sprječavanju skretanja svećenika prema lojalizmu Vatikanu.¹²⁷

Državne su vlasti pokušavale na razne načine dobiti podršku biskupa samoupravnom socijalističkom sustavu, no bez većeg uspjeha. Katolička Crkva prilagođavala se svakom sustavu, a ništa drukčije nije bilo niti u samoupravom socijalizmu komunističkog sustava. Ipak nije postala dio njega jer, iako humaniji od sustava istočne Europe, njegov cilj bio je izgradnja ateističkog društva. Nakon četiri desetljeća djelovanja komunističkih vlasti teško je donijeti zaključak o tome koliko su vlasti uspjele u svome cilju, pogotovo ako se gledaju brojke vjerskih zajednica potkraj 1980-ih godina.¹²⁸ Primjerice, prema popisu stanovništva iz 1981. religioznim se izjasnilo 0,2% stanovništva, a ta brojka je 1991. porasla na 0,9%. S obzirom na nizak postotak vjernika vidljiv iz popisa 80-ih, može se raspravljati o iskrenosti ispitanika u sustavu u kojemu nije bilo poželjno javno se izjašnjavati vjernikom.¹²⁹ Prema tvrdnjama nekih vjerskih zajednica u Jugoslaviji je krajem 80-ih bilo oko 10 milijuna pravoslavaca, 7.3 milijuna katolika te 3.8 milijuna muslimana. Na temelju socioloških studija u Jugoslaviji 1991. ipak se pretpostavlja da su brojevi vjernika bili puno manji, primjerice

¹²⁶ Akmadža, M. (2013). *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb: Despot Infinitus d.o.o., 455-456. str.

¹²⁷ Isto, 463-470. str.

¹²⁸ Radelić, Z. (2006.). *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1980. Od zajedništva do razlaza.* Zagreb: Školska knjiga., 562. str.

¹²⁹ Isto, 524. str.

broj katolika je iznosio oko 3 milijuna.¹³⁰ Crkveno-državni odnosi promijenit će se iz temelja nakon 1991. i osnivanja samostalne Republike Hrvatske kada se u društvu i među političarima događa zaokret prema katoličkoj tradiciji.

3.4 Odnos Katoličke Crkve i Republike Hrvatske nakon 1990.

U Jugoslaviji se 1980-ih osjećao manjak volje očuvanja jugoslavenskog jedinstva na čemu je država nastala. Razlozi raspada Jugoslavije vrlo su slojeviti no jasno je da je ekonomsko-politička kriza 70-ih i 80-ih godina otvorila prostor za manipuliranje masama te za promociju nacionalističkih ideja, prvotno od srpske strane predvođene Slobodanom Miloševićem. Jugoslavija kao višenacionalna tvorevina nije mogla preživjeti krizu 80-ih godina stoga se u komunističkoj SR Hrvatskoj, kao i u ostalim državama, otvorio put koncepciji koja je narodu bila prihvatljiva i razumljiva – nacionalizmu.¹³¹ Nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, slobodna vlast i sabor konstituirani su 30. svibnja 1990. godine s većinskom Hrvatskom demokratskom zajednicom (HDZ).¹³² Sabor je 25. lipnja 1991. donio "*Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Hrvatske*" i "*Deklaraciju o samostalnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj*".¹³³

Na službenoj političkoj razini dolazi do nametanja koncepta novog konzervativizma u društvu. Naime, 1992. najavljena je „*duhovna obnova*“ kao povratak tradicionalnim kršćanskim vrijednostima. Cilj je bio u društvu poticati duhovne i društvene vrednote koje su se smatrale bliskima hrvatskom narodu – stvaranje kulta obitelji s više djece, postavljanje majke kao središnje osobe obitelji, zabranu pobačaja itd. Moralni obrasci kakvi su bili prisutni u vrijeme socijalizma, tijekom 90-ih su nestali, a rat i postupci vlasti, poput približavanja Katoličkoj Crkvi, pridonijeli su razvijanju novih moralnih i etičkih vrijednosti. Vlast HDZ-a je uvidjela da je društvu potreban pozitivan psihološki pomak te je podupirala „duhovnu obnovu“. Jedan od vrhunaca obnove trebao je biti simpozij u lipnju 1992. nakon čega je izašao zbornik radova od 70ak tekstova u kojima se vidi smjer kretanja države. Naime, urednik priloga Baković kritizira Zapadnu Europu i Ameriku, poziva se na tradicionalne vrijednosti, na kršćanski moral, deset božjih zapovijedi i dr.¹³⁴

¹³⁰ Isto, 562. str.

¹³¹ Goldstein, I.(2008). Hrvatska 1918-2008. Zagreb: Europapress holdin Novi Liber.,688-690. str.

¹³² Isto, 650. str.

¹³³ Isto, 694. str.

¹³⁴ Isto, 786-787. str.

Odnos Katoličke Crkve, tj. Svete Stolice i države 1990-ih vrlo je kompleksan jer dolazi do ponovnog obnavljanja odnosa kojeg su komunističke vlasti desetljećima nastojale oslabiti. Godine 1990. Crkva je pozdravljala stvaranje demokracije i slobodne izbore, a putem Glasa Koncila često favorizirala HDZ. Dapače, jedan dio Crkve je u svojem djelovanju isticao tradicionalne i konzervativne stavove koji su bili istovjetni projektu „duhovne obnove“. Ovakav stav Crkve prema HDZ-u bio je djelomično i rezultat tradicionalne politike Crkve, tj. uske suradnje s vlastima. Propadanjem komunističke vlasti se u državi afirmirao stav da je hrvatstvo istovjetno katoličanstvu i da između Crkve i države postoje jake veze. Dio svećenika na čelu s Franjom Kustićem, bio je protiv ovog mišljenja te su tvrdili da je pogrešno razmišljati da je neka osoba katolik samo zato što se smatra Hrvatom. Ipak, Kustić nije osporavao dominantan stav Katoličke crkve u društvu kao većinsku crkvu u državi te da država Katoličku Crkvu smatra svojom Crkvom. Crkva je svakako imala koristi od povezivanja s političkim vlastima jer je na taj način povećala utjecaj i moć u društvu. Zbog promjena u državi na društveno-političkom planu, Crkva je ponovno postala politički čimbenik u državi, no ovo je značilo i iskazivanje mišljenja o određenim društvenim problemima pri čemu je generalno bila vrlo blaga.¹³⁵

U razdoblju zaoštavanja odnosa u Jugoslaviji Katolička crkva u Hrvatskoj počinje biti svjesna stanja aktualnih društveno-političkih prilika u komunističkim režimima istočne Europe pa tako i unutar granica SFRJ i SR Hrvatske. Kako bi istaknuli potrebu za mirnim rješavanjem problema, katolički biskupi u Zagrebu u listopadu 1988. osnivaju Komisiju *Iustitia et pax* (Komisija za pravdu i mir), kako bi Katolička Crkva pružila pomoć u prevladavanju političke i društvene napetosti te mogla predlagati kršćanska gledanja na aktualne probleme. Istaknuto je da je svrha Komisije promicati i braniti pravednost i mir te će se s tim ciljem osvrutati na aktualna društveno-politička zbivanja, odnosno na ratnu svakodnevicu koja će 1991. zahvatiti Hrvatsku.¹³⁶ Komisija je tako, prije održavanja prvih samostalnih izbora za sabor pozvala vjernike da prema svojoj savjesti i sposobnostima, uključe u izbore, tj. da sudjeluju u političkom i javnom životu. Nakon prvih višestranačkih izbora započeo je proces demokratizacije društva u kojemu je značajnu ulogu imala i Katolička Crkva koja će se u Hrvatskoj, preko Komisije i svojih velikodostojnika osvrutati na

¹³⁵ Isto, 777-788 str.

¹³⁶ Barunčić Pletikosić, J. (2014). Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje i stradanja (Disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija.,29-30 str. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:699191>

društvene i političke promjene te iznositi vlastite stavove.¹³⁷

Za razliku od položaja koji je Crkva imala u vrijeme komunista, dolazi do razdoblja u kojem su crkveni dužnosnici ponovno slobodni kometirati političke i društvene promjene bez straha od progona vlasti. U novom političkom ozračju postavilo se pitanje organizacije crkvenog života u Hrvatskoj. Želje biskupa bile su ponovo održavanje vjerskog obrazovanja u školama, stvaranje katoličkih škola, povratak Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilištu i širenje vjerske kulture, etike, humanosti i morala. Također, biskupi su istaknuli želju da se Crkvi osigura primjeren vjerski program u medijima, posebice na radiju i televiziji.¹³⁸ Predvodnici Katoličke Crkve u Hrvatskoj su u razdoblju formiranja nove države pozdravljali i odobravali demokratske promjene, te naglašavali važnost prvih višestranačkih izbora u Republici Hrvatskoj, referendumu o samostalnosti, kao i proglašenja hrvatske samostalnosti. Crkva je zagovarala da se sve te promjene odvijaju mirnim putem, te da se na svim poljima društvenog i političkog života poštuje slobodna volja građana. Ostvarenje hrvatske neovisnosti mirnim putem nije se dogodilo. U Hrvatskoj je netom nakon proglašenja njezine samostalnosti, u drugoj polovici 1991. godine započeo rat koji je prouzročio katastrofalne posljedice za stanovništvo Hrvatske. Upravo u ratnim godinama, Katolička Crkva je imala snažu društvenu, diplomatsku, karitativnu, humanitarnu, ali prije svega moralnu ulogu.¹³⁹

Crkva u Hrvatskoj bila je 90-ih suočena sa značajnim izazovima zbog posljedica rata u različitim regijama. Mnoge župe nisu mogle normalno djelovati jer su vjernici bili prisilno raseljeni iz svojih domova. Osobito je bila pogođena Šibenska biskupija, koja je obuhvaćala područje poznato kao "Krajina", uključujući Knin. Rat je duboko i nepovoljno pogodio ovu biskupiju, uzrokujući značajne poremećaje i izazove za djelovanje Crkve na tom području.¹⁴⁰ Brojnim izbjeglicama i prognanicima bila je potrebna pomoć i podrška u ovom izazovnom razdoblju, stoga su svećenici često preuzimali inicijativu za organiziranje službi i pastoralnu skrb za njih. Posljedično, svećenici su često preuzimali ulogu upravitelja, rješavajući potrebe župljana, uključujući hranu, sklonište i administrativna pitanja. Istodobno, Crkva je proširila svoje društvene inicijative, posebice kroz djelovanje Caritasa, katoličke humanitarne organizacije. Velika nastojanja Caritasa omogućena su međunarodnom pomoći. Razne

¹³⁷ Isto, 34-36. str.

¹³⁸ Isto, 43. str.

¹³⁹ Isto, 51-53. str.

¹⁴⁰ Bremer, T.(2010). Croatian Catholic Church and its Role in Politics and Society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 30, izd.3 ,čl 1., 3. str.

zapadne nacionalne podružnice Caritas, posebice iz Austrije, Njemačke i Italije, velikodušno su podržale Hrvatski Caritas materijalnom pomoći i novčanim priložima. Činjenica da je Crkva bila dio globalne mreže, Rimokatolička crkva diljem svijeta pomogla je jer je stizala dodatna pomoć i politička podrška. Humanitarna pomoć crkve nije bila ograničena samo na djelovanje Caritas, već su pomagali i određene katoličke skupine i pojedinci, osobito u susjednim ili bliskim zemljama, šaljući hranu, lijekove i dr.¹⁴¹ Pomoć koju je Katolička Crkva za vrijeme Domovinskog rata pružala izbjeglicama i potrebitima još će više učvrstiti njezinu ulogu u hrvatskom društvu.

Osim socijalne pomoći koju je Katolička Crkva pružala u ratom pogođenim područjima, pomoć stiže i u vidu političkog priznanja. Naime, Sveta Stolica je prva priznala Hrvatsku i Sloveniju kao neovisne države, u siječnju 1992. Sveta Stolica je tijekom Domovinskog rata politički pomagala Hrvatsku, no ističući kako ne djeluje protiv Srbije ili hrvatskih Srba.¹⁴² U rujnu 1994. Papa Ivan Pavao II. posjetio je Hrvatsku. Posjeta se smatrala vrlo značajnom jer sama činjenica da je papa posjetio Hrvatsku u izazovnim ratnim vremenima, koja su predstavljala značajnu sigurnosnu zabrinutost, doživljena je kao potvrda hrvatske neovisnosti. Predsjednik Franjo Tuđman i HDZ posjet su protumačili kao potvrdu svog političkog djelovanja.¹⁴³

U prvim godinama neovisnosti Crkva je stekla značajan pozitivan ugled među populacijom i medijima. Crkveni događaji dobili su veliku pokrivenost u novinama i elektroničkim medijima, što je svećenicima i biskupima omogućilo ponovni ulazak u javnu sferu djelovanja. Mediji, posebice u radijskim i TV programima, iskazivali su očit entuzijazam u raspravama o temama vezanim uz vjeru i Crkvu, uvažavajući evidentan interes publike za takve teme. Glavno glasilo i dalje je ostao *Glas Koncila*, a 1993. Nacionalna televizija pokrenula je novi tjedni program *Mir i dobro*, posvećen pokrivanju različitih pitanja vezanih uz Crkvu.¹⁴⁴

U poslijeratnim godinama dolazi do uređenja pravnih odnosa države i Crkve. Primarne teme o kojima se govorilo obuhvaćale su uključenost Crkve u vojsku i policiju, autonomiju koju bi trebala imati u svojim unutarnjim pitanjima te njezinu sposobnost pružanja pastoralne skrbi u državnim ustanovama poput zatvora i bolnica. Nadalje, rasprave su se usredotočile na

¹⁴¹ Isto

¹⁴² Isto, 3. str.

¹⁴³ Isto, 5. str.

¹⁴⁴ Isto, 4. str.

pristup Katoličke crkve medijima i njezinu prisutnost u obrazovnim institucijama poput škola i sveučilišta. Ugovorima donesenim u razdoblju od 1996. do 1998. priznata je crkvena autonomija, posebice u sudskim pitanjima, a crkveni brak ponovno je postao priznat važećim od strane države. Država je službeno priznala crkvene škole i akademske ustanove, dopustivši vjeronauk na svim razinama školovanja. Postignut je dogovor da će država podupirati Crkvu u njezinim raznim aktivnostima, uključujući i doprinose za troškove života klera u visini od dva prosječna dohotka po župi. Osim toga, država je obećala pokriti troškove obnove crkava i župnih domova oštećenih ili uništenih tijekom ratnih godina. U kontekstu imovinskih prava, Crkva je tražila povrat imovine koju su komunisti oduzeli, a država je obećala naknadu za imovinu koja se ne bi mogla vratiti.¹⁴⁵

Već je napomenuto kako je Crkva željela biti smatrana glavnom zaštitnicom i nositeljicom hrvatske nacionalne svijesti, ali ju je to uvlačilo u političke probleme koji su 90-ih slijedili nacionalizam, dok pritom nije smjela zaboraviti da je i dijelom globalne Katoličke Crkve. Crkva je u poslijeratnom razdoblju pokazala svoj snažan nacionalni i domoljubni osjećaj, te stavove nerijetko bliske stavovima države. Međutim, to je usklađivanje bilo uglavnom očito kada su bili izravno pogođeni interesi Crkve. Primjerice, 1993. godine kardinal Kuharić intervenirao je u hrvatsko-muslimanskom sukobu u Hercegovini, što ukazuje na uplitanje Crkve u nacionalna pitanja. Bliski odnos Crkve i nacije došao je do izražaja u prosincu 1999. godine, kada je nakon smrti Franje Tuđmana *Glas koncila* posvetio prvih nekoliko stranica ovom značajnom događaju pod naslovom "*Da živi djelo velikog Tuđmana*". Kako je vrijeme odmicalo, Crkva je sve glasnije govorila o nacionalnim problemima, osobito u razdobljima kada HDZ nije bio na vlasti. Ponovno uplitanje u politička i nacionalna pitanja dogodilo se 2000-ih, posebice kada je međunarodna zajednica vršila pritisak na Hrvatsku oko izručenja osumnjičenih ratnih zločinaca, poput generala Janka Bobetka i Ante Gotovine, protiv čega je Biskupska Konferencija često protestirala.¹⁴⁶

Danas se jedna od najvećih polemika u crkvenom i javnom diskursu vodi oko lika i djela Alojzija Stepinca. Naime, narativ o Stepincu mijenja se sa stvaranjem samostalne hrvatske države, te nakon njegova proglašenja blaženim 1998. godine. Stepinac je nedvojbeno jedna od najkontroverznijih osoba 20. stoljeća unutar Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Službena jugoslavenska historiografija optužila ga je za suradnju s ustašama, zbog čega je osuđen na

¹⁴⁵ Isto, 7-9. str.

¹⁴⁶ Isto, 9-10. str.

dugogodišnji zatvor. Unatoč optužbama komunista, a i Srpske pravoslavne crkve, Stepinac je u Katoličkoj Crkvi zadržao svojevrstan status mučenika komunističkog režima.¹⁴⁷ Nakon proglašenja kardinala Stepinca blaženim, a i prije toga, unutar Crkve u Hrvata nastao je duboki kult Stepinčeva lika i djela. *Glas koncila* objavljuje brojne članke o njegovu životu i zaslugama, pridonoseći kultu sjećanja, o čemu svjedoče i neki najnoviji naslovi: „*STEPINČEVE RELIKVIJE I MOĆI Blaženi Stepinac i po svojem fizičkom tijelu »živi« među vjernicima diljem svijeta*“¹⁴⁸, „*KAKO JE SVEĆENIK ALOJZIJE STEPINAC KAO OSMI KANDIDAT POSTAO ZAGREBAČKI NADBISKUP »Skroman i bogobožan, bespriječna života, odlučan i rezolutan karakter*“¹⁴⁹. Još veća polemika u društvu i crkvenim redovima se stvara nakon pokretanja procesa kanonizacije Stepinca, kojem se usprotivila Srpska pravoslavna Crkva. U pismu Svetog sinoda Srpske pravoslavne Crkve papi Franji iz 2014. godine izražava se želja da se proces kanonizacije prekine zbog Stepinčeve podrške stvaranju NDH te zbog šutnje kada je u pitanju ustaška politika prema pravoslavlima Srbima, Židovima i ostalim žrtvama ustaškog režima. Također, Srpska pravoslavna Crkva optužuje Stepinca zbog vjerskih prelazaka, no ne postoje izjave kojima Stepinac potiče prijelaze, već podsjeća na poštivanje propisa. Iz izvora je jasno da su nasilni prelasci rezultat ustaške politike protiv pravoslavaca u Hrvatskoj. Stepinčeva umješnost u sve ove događaje već je objašnjena u jednom od prijašnjih poglavlja, no može se zaključiti da je njegovo djelovanje bilo u skladu s odgovornostima i ovlastima koje je tada imao kao zagrebački nadbiskup, dakle nije bio nadležan nad pojedinim svećenicima drugih nadbiskupija koji su nažalost podržavali ustaški režim i radili prema svome nahođenju. Također, njegovo djelovanje uvelike je ovisilo o ratnim i političkim okolnostima koje su zahtijevale osjetljivo djelovanje svih onih koji su izražavali negativan stav prema ustaškim vlastima.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Isto, 11. str.

¹⁴⁸ <https://www.glas-koncila.hr/stepinceve-relikvije-i-moci-blazeni-stepinac-i-po-svojem-fizickom-tijelu-zivi-medu-vjernicima-diljem-svijeta/>

¹⁴⁹ <https://www.glas-koncila.hr/kako-je-svecenik-alozije-stepinac-kao-osmi-kandidat-postao-zagrebacki-nadbiskup-skroman-i-bogobožan-bespriječna-zivota-odlucan-i-rezolutan-karakter/>

¹⁵⁰ Akmadža, M.(2019). Stepinac, riječju i djelom.Zagreb: AGM d.o.o., 172-176. str.

4. METODOLOGIJA RADA

U radu je kvalitativno i kvantitativno analizirano devet udžbenika povijesti izdanih u razdoblju od 1974. do 2022. godine, pri čemu je izdavačka kuća analiziranih udžbenika nastalih prije 1990. Školska knjiga, a udžbenika nastalih nakon 1990. Birotehnika:Centar za dopisno obrazovanje i Alfa. Udžbenici nastali nakon 2000. izdani su od strane izdavačkih kuća Alfa i Profil Klett, uz izuzetak udžbenika Mire Kolar-Dimitrijević s izdavačem Meridijani. Udžbenici korišteni za analizu su srednjoškolski udžbenici.

Analiza je provedena na srednjoškolskim udžbenicima iz više razloga:

1. Sposobnost učenika srednjoškolske dobi kritičkim bavljenjem povijesnim narativima i analize složenih tema. Razumijevanje povijesti je razvijenije u odnosu na osnovnoškolce, a analiza srednjoškolskih udžbenika povijesti omogućuje ispitati kako prikaz Katoličke Crkve može utjecati na percepciju i razumijevanje starijih učenika koji se pripremaju za visoko obrazovanje i ulaz u demokratsko društvo.
2. Dubina sadržaja koji je prezentiran. Generalno, srednjoškolski udžbenici sadrže detaljnije informacije i širi povijesni kontekst od osnovnoškolskih udžbenika.
3. Vještine kritičkog razmišljanja. Analiza srednjoškolskih udžbenika može rasvijetliti pristup obrazovnog sustava poučavanju povijesti i njegov utjecaj na sposobnost učenika da kritički procijene povijesne narative, primjerice kako prikaz Katoličke crkve potiče ili koči kritičko razmišljanje među učenicima.
4. Utjecaj na nacionalni identitet. Narativi predstavljeni u srednjoškolskim udžbenicima povijesti imaju dublji utjecaj na učenikovo razumijevanje povijesti i kulturnog naslijeđa njihove zemlje. Analizom prikaza Katoličke Crkve u srednjoškolskim udžbenicima moguće je ispitati koliko ona pridonosi izgradnji nacionalnog identiteta i percepciji uloge Crkve u hrvatskom društvu.

Analiza je provedena na sljedećim udžbenicima:

Udžbenik *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije* autora povjesničara dr. Ive Perića. Napisan je 1974. godine te je izdan u Zagrebu u izdavačkoj kući Školska knjiga. Ovaj udžbenik je III. izdanje udžbenika iz 1971. namijenjen četvrtom razredu gimnazije.

Udžbenik *Povijest 2: udžbenik za usmjerenno obrazovanje* skupine autora dr. Dušana Bilandžića, dr. Ivana Jelića, dr. Hrvoja Matkovića, dr. Dragutina Pavličevića, dr. Nikše Stančića i dr. Radovana Vukadinovića. Ovaj udžbenik je napisan 1989. godine i izdan je u Zagrebu u izdavačkoj kući Školska knjiga kao IV. izdanje udžbenika iz 1986. za srednje škole usmjerenog obrazovanja.

Udžbenik *Povijest: Hrvatska i svijet 2: udžbenik za drugi razred četverogodišnjih strukovnih škola* autora Ivana Vujčića, izdan je 1996. godine u Zagrebu u izdavačkoj kući Birotehnika:Centar za dopisno obrazovanje.

Udžbenik *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije* autora dr. Ive Perića napisan je 1998. godine kao II. izdanje ovog udžbenika. Izdan je u Zagrebu u izdavačkoj kući Alfa.

Udžbenik *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred gimnazije*, autora Ivana Vujčića, napisan je 1998. te je izdan u Zagrebu u izdavačkoj kući Birotehnika: Centar za dopisno obrazovanje.

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije* skupine autora Suzane Leček, Magdalene Najbar-Agičić, Damira Agičića i Tvrtka Jakovine napisan je 2002. godine te je izdan u Zagrebu u izdavačkoj kući Profil Klett.

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije* autorice Mire Kolar-Dimitrijević i autora Hrvoja Petrića i Jakše Raguža, nastao je 2004. godine, a izdan je u Samoboru u izdavačkoj kući Meridijani.

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije* skupine autora Miroslava Akmadže, Maria Jareba i Zdenka Radelića izdan je u izdavačkoj kući Alfa u Zagrebu, 2015. godine. Ovo je III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje istoimenog udžbenika iz 2009. godine.

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za četvrti razred gimnazije* napisala je skupina povjesničara Tomislav Anić, Petar Bagarić i Ivan Samardžića te ostali autori Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Tihana Magaš, Ante Nazor ml. i Marina Ćurković. Ovaj udžbenik izdan 2022. godine u izdavačkoj kući Alfa u Zagrebu najnoviji je udžbenik povijesti prema novome kurikulumu.

U radu je promatrana tema Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata, dakle razdoblje u povijesti Katoličke Crkve u Jugoslaviji od 1945., odnosno od početaka odnosa Katoličke Crkve sa socijalističkom Jugoslavijom, do 1970., točnije obnove diplomatskih odnosa Svete Stolice i Jugoslavije. Navedeni udžbenici za srednje škole analizirani su kvalitativno prema sljedećim sadržajnim smjernicama:

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Analiziran je prikaz odnosa komunističkih vlasti prema religiji, točnije ideološki, društveni i politički čimbenici koji su utjecali na ovaj odnos te posljedice ovog odnosa za vjernike.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

Analizirani su prikazi određenih događaja i procesa neposredno nakon Drugog svjetskog rata, poput progona i nasilja nad svećenicima od strane komunističkih vlasti, koji će oblikovati crkveno-državne odnose.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

Analiziran je prikaz samog nadbiskupa Alojzija Stepinca, ton i način na koji se o njemu piše, te određeni epiteti koji mu se pridaju. Analiziran je način na koji se prikazuje Stepinčevo političko ili društveno djelovanje u Drugom svjetskom ratu.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Ova sadržajna smjernica odabrana je isključivo zbog udžbenika nastalih u 1990-im godinama, u kojima je vidljivo isticanje povezanosti Katoličke Crkve u Hrvata i nacionalnog identiteta. Analiziran je prikaz Katoličke Crkve kao nositeljice nacionalnog identiteta i svijesti u Hrvata. Ova tema se u novijim udžbenicima više ne pojavljuje.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

Tema poboljšanja crkveno-državnih odnosa često je izostavljena iz udžbenika te se time stvara dojam kako je diplomatska veza Vatikana i Jugoslavije nepostojeća, a odnos Katoličke Crkve i Jugoslavije nije doživio promjene kroz četiri desetljeća postojanja socijalističke države. Stoga je analiziran prikaz ovog odnosa nakon obnove diplomatskih veza ove dvije države.

f.) Slikovni prikazi

Analizirani su slikovni i grafički prikazi u udžbenicima, odnosno što oni pokazuju i zašto su odabrani za udžbenike.

g.) Povijesni izvori

Analiziran je odabir povijesnih izvora i mjesto gdje se oni nalaze u udžbenicima.

Kvantitativna analiza udžbenika obuhvaća:

- a) kvantitativnu analizu teme Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji u odabranim udžbenicima.
- b) kvantitativnu analizu prikaza teme prema sadržajnim smjernicama.
- c) kvantitativnu analizu slikovnih prikaza i povijesnih izvora.

5. KVALITATIVNA I KVANTITATIVNA ANALIZA UDŽBENIKA POVIJESTI

5.1 Kvalitativna analiza udžbenika

5.1.1 Povijest (1974.)

Udžbenik *Povijest* autora povjesničara dr. Ive Perića, izdan je 1974. godine u Zagrebu u izdavačkoj kući Školska knjiga. Ovaj udžbenik je III. izdanje udžbenika iz 1971. namijenjen četvrtom razredu gimnazije. Ukupno ima 359 stranica, a tema Katoličke Crkve nije obuhvaćena niti u jednom zasebnom poglavlju već se ona spominje u cjelini koja se tiče razdoblja u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata.

Tema Katoličke Crkve vrlo kratko se spominje u cjelini *Socijalistička Jugoslavija i njezina uloga u suvremenom svijetu*, točnije u poglavljima *Djelovanje narodne vlasti, počeci obnove i borba protiv kontrarevolucionarnih snaga* i *Prvi ustav socijalističke Jugoslavije i druge zakonske mjere radi jačanja socijalističkog društvenog poretka*. Vidljiv je vrlo negativan i pomalo zanemarujuć stav prema ovoj temi. Nije iznenađujuće što se položaj Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata i odnos s vlastima u udžbeniku ne spominje detaljnije jer se radi o socijalističkom udžbeniku.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

U udžbeniku se ne spominje odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

U poglavlju *Djelovanje narodne vlasti, počeci obnove i borba protiv kontrarevolucionarnih snaga* iznosi se vanjskopolitičko i unutarnjepolitičko i društveno stanje u novoj državi te prepreke s kojima se komunistička vlast susrela. Crkva se spominje u kontekstu reakcionističkih i neprijateljskih snaga koje su prije dolaska komunista na vlast bile povezane s okupacijskim režimima. Unatoč tome naglašeno je kako je samo dio svećenika (klera) podržavao okupacijski režim, a ne čitava institucija Crkve: „*Oslobođena Jugoslavija nije bila lišena kontrarevolucionarne opasnosti. Osim buržoazije i veleposjednika, koji su bili razvlašteni ili očekivali razvlaštenje, zatim jednog dijela neprijateljski raspoloženog klera i drugih reakcionarnih elemenata na koji se oslanjao predratni i okupacijski režim...u*

*Jugoslaviji je bilo oko 800 neprijateljskih skupina.*¹⁵¹ Iz ovoga proizlazi da komunistička vlast doživljava kler koji je surađivao s okupatorima kao kontrarevolucionarni, neprijateljski i reakcionarni element s kojim se vlast trebala obračunati.

U poglavlju *Prvi ustav socijalističke Jugoslavije i druge zakonske mjere radi jačanja socijalističkog društvenog poretka* govori se o nacrtu ustava FNRJ iz 1945. te se navodi kako se dio buržoazije i crkve protivio ustavu: „*Bilo je ponegdje i protivljenja koje su izražavali pojedini predstavnici buržoazije i crkve...crkveni poglavari su, odvajanjem crkve od države, vidjeli gubljenje pozicija crkve i njenih zemljišnih veleposjeda, jer je ustavni nacrt određivao da zemlja pripada onima koji ju obrađuju.*“¹⁵² Komunističke vlasti su često koristile ovaj argument u diskusijama protiv crkve, tj. željelo se prikazati kako je Katolička Crkva bila protiv nove vlasti isključivo iz razloga jer je to za crkvu značilo gubljenje svojih materijalnih dobara. S obzirom da se crkva spominje u istom kontekstu kao i buržoazija očito je da ih se želi prikazati kao protivnike onih koji imaju pravo na zemlju koju obrađuju, točnije kao protivnike naroda.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

U udžbeniku se ne spominje lik i djelo Alojzija Stepinca.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

U udžbeniku se ne spominje nacionalni identitet i Katolička Crkva.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

U udžbeniku se ne spominje poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije.

f.) Slikovni prikazi

Udžbenik ne sadrži slikovne prikaze vezane uz temu Katoličke Crkve.

g.) Povijesni izvori

Udžbenik ne sadrži povijesne izvore.

¹⁵¹ Perić, I. (1974.). Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije. Zagreb: Školska knjiga., 318. str.

¹⁵² Perić, I. (1974.). Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije. Zagreb: Školska knjiga., 322. str.

5.1.2 Povijest 2 (1989.)

Udžbenik *Povijest 2: udžbenik za usmjereno obrazovanje* izdan je 1989. godine kao IV. izdanje udžbenika iz 1986. godine. Napisala ga je skupina autora – Dušan Bilandžić, Ivan Jelić, Hrvoje Matković, Dragutin Pavličević, Nikša Stančić i Radovan Vukadinović. Izdan je u Zagrebu u izdavačkoj kući Školska knjiga i namjenjen je učenicima srednjih škola usmjerenog obrazovanja. Ukupno ima 324 stranice, a Katolička Crkva, kao i u prijašnjem udžbeniku nema svoje poglavlje/potpoglavlje, tj. spominje se samo unutar poglavlja koje se tiče okupatorskog režima.

Katolička crkva i Alojzije Stepinac spominju se u cjelini *Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941.-1945.)*, točnije u poglavlju *Okupatori i njihovi domaći saveznici*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

U udžbeniku se ne spominje odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

U udžbeniku se ne spominje odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

Lik Alojzija Stepinca spominje se u potpoglavlju *Proglašenje tzv. Nezavisne Države Hrvatske i dolazak ustaša na vlast: „Ustaški režim je dobio podršku krajnjih nacionalističkih snaga buržoazije, desno orijetiranih snaga iz HSS-a i vrhova Katoličke crkve na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem.*¹⁵³ Ovo je puno oštrij prikaz povezanosti Katoličke crkve i ustaškog režima u odnosu na udžbenik iz 1974. godine. Prijašnji udžbenik iz 70-ih navodi kako je okupatorski režim uživao podršku jednog dijela klera, ovo se može shvatiti kao dio svećenika jer se u navodima ne spominje vrh Crkve. S druge strane, iz ovoga citata vidljivo je da komunistički režim krivicu traži u samim vrhovima Crkve i Alojziju Stepincu. Stav prema Stepincu koji se izražava u ovom udžbeniku sukladan je stavu komunističkih vlasti o njemu kao o suradniku ustaškog režima.

Možda je iznenađujuće da se Alojzije Stepinac pojavljuje tek u udžbeniku s kraja 80-ih godina, a ne u nekom ranijem izdanju, no iza ovog vjerojatno stoje dva razloga. Kao prvo,

¹⁵³ Bilandžić, D.(1989.) *Povijest 2: udžbenik za usmjereno obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga., 218. str.

treba proći određeni vremenski period kako bi se određene povijesne teme pojavile u historiografiji, a time i u udžbenicima. Kada govorimo o figuri Alojzija Stepinca, ovaj vremenski period je vjerojatno bio duži s obzirom da je komunistička vlast sputavala slobodni tisak i pisanje o temama koje su se smatrale protudržavnima. Ipak, Stepinac je u ovom kontekstu prikazan kao negativna figura pa se možemo zapitati zašto se kao takva ne pojavljuje u ranijim udžbenicima 1970-ih godina. Razlog tomu je vjerojatno taj što su se u razdoblju prije 1980-ih u udžbenicima rijetko pojavljivale figure iz nacionalnih povijesti država Jugoslavije, posebice ako se radilo o figurama koje su se protivile režimu. Također, 1970-ih godina Jugoslavija je tek obnovila diplomatske odnose sa Svetom Stolicom i radila je na normalizaciji odnosa s Katoličkom Crkvom, a pitanje Alojzija Stepinca bilo je prepreka u poboljšanju i održavanju međudržavnih odnosa.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

U udžbeniku se ne spominje nacionalni identitet i Katolička Crkva.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

U udžbeniku se ne spominje poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije.

f.) Slikovni prikazi

Sam udžbenik generalno ne sadrži mnogo slikovnih prikaza, no ovo je tipično za udžbenike iz socijalističkog razdoblja. Nakon potpoglavlja *Proglašenje tzv. Nezavisne Države Hrvatske i dolazak ustaša na vlast* u udžbeniku se nalazi fotografija koja prikazuje izdanje *Katoličkog lista* od 26. lipnja 1941. godine pod naslovom „*Poglavnikova izvanredna zakonska odredba i zapovijed*“. Opis slike glasi: “*Katolički list kao propagator ustaškog režima*“¹⁵⁴. Slika je vrlo uočljiva jer zauzima jednu čitavu stranicu. Očito je da je namjera slika prikazati Katoličku Crkvu u Hrvatskoj kao instituciju koja je podupirala ustaške vlasti od početka nastajanja NDH, prenoseći Pavelićeve odredbe.

g.) Povijesni izvori

Udžbenik ne sadrži povijesne izvore.

¹⁵⁴ Isto, 219. str.

5.1.3 Povijest (1996.)

Udžbenik *Povijest: Hrvatska i svijet 2: udžbenik za drugi razred četverogodišnjih strukovnih škola* autora Ivana Vujčića, izdan je 1996. godine u Zagrebu, odobren od Ministarstva prosvjete i športa za školsku godinu 1996./97. Udžbenik je izdan od strane izdavačke kuće Birotehnika: Centar za dopisno obrazovanje te je namijenjen za učenike drugog razreda četverogodišnjih strukovnih škola, tj. posljednjeg razreda u kojem se nastava povijesti poučava u ovim školama. Ukupno ima 226 stranica, a Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata zauzima tri stranice.

Tema Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata sadržana je u cjelini *Drugi svjetski rat i stanje nakon rata*, u poglavlju *Hrvatska u sastavu druge Jugoslavije*, točnije u potpoglavljima *Okrutnosti režimskog odnosa prema Crkvi* i *Prvi hrvatski sveci*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Ova tema sadržana je u potpoglavlju *Okrutnosti režimskog odnosa prema Crkvi*. U udžbeniku se iznosi kako su stavovi komunista bili izričito ateistički, tijekom i nakon Drugog svjetskog rata što je dovelo do negativnih posljedica za svećenike. Ne navodi se kako je poticanje ateističkih uvjerenja djelovalo na vjernike i slavljenje religijskih blagdana.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

U istom potpoglavlju naglašava se kako je ateistički i anticrkveni stav utjecao na stradavanje katoličkih svećenika i časnih sestara. Udžbenik donosi vrlo detaljne opise nasilja i mučenja koja su nad svećenicima vršili komunisti: „*Svećenike muče najstrašnijim mukama (potkivanje i prisiljavanje na trčanje, živo deranje kože, nabijanje na ražanj, vezivanje u vreće i bacanje u vodu...)*“¹⁵⁵. Ovakvi opisi pronaći se se samo u udžbenicima 90-ih godina, a cilj im je naglasiti odnos komunista prema katoličkim svećenicima kao izrazito zvjerski i nehuman. Također, spominje se kao primjer progona mostarskog biskupa Petra Čule kojemu je suđeno zbog suradnje s okupatorom, tj. ustašama no pravi razlog suđenja je „*kritika partizanskih vlasti, progona Crkve i ljudi i jedinstvo Crkve s Rimom.*“¹⁵⁶ Iz citata je vidljivo da u udžbeniku nije precizirano koji su to „ljudi“, no može se zaključiti da se misli na progone vjernika i svećenika od strane vlasti tijekom kojih je stradao i biskup Čule. U udžbeniku se

¹⁵⁵ Vujčić, I.(1996.). *Povijest: Hrvatska i svijet 2: udžbenik za drugi razred četverogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Birotehnika cdo., 178. str.

¹⁵⁶ Isto, 179. str.

dalje navodi kako je anticrkveni stav imao negativne posljedice i za škole te crkvene zemljišne posjede. Nadalje autor navodi : “ *Cilj je ateističke države odvojiti Crkvu u Hrvata od njezine središnjice – Rima i tako je lakše uništiti. Time bi oslabile i hrvatske pozicije u federaciji.* “¹⁵⁷ Svakako je istina da su komunističke vlasti željele samostalnu Katoličku Crkvu u Hrvatskoj, no cilj nije bio slabljenje hrvatske pozicije u državi već slabljenje utjecaja Crkve među hrvatskim društvom i njene ideološke prijetnje komunizmu.

c.) **Lik i djelo Alojzija Stepinca**

U istom potpoglavlju Alojzija Stepinca se prikazuje kao protivnika ustaških vlasti te ga se naziva „*hrvatskim odličnikom*“ i „*mučenikom*“ koji „*ne može prihvatiti bezbožni komunizam, jer je bio svjestan zla što ga komunizam u sebi krije.*“¹⁵⁸ Dakle, Stepinca se želi odvojiti od sva tri desničarska režima - ustaštva, nacizma i fašizma, a naravno i od komunizma. U udžbeniku se dalje navodi: „*Stepinac tijekom rata pomaže, koliko može, sve bez obzira na vjeru i nacionalnost, jer svaki je čovjek za njega ČOVJEK. To mu nalaže duboka vjera, iskreno rodoljublje i domoljublje i spremnost na sve moguće žrtve.*“ Udžbenik nastoji prikazati lik Stepinca u što boljem svjetlu, hvaleći ga kao osobu koja pomaže bez obzira na vjeru i nacionalnost, no izostavlja napomenuti kome to, i kako Stepinac pomaže. Dakle, izostavlja informacije o njegovom humanitarnom djelovanju i djelovanju protiv ustaških vlasti kojim bi se objasnio opis Stepinca kao „*hrvatskog odličnika*“.

d.) **Nacionalni identitet i Katolička Crkva**

U potpoglavlju *Okrutnosti režimskog odnosa prema Crkvi* ne iznosi se izravna povezanost nacionalnog identiteta i Katoličke Crkve, no prema rječima koje se koriste u tekstu - „*rodoljublje*“, „*domoljublje*“, „*žrtva*“, „*mučenik*“ očito je da udžbenik kod učenika želi potaknuti snažne emocije. Ovakve riječi česte su u udžbenicima povijesti 1990-ih godina jer se u samostalnoj državi želi izgraditi osjećaj ponosa i nacionalnog identiteta koji je u Jugoslaviji bio potisnut. Jedno od potpoglavlja koje mu slijedi je vrlo kratko pod nazivom „*Prvi hrvatski sveci*“. Ovo potpoglavlje tematski više pripada jednom udžbeniku vjeronauka nego udžbeniku povijesti za srednju školu. Osim što se redom navode hrvatski sveci i blaženici ističe se: „*Hrvati su stari katolički narod pa, kao i drugi stari narodi, imaju svoje pape, blaženike i svece.*“¹⁵⁹ U ovoj rečenici izravno se povezuje Hrvate, tj. hrvatski

¹⁵⁷ Isto, 178. str.

¹⁵⁸ Isto, 179. str.

¹⁵⁹ Isto, 181. str.

nacionalni ili etnički identitet s katoličanstvom. Jedna od zadaća udžbenika svakako je izgradnja nacionalnog identiteta, no prikazivanje katolicizma kao odrednice hrvatskog naroda negativno se odražava na Hrvate koji ne pripadaju katolicizmu. Ovakva povezanost religije i nacionalnog identiteta trebala bi se izbjegavati jer isključuje učenike drugih religija, te potsvjesno umanjuje njihov osjećaj pripadnosti i nacionalnog identiteta, što nikako ne smije biti dijelom udžbenika povijesti.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

U udžbeniku se ne spominje poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i jugoslavenskih vlasti. Izostavljanje ovog perioda ckrveno-državnih odnosa vidljivo je u hrvatskim udžbenicima iz 1990-ih godina. Prikaz komunističke Jugoslavije u udžbenicima nakon osamostaljenja Hrvatske izrazito je negativan, stoga je jasno zašto se neki povijesni narativi izostavljaju. Udžbenici donose samo povijesni narativ početnih godina odnosa kada je Katolička Crkva bila izložena jakoj represiji i progonima. Izostavljanjem razdoblja poboljšanja odnosa stvara se pomalo iskrivljeni povijesni narativ, tj. kod učenika se stvara dojam kako ovaj odnos nije doživio promjene i poboljšanje kroz četiri desetljeća postojanja jugoslavenske države.

f.) Slikovni prikazi

Udžbenik sadrži slikovni prikaz Alojzija Stepinca, a u opisu slike stoji samo njegovo ime. Udžbenik sadrži usporednu povijesnu tablicu za 20. stoljeće Europa i svijet i Hrvatske zemlje, u kojoj je za 1946. godinu naznačeno „*sudski proces protiv nadbiskupa Stepinca*“.¹⁶⁰

g.) Povijesni izvori

Udžbenik sadrži jedan povijesni izvor naslovljen „*Oproštaj od nadbiskupa Stepinca*“, točnije kratak ulomak iz knjige Ivana Meštrovića *Uspomene na političke ljude i događaje* iz 1969. godine. Ulomak je dio razgovora Meštrovića i Stepinca o Paveliću u kojem Stepinac pokazuje prijeteća pisma koja mu šalju ustaše i nacisti i kritizira Pavelića. Ovaj izvor je predstavljen kao „dopunsko štivo“ i nema pitanja koja bi učenike navela da razmisle o pročitanome. Udžbenici nastali u razdoblju prvih godina samostalnosti ne broje izvore i učenicima se nameće samo jedan narativ ili se povijesnim izvorom potkrepljuje ono što je rečeno u tekstu udžbenika. Nedostatak analize izvora, tj. bilo kakvih pitanja o izvoru, učenicima ne daje mogućnost da sami dođu do određenih zaključaka i stvore vlastito

¹⁶⁰ Isto, 201. str.

mišljenje, što je djelomično bio i cilj tadašnje politike – stvaranje jedinstvene slike o hrvatskoj povijesti.

5.1.4 Povijest IV. (1998.)

Udžbenik *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije* autora dr. Ive Perića napisan je 1998. godine kao II. izdanje ovog udžbenika, a izdan je u Zagrebu u izdavačkoj kući Alfa. Ukupno sadržava 259 stranica, a Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata zauzima tri stranice.

Tema Katoličke crkve nakon Drugog svjetskog rata sadržana je u cjelini *Prilike u svijetu i u Hrvatskoj 1945. do 1989.*, u poglavlju *Hrvatska u okovima sustava druge Jugoslavije (1)*, točnije potpoglavljima *Okrutnosti komunističkog režima prema Crkvi* i *Režimski progoni Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Udžbenik u potpoglavlju *Okrutnosti komunističkog režima prema Crkvi* iznosi kako „*progone vjeru i ukorjenjuju bezboštvo*“. Učenici prvi put dobijaju informacije o nekim pravnim odnosima Crkve i države, točnije navodeno je kako je odnos FNRJ i Crkve, tj. vjernika reguliran Ustavom iz 1946. kojim se građanima jamčila sloboda vjeroispovijesti. Iz udžbenika doznajemo kako su građani koji su se izjašnjavali vjernicima, imali manje mogućnosti napredovanja na poslu: „*Vjernici su teže dolazili do zaposlenja i teže napredovali u svojoj struci. Rukovodeća mjesta bila su im nedostupna.*“ Nadalje, loši crkveno-državni odnosi imali su posljedicu i za vjerske blagdane: „*Crkveni blagdani, pa tako i veliki kao što je Božić, nisu bili neradni dani.*“ Također, komunističke vlasti nisu odobravale religijske crkvene obrede poput vjenčanja ili pokopa umrlih: „*Građani koji su išli i vjenčavali se u crkvi i krstili svoju djecu bili su – u očima vladajućeg režima – nepoćudni...Mnoge svoje umrle – zbog sebe – nisu smjeli ni pokapati prema crkvenom obredu. Zbog istog je razloga i na mnogim novoizgrađenim grobnicama izostavljen križ kao kršćanski znak i znak pripadnosti vjeri.*“¹⁶¹ Ovaj udžbenik je jedini, od analiziranih udžbenika 1990-ih, koji iznosi neke podatke o životu vjernika i posljedice koje je na njih ostavio odnos komunističkih vlasti prema religiji. Ovo pokazuje kakvu važnost pluralizam udžbenika, tj. nakladnika i autora pruža obrazovnom sustavu i nastavi povijesti. Iako se

¹⁶¹ Perić, I.(1998). *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa., 201. str.

generalno, udžbenici 1990-ih drže istih narativa, različiti udžbenici mogu odlučivati koliko će određena tema biti u njima zastupljena, ili pak izostavljena, što nije bio slučaj sa socijalističkim udžbenicima.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

Udžbenik se dotiče sekularizacije koju su provodile komunističke vlasti, točnije odvajanja Crkve od države, no za razliku od drugih udžbenika naglašava kako sekularizacija nije negativna pojava, već je česta u demokratskim društvima. Ono što je negativno je način na koji se ta sekularizacija provodila u komunističkom režimu: „*Odvajanje Crkve od države nije nikakva novost u povijesti novijeg doba. Kad se to odvajanje čini u pravnim, demokratskim državama, Crkvi ostaju, osim autonomnosti i sva njezina materijalna dobra...kad se to odvajanje čini u nepravnim, jednopartijskim državama komunističkog tipa, Crkvi se formalno ostavlja njezina autonomnost, ali joj se oduzimaju mnoga materijalna dobra, kako bi je se time što više onemogućilo u djelovanju i tako uništavalo.*“ Iako je hrvatska država 1990-ih bila sekularna, političke vlasti i Crkva su svojom povezanošću isticale njezin kršćanski karakter pa je ideja sekularne države zapravo padala „u drugi plan“. S obzirom da udžbenici 90-ih često ističu povezanost Crkve, naroda i hrvatske države, ovakav odnos prema sekularnosti u udžbenicima se može smatrati poprilično modernim. Nadalje, u udžbeniku se spominju i ponašanje komunističkih vlasti prema svećenicima i odnos prema crkvenoj imovini. Brojni svećenici su „*politički sumnjičeni i uhođeni, fizički napadani i ubijani, izvođeni pred sudove i osuđivani na zatvorske kazne.*“¹⁶² Prvi puta se spominje isključenje Bogoslovnog fakulteta iz Zagrebačkog Sveučilišta. „*Tijekom ratnih godina 1941-1945. i neposredno u poraću (1945./46.) izgubili su živote na cijelom prostoru Jugoslavije – više od 600 katoličkih svećenika, bogoslova i časnih sestara.*“¹⁶³ Ove brojke podudaraju se s brojkama analize ubijenih svećenika koju donosi Akmadža (2013). Na kraju ovog potpoglavlja udžbenik ističe: „*Progoneći vjeru i ukorijenjujući bezboštvo, komunistički režim nije mogao umrtviti Crkvu. Ona je svojom sposobnošću i požrtvovnošću i dalje služila vjeri i vjernicima, odupireći se komunističkom državnom terorom i održavajući stoljećima iskano uvjerenje da svako nasilje ima svoj početak, ali i kraj.*“¹⁶⁴ Ovakvi opisi Crkve česti su u udžbenicima ovog razdoblja, donose pomalo subjektivni doživljaj i razmišljanja autora udžbenika, pogotovo ako uzmemo u obzir samo zaključak ove misli - „*...održavajući*

¹⁶² Isto

¹⁶³ Isto

¹⁶⁴ Isto

stoljećima istkano uvjerenje da svako nasilje ima svoj početak, ali i kraj“.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

Potpoglavlje Režimski progoni Alojzija Stepinca; nadbiskupa zagrebačkog bavi se Stepinčevim položajem u Jugoslaviji i odnosom s komunističkim vlastima, suđenjem i životom nakon presude. Stepinac je opisan kao antifašist, „čovjek vjere, duboko odan štovanju Boga i ljudskog dostojanstva“ i „protivnik i okupatora i ustaškog režima“. Udžbenik želi Stepinca odvojiti od svih režima ; „...nije se sviđao ni talijanskim, ni njemačkim okupatorima, a ni ustašama.“ Kao i ostali udžbenici ovog razdoblja i ovaj čini istu pogrešku navodeći u jednoj rečenici kako postoji mnogo primjera pomoći koje je Stepinac pružao žrtvama ustaškog režima, no ostaje samo na tome, tj. ne navodi primjere niti u tekstu niti u sklopu izvora koji bi svjedočio tome: „Mnogo je primjera koji svjedoče kako se nadbiskup Stepinac uporno zauzimao i za spašavanje progonjenih građana u NDH-au.“. Ovo je jedina rečenica koja spominje Stepinca kao humanitarca, dok se naglasak stavlja na njegovo suđenje 1946. godine i život nakon suđenja. Nadalje, u udžbeniku se navodi kako je suđenje Stepincu zapravo bilo potaknuto političkim razlozima, a ne krivičnim – „da se slomi najuglednijeg crkvenog poglavara u Hrvata kao protivnika komunizma.“¹⁶⁵ Ovo je djelomično istina s obzirom da je komunističkim vlastima Stepinac smetao zbog svoga neodobravanja komunizma i protivljena zločinima koji su počinjeni nad svećenicima. Ipak pravi politički razlog suđenja bio je, prema izjavama osoba bliskih komunističkim vlastima, protivljenje Stepinca odvajanju Katoličke Crkve od Svete Stolice.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Perićev udžbenik ne sadržava izravne povezanosti Crkve i nacionalnog ili bilo kakvog etničkog ili kulturnog identiteta. Izostavljene su fraze poput „domoljublje“, „rodoljublje“ i sl.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

Odnos Svete Stolice i Jugoslavije se ne spominje detaljno, tj. u udžbeniku se navodi da su diplomatski odnosi ove dvije države prekinuti 1953. godine zbog imenovanja Stepinca kardinalom. Obnova odnosa s Vatikanom i poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije se ne spominje.

¹⁶⁵ Isto, 201. str.

f.) Slikovni prikazi

U udžbeniku se nalaze dva slikovna prikaza. Jedno je fotografija, tj portret Alojzija Stepinca uz opis „*kardinal Alojzije Stepinac – nadbiskup zagrebački*“, a druga je fotografija biskupskih dvora i katedrale u Đakovu.

g.) Povijesni izvori

Udžbenik ne sadrži povijesne izvore.

5.1.5 Povijest (1998.)

Udžbenik *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred gimnazije*, autora Ivana Vujčića, napisan je 1998. te je izdan u Zagrebu u izdavačkoj kući Birotehnika: Centar za dopisno obrazovanje. Ukupno ima 263 stranice, a Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata zauzima tri stranice.

Tema Katoličke crkve nakon Drugog svjetskog rata sadržana je u cjelini *Prilike u svijetu i u Hrvatskoj 1945. do 1989.*, tj, u poglavlju *Hrvatska u okovima sustava druge Jugoslavije-Ustroj po sovjetskom uzoru*, točnije potpoglavlju *Režimske okrutnosti prema Katoličkoj Crkvi; kardinal Alojzije Stepinac*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

U udžbeniku se navodi da je Jugoslavija ateistička država, te je stoga nespojiva s Crkvom. Sloboda vjeroispovijesti postoji, no u praksi se ograničava. „*Osим stradavanja svećenstva, stradavaju i vjernici. Vjera i crkva svedeni su na privatnost. Svećenstvo i vjernički puk žive teško, u stalnom strahu od progona, žive u oskudici i omalovažavanju.*“¹⁶⁶

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

Udžbenik navodi kako Crkva ostaje bez državne potpore te su joj oduzeta materijalna dobra, poput zemljišta, školskih zgrada, ukinute su vjerske škole s pravom javnosti. Nadalje, udžbenik navodi točan broj ustanova koje je Crkva izgubila s dolaskom komunista na vlast: „*70 srednjih škola, 90 pučkih, više od 100 predškolskih ustanova, 45 internata, 90*

¹⁶⁶ Vujčić, I.(1998.). *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred gimnazije*. Zagreb: Birotehnika cdo., 198. str.

sirotišta...“¹⁶⁷ Ovo je samo jedan od primjera pregršta informacija koje udžbenici ovog razdoblja sadrže, a suviše su učenicima te na taj način dolazi do gomilanja informacija i činjenica. Kada je u pitanju prikaz odnosa komunističkih vlasti prema svećenicima i ovaj udžbenik sadrži detaljne i zapravo nepotrebne opise mučenja svećenika: „*Pri tome ih muče nevjerojatnim mukama. Primjerice, potkivaju ih i tjeraju ih da potkovani trče, deru ih žive, čak i pred očima njihovih roditelja, spaljuju, peku na ražnju... Prije smrti, primjerice, muče i dubrovačkog biskupa dr. Josipa Carevića. Tuku ga, jašu na njemu, paraju ga nožem, režu mu organe i na kraju ubijaju iz pištolja.*“¹⁶⁸ Ovim se želi prikazati ponašanje komunista za vrijeme i nakon rata (i četnika koji se spominju u ovom kontekstu) kao izrazito nehumano. Doživljaj ovih opisa je svakako subjektivan za svakog čitatelja, tj učenika, no ovakvi vrlo eksplicitni opisi kod učenika mogu postići suprotno, tj. umjesto empatije, potaknutni mržnju. Cilj udžbenika povijesti, kada su u pitanju ratni i ostali zločini, je potaknuti kod učenika empatiju prema žrtvi, a ne mržnju prema počiniteljima. Dakako, jedna od zadaća udžbenika povijesti je da izazove snažne emocije, no empatija i suosjećanje kod učenika se mogu postići i bez ovakvih opisa. Ovakav način izazivanja emocija mogao bi se okarakterizirati kao neprimjeren, čak i ako uzmemo u obzir da je udžbenik namijenjen srednjoškolcima. Ako autor udžbenika želi detaljnije opisati progone i mučenja svećenika, rješenje se nalazi u svjedočanstvima preživjelih kao povijesnom izvoru, a ne u nepotrebnom nabranjanju različitih načina mučenja. Udžbenik navodi kako su suđenja svećenika nakon rata montirani procesi jer su presude već unaprijed poznate i dolaze od partijskih vrhova. Kao primjer svećenika koji su osuđeni na takvim procesima, spominje se Alojzije Stepinac i mostarski biskup Petar Čule.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

Stepincu su dani brojni epiteti te je opisan kao „*čelnik crkve u Hrvata*“, „*mirotvorac*“, „*rodoljub*“, „*domoljub*“, „*zagovornik hrvatske samostalnosti*“, „*zagovornik poštivanja općih ljudskih prava*“ te kao „*protivnik totalitarnih režima, progona Židova, pravoslavaca i ostalih*“.¹⁶⁹ Navodi se kako su protiv njega i Hitler, i Mussolini i Pavelić te komunističke vlasti jer Stepinac odbija odvojiti Crkvu od Svete Stolice. Razlog ovakva prikaza Stepinca i stavljanja brojnih epiteta uz njegov lik možemo naći u razdoblju nastanka ovog udžbenika kada se naglasak stavlja na hrvatsku nacionalnu povijest i nacionalne figure koje su tijekom razdoblja hrvatske povijesti podupirale ideju hrvatske države. Želi se naglasiti bliskost

¹⁶⁷ Isto, 197. str.

¹⁶⁸ Isto

¹⁶⁹ Isto

Stepinca hrvatskim nacionalnim težnjama te prikazati Katoličku Crkvu kao instituciju koja je prije stvaranja samostalne Republike Hrvatske, bila u nemilosti svih režima. U ovom udžbeniku prvi put se spominju optužbe protiv Stepinca za nasilno pokrštavanje, no ne postoje daljne informacije o tome: „*Komunistička ga vlast stoga lažno optužuje za ratne zločine, za suradnju s neprijateljima, za nasilno pokrštavanje pravoslavaca i slično.*“¹⁷⁰ U udžbeniku se dalje ukratko opisuje život Stepinca nakon presude.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Tekst ovog udžbenika obiluje riječima i rečenicama kojima se kod čitatelja, tj. učenika želi stvoriti svjesnost o nacionalnom i kulturnom identitetu koji su izravno povezani s Crkvom kao njegovateljem identiteta u Hrvata. Osim korištenja riječi poput „*rodoljublje*“ i „*domoljublje*“ u kontekstu slabljenja Crkve koriste se riječi poput „*odnarođavanja*“ koje se izravno povezuje sa slabljenjem Katoličke Crkve u Hrvatskoj, tj. Jugoslaviji. U kontekstu ograničavanja djelovanja Crkve od strane komunističkih vlasti navodi se: „*Režim se okomljuje na Crkvu i stoga što je ona Hrvatima i oslonac i nositelj i branitelj njihova etničkog, nacionalnog, povijesnog, vjerskog, kulturnog i uljudbenog identiteta.*“¹⁷¹ Dakle, Crkva se ne prikazuje kao nositelj samo nacionalnog identiteta. Nadalje, u tekstu udžbenika stoji: „*Oslabiti Crkvu u Hrvata znači oslabiti pozicije Hrvatske u saveznoj državi, potisnuti hrvatski narod u stranu i u budućnosti ga posve odnarođiti.*“¹⁷² Ovime se u udžbeniku ističe povezanost Crkve, hrvatske države i naroda te osjećaja narodnosti. U nastavku se ističe kako je čitav hrvatski narod kroz povijest bio vjernički narod, što opet dovodi u povezanost narodnost, tj. etnicitet i vjeru, kao dva odvojena čimbenika nečijeg identiteta, među kojima ne postoji nužna povezanost: „*...režim ili zaboravlja ili ne poznaje povijesnu povezanost Hrvata i Crkve i na njihovu žilavost prema svim pokušajima njihova odnarođavanja. Crkva nije samo hijerarhija svećenstva, već cijeli vjernički hrvatski narod.*“¹⁷³ Naposljetku, udžbenik navodi kako je Crkva mjesto u kojem se za vrijeme Jugoslavije njegovao hrvatski nacionalni i kulturni identitet: „*To ih ipak ne sprječava da s visokom odgovornošću izvršavaju svoju uljudbenu, nacionalnu, vjersku i kulturnu zadaću. U Crkvi bujaju narodne snage, prvenstveno duhovne, koje njeguju hrvatski vjerski, nacionalni, kulturni i uljudbeni identitet.*“¹⁷⁴ Iz načina na koji udžbenik prikazuje odnos Crkve i Hrvata, te položaj Katoličke

¹⁷⁰ Isto

¹⁷¹ Isto, 196. str.

¹⁷² Isto, 197. str.

¹⁷³ Isto

¹⁷⁴ Isto, 198. str.

Crkve u Jugoslaviji može se zaključiti kako bi uništenje Crkve značilo i uništenje hrvatskog naroda. Naposljetku, u tekstu udžbenika se navodi kako je Hrvatski sabor 1992. Deklaracijom kardinala Stepinca oslobodio svake krivnje. Ova informacija možda nije pretjerano bitna za učenike, no upućuje na veliku povezanost državnog vrha i Katoličke Crkve koji se htio prenijeti u udžbenicima. Iz ranije analiziranih udžbenika 1990-ih godina vidljivo je da ovakvi narativi nisu strani u razdoblju kada se Crkva pokušava istaknuti kao nositeljica nacionalnog identiteta u Hrvatskoj te se približavanjem političkih vlasti i Crkve želi provesti retradicionalizacija društva. Stoga se ovaj odnos preslikava i na udžbenike.

Nema sumnje da je Katolička Crkva bila jedan od nositelja nacionalnog identiteta Hrvata u vrijeme komunističke Jugoslavije. Crkveni prostori bili su jedni od rijetkih mjesta na kojima su se mogle iznositi bilo kakve nacionalne težnje u razdoblju kada se takve težnje nisu smjele javno isticati. Ipak, pogrešno je da se u udžbeniku povijesti iznose tvrdnje kojima se aludira na međupovezanost etničkog, nacionalnog i vjerskog identiteta. Točnije, poveznica između etničkog, nacionalnog i vjerskog identiteta svakako postoji, no iz navedenih citata vidljivo je da se Hrvate želi prikazati kao izričito katolički narod, te katolicizam kao odrednicu nacionalnog i etničkog identiteta Hrvata. Ovakva razmišljanja se izravno kose s mnogim vjerskim manjinama u Hrvatskoj koje se deklariraju i prije svega, osjećaju kao Hrvati. Udžbenik povijesti treba kod učenika stvoriti svjesnost o razlici ova tri identiteta, a ne stvarati dodatnu konfuziju.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

U udžbeniku se ne spominje poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije.

f.) Slikovni prikazi

U udžbeniku je prikazana jedna fotografija, tj, portret Alojzija Stepinca, a u opisu se nalazi citat iz govora pape Ivana Pavla II. : „*jedan od najsvetijih likova u krvavom mraku europskog fašizma, nacizma i boljševizma, svjedok dostojanstva i prava svake ljudske osobe i svakog naroda.*“¹⁷⁵ Također, u opisu fotografije navodi se kako će papa u svom posjetu Hrvatskoj 1998. Stepinca proglasiti blaženim.

¹⁷⁵ Isto, 197. str.

g.) Povijesni izvori

Udžbenik donosi dva vrlo kratka povijesna izvora kao dopunsko štivo za učenike. Povijesni izvor je dio zapisa Milovana Đilasa, Titovog bliskog suradnika o Stepincu i njegovom protivljenju samostalnoj Katoličkoj Crkvi. Drugi izvor je zapis suca Jakova Blaževića o istoj temi. Ovo su isti povijesni izvori kao iz Vujčićevog udžbenika povijesti za industrijske i obrtničke škole iz 1998. godine. U ovom udžbeniku se prvi puta pojavljuje pitanje za analizu: „Što se željelo postići ovim montiranim političkim procesom?“.

5.1.6 Povijest 4 (2002.)

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije* skupine autora Suzane Leček, Magdalene Najbar-Agičić, Damira Agičića i Tvrtka Jakovine napisan je 2002. godine te je izdan u Zagrebu u izdavačkoj kući Profil Klett. Udžbenik ukupno sadrži 294 stranice, a tema Katoličke Crkve zauzima četiri stranice. U ovom udžbeniku vidljivo je produblјivanje i proširivanje sadržaja kada je u pitanju tema Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata, dapače spominju se i vjerski progoni nad drugim religijama.

Tema Katoličke Crkve u ovom udžbeniku nalazi se u cjelini *Prilike nakon Drugog svjetskog rata (1945.-1999.)*, poglavlju *Narodna Republika Hrvatska u prvim poratnim godinama*, točnije u potpoglavlјima *Položaj vjerskih zajednica u FNRJ i NRH neposredno nakon rata* i *Suđenje nadbiskupu Alojziju Stepincu*. Također, u istoj cjelini u poglavlju *Hrvatska između 1948. do 1971. godine*, potpoglavlju *Položaj Katoličke Crkve u socijalizmu* prvi puta se tema proširuje i na crkveno-državne odnose 1960.-ih i 70-ih godina te odnos Jugoslavije i Svete Stolice.

Razlike u sadržajnom obimu udžbenika i diverzifikacija stilova pisanja u 2000-ima ukazuju na odmak autora od načina pisanja i određenih tema koje prevladavaju u prijašnjem desetljeću. Također, ukazuje na manji utjecaj političkih promjena na pisanje udžbenika i narative koji se u njima prikazuju. Ovo je izravno povezano s pluralizmom koji se u hrvatskim udžbenicima pojavljuje početkom 2000-ih godina.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Potpoglavlje *Položaj vjerskih zajednica u FNRJ i NRH neposredno nakon rata* bavi se odnosom vjerskih zajednica i komunističkih vlasti u Jugoslaviji. Udžbenik navodi kako su se vladajući protivili religiji zbog komunističke ideologije, tj. marksističkog vjerovanja da je

religija „opijum za narod“. U Jugoslaviji su vodili „antivjersku propagandu“ po uzoru na sovjetske države. Vjernici nisu mogli dospjeti na rukovodeće položaje.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

U ovom udžbeniku prvi puta se pominju i druge vjerske zajednice osim Katoličke Crkve: *“Od tri velike vjerske zajednice na području FNRJ – Katoličke crkve, Pravoslavne crkve, Islamske vjerske zajednice – najteže su prolazili svećenici i vjernici Katoličke crkve.”* Također, u primjerima vjerskih progona ne spominju se samo poznati primjeri pripadnika Katoličke crkve, već i drugi: *„među poznatijim žrtvama vjerskih progona među pripadnicima drugih vjerskih zajednica u Hrvatskoj bili su zagrebački muftija Ismet Muftić, evangelički biskup NDH Phillip Popp i patrijarh Hrvatske pravoslavne crkve Germogen...“*¹⁷⁶ Također, ovo je prvi udžbenik koji navodi razloge zašto je Katolička Crkva u Jugoslaviji i Hrvatskoj bila na tolikom udaru komunista – protivljenje ideologiji više od drugih vjerskih službenika, optužbe za suradnju s ustašama, Nijemcima i Talijanima te najvažniji razlog – Katoličkom Crkvom se nije moglo lako upravljati kao ostalim vjerskim zajednicama: *„Srpska pravoslavna crkva, a od 1968. i Makedonska pravoslavna crkva, autokefalne su, tj. samostalne i njihovi su vrhovni poglavari u Srbiji, odnosno u Makedoniji. Islamska vjerska zajednica u Jugoslaviji također je imala vrhovnog svećenika...Stoga se na te crkvene zajednice moglo lakše utjecati i kontrolirati ih.“*¹⁷⁷ U udžbeniku nije dan točan broj stradalih, već je navedeno da je u ratu i nakon rata živote izgubilo nekoliko stotina svećenika, časnih sestara i drugih. Ovo nije precizna brojka poput 600 stradalih koja se navodi u nekim ranijim udžbenicima no svejedno je bliska ostalim procjenama. Uspoređujući položaj Katoličke Crkve i njezinih svećenika s ostalim vjerskim organizacijama na području Jugoslavije, učenici dobivaju bolji uvid u dinamiku odnosa komunističkih vlasti i Crkve, tj produbljuje se povijesni narativ. Također, učenici dobivaju i jasnije sročene razloge lošeg odnosa Katoličke Crkve i komunističkog vrha.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

U ovom udžbeniku više se ne mogu pronaći epiteti kojima se lik Alojzija Stepinca opisivao u udžbenicima 90-ih. Stepinca se opisuje isključivo kao „zagrebačkog nadbiskupa“. Ipak udžbenik navodi kako je nakon smrti Stepinac postao „kultna osoba hrvatske povijesti

¹⁷⁶ Leček, S. et al.(2002.). Povijest 4: udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije.Zagreb: Profil Klett., 236. str.

¹⁷⁷ Isto

najnovijeg doba.¹⁷⁸ Suđenje nadbiskupu Stepincu i njegov život nakon presude 1946. u detalje se opisuje u potpoglavlju *Suđenje nadbiskupu Stepincu*. Kao razlog optužbe navodi se navodna suradnja s ustašama, no ističe se kako nije bila riječ o poštenom sudskom procesu već u namještaljci. Također, u udžbeniku se iznosi nova informacija koja nije niti mogla biti sadržana u udžbenicima 90-ih: „Prigodom svog drugog pastoralnog posjeta Hrvatskoj u listopadu 1998. godine papa Ivan Pavao II. proglasio je Alojzija Stepinca blaženim.“¹⁷⁹ Dok prikaz Stepinca u udžbenicima 90-ih djeluje vrlo osobno, prikaz njegova lika u ovom udžbeniku bazira se više na faktografskim činjenicama iz njegova života, poput suđenja 1946, život u pritvoru i dr. Izostavlja se pretjerano hvaljenje njegova lika i pokušaj odvajanja Stepinca od svih totalitarističkih režima, koje se može uočiti u ranijim udžbenicima. U udžbeniku nije spomenuta njegova pomoć žrtvama ustaškog režima.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Udžbenici 2000-ih godina generalno iz svog sadržaja izbacuju bilo kakva naglašavanja crkvenog domoljublja ili povezanost Crkve i „hrvatstva“, točnije nacionalnog ili etničkog identiteta. Jedina naznaka povezanosti nacionalne svijesti i Crkve može se pronaći u ovoj rečenici: „Oko njegova (Stepinčeva) groba u katedrali okupljali su se i krijepili brojni Hrvati, učeći iz nadbiskupova života kako sačuvati nacionalno dostojanstvo, ponos i vjeru.“¹⁸⁰ Moguće je da se ovo odnosi i na Stepinca kao na svojevrsnu nacionalnu figuru u hrvatskoj povijesti.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

Ovo je prvi od svih analiziranih udžbenika koji donosi prikaz odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije u 1960-im i 70-im godinama, tj. narativ novoobnovljenih diplomatskih odnosa Jugoslavije i Svete Stolice. Dojam koji se može steći iz ranijih udžbenika je da je čitavo razdoblje Jugoslavije obilježeno progonima svećenika i diskriminacijom vjernika, a crkveno-državni odnosi prestaju 50-ih godina. U potpoglavlju *Suđenje nadbiskupu Stepincu* navodi se kako je Stepinčevo proglašenje kardinalom 1953. označilo prekid diplomatskih odnosa s Vatikanom. Potpoglavlje *Položaj Katoličke crkve u socijalizmu* bavi se poboljšanjem crkveno-državnih odnosa 60-ih godina te obnovom diplomatskih odnosa s Vatikanom 1970. : „ Nakon prvotnih progona Katoličkih svećenika i Crkve, došlo je do stanovita poboljšanja,

¹⁷⁸ Isto, 237. str.

¹⁷⁹ Isto

¹⁸⁰ Isto

napose kada je 1966. potpisan protokol o odnosima između SFRJ i Vatikana. 1971. godine Josip Broz Tito posjetio je u Vatikanu papu Pavla VI. Odnosi između jugoslavenskih državnih vlasti i predstavnika katoličke crkve poboljšali su se.¹⁸¹ Drugi Vatikanski koncil spomenut je kao događaj koji je potakao crkvu na suradnju i otvaranje. Također, vidljiva je veća sloboda tiska, a istaknut je Željko Kustić kao urednik *Glasa Koncila* – katoličkih novina koje su jačale crkvenu zajednicu u Hrvatskoj.

f.) Slikovni prikazi

Dok raniji udžbenici većinom sadržavaju isključivo fotografiju Stepinčeva portreta, udžbenici 2000-ih donose i druge slikovne prikaze, te se Stepinac ne prikazuje isključivo u portretnoj fotografiji.

U udžbeniku su prikazane tri fotografije. Potpoglavlje *Položaj vjerskih zajednica u FNRJ i NRH neposredno nakon rata* sadrži fotografiju, tj. ilustraciju *Vijesnika* kojom se čestita Božić 1945. uz opis: „Bio je to prvi i posljedni Božić koji se u Hrvatskoj slavio javno.“¹⁸² Drugi slikovni prikaz je crno-bijela fotografija u potpoglavlju *Suđenje nadbiskupu Alojziju Stepincu* koja prikazuje Stepinca u sudnici za vrijeme suđenja 1946. godine. U potpoglavlju *Položaj Katoličke crkve u socijalizmu*, nalazi se crno-bijela fotografija Franje Šepera, zagrebačkog nadbiskupa koji je 1960. naslijedio Stepinca uz opis: „Franjo Šeper, zagrebački nadbiskup od 1960., sudionik Drugog Vatikanskog koncila na kojem se istaknuo govorima za obnovu Katoličke crkve i uvođenje narodnog jezika u liturgiji: kardinal od 1965; od 1968. Pročelnik Vatikanske kongregacije za nauk vjere.“¹⁸³

g.) Povijesni izvori

U udžbeniku se nalazi jedan povijesni izbor vezan uz temu Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata. Udžbenik donosi dva ulomka govora nadbiskupa Stepinca tijekom suđenja 3. listopada 1946. u kojem Stepinac odgovara na optužbe komunističkih vlasti.

¹⁸¹ Isto, 245. str.

¹⁸² Isto, 236. str.

¹⁸³ Isto, 245. str.

5.1.7 Povijest 4 (2004.)

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije* autorice Mire Kolar-Dimitrijević i autora Hrvoja Petrića i Jakše Raguža, nastao je 2004. godine, a izdan je u Samoboru u izdavačkoj kući Meridijani. Ovo I. izdanje udžbenika ukupno sadrži 267 stranica, a Katolička Crkva nakon Drugog svjetskog rata zauzima tri stranice.

Tema Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata u ovom udžbeniku nalazi se u cjelini *Prilike u svijetu i Hrvatskoj (1945.-1989.)*, točnije u poglavljima *Hrvatska u prvim poslijeratnim godinama* i *Otpor Hrvatske centralizmu i unitarizmu*. Unutar ova dva poglavlja tema se obrađuje u potpoglavljima *Okrutnosti komunističkog režima prema Crkvi* i *Promjena odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi-Hrvatski sveci i blaženici*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Udžbenik navodi kako je temelj komunističke ideologije ateizam: *“Prema tom učenju, vladajući slojevi društva religiju su koristili kako bi svoje podanike lakše držali u pokornosti. Ateizam su komunisti širili na temelju marksističkog učenja, ali i na temelju uvjerenja da vjera i vjersko-nacionalne tradicije dijele nacije.”*¹⁸⁴ Ono što se može primijetiti u udžbenicima ovog razdoblja je da se pojam ateizam ustaljuje kao pojam koji se veže uz komunizam, dok raniji udžbenici spominju bezboštvo, antivjersku politiku i sl. Udžbenik ne spominje kako je komunistički odnos prema religiji utjecao na društveni i javni život vjernika 40-ih godina. Više o odnosu komunističkog režima prema vjernicima udžbenik donosi u potpoglavljju *Promjena odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi-Hrvatski sveci i blaženici*. U ovom potpoglavljju navodi se kako je položaj vjernika, unatoč promjenama koje su se dogodile 60-ih i 70-ih godina do kraja komunističkog režima bio drugorazredan: *„...do kraja komunističkog režima vjera je bila otežavajuća okolnost za dobivanje odgovornijeg položaja, dok je članstvo u SKJ – koja je bila zatvorena za praktične vjernike – bilo preporučljivo, a za odgovornije položaje i podrazumijevajuće, tj. obavezno“*. Naposljetku navodi se kako vjernicima nije bilo u interesu govoriti protiv komunističkih vlasti jer bi se to negativno odrazilo na njihov posao: *„Vjernici koji su se usuđivali otvoreno istupati nisu mogli računati na bilo kakav poslovni napredak.“*¹⁸⁵

¹⁸⁴ Kolar-Dimitrijević, M. et al.(2004) *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije*.Samobor: Meridijani., 197. str.

¹⁸⁵ Isto, 214. str.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

Odnos prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi u udžbeniku je opisan vrlo ukratko, bez donošenja okvirnih brojeva stradalih svećenika kao što to rade raniji udžbenici te bez opisa mučenja i progona svećenika u Jugoslaviji: „...jedan od dugoročnih ciljeva komunističke vlasti bio je potiskivanje svih vjerskih organizacija u Jugoslaviji. Nakon oduzimanja imovine i zabrane djelovanja institucija pod nadzorom crkava uslijedili su teški progoni, zatvaranja i likvidacije svećenika. To je provedeno nad svim vjerskim zajednicama u Jugoslaviji.“¹⁸⁶

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

U udžbeniku je Stepinac opisan kao „protivnik komunističkog totalitarizma i djelatnog ateizma, kao što je bio i protivnik fašističkog totalitarizma i nacizma.“¹⁸⁷ U udžbeniku se kao razlog njegovog suđenja navodi odbijanje osnivanja „narodne crkve“, tj. Katoličke Crkve u Hrvatskoj neovisne o Svetoj Stolici. Ne navode se optužbe komunističkih vlasti za suradnju s ustaškim režimom. Osim suđenja, te kratkog opisa Stepinčeva života nakon presude, spomenuto je proglašenje kardinalom – nije navedena godina proglašenja niti utjecaj ovog događaja na prekid diplomatskih odnosa s Vatikanom što je utjecalo i na pogoršanje crkveno-državnih odnosa. Spomenuto je da je „Zbog patnji i stradanja kojima je bio izložen 1998. godine je proglašen mučenikom za vjeru te je uzdignut na čast blaženika. Hrvatski sabor je 1992. u posebnoj Deklaraciji oslobodio kardinala Stepinca svake u presudi opisane krivnje.“¹⁸⁸ Alojzije Stepinac i njegovo djelovanje za pomoć žrtvama ustaškog režima se ne spominje.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Udžbenik ne iznosi ideje o povezanosti nacionalnog identiteta i Katoličke Crkve, osim činjenice da je Katoličkoj Crkvi „tada pripadao najveći dio hrvatskog naroda“.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

U potpoglavlju *Promjena odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi-Hrvatski sveci i blaženici* obrađuje se razdoblje poboljšanje odnosa, tj. popuštanja komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi i vjernicima. U udžbeniku se kao razlozi promjene crkveno-državnih odnosa navode: „Otvaranjem prema zapadu nakon rezolucije Informbiroa došlo je

¹⁸⁶ Isto, 197. str.

¹⁸⁷ Isto

¹⁸⁸ Isto, 198. str.

do određenog popuštanja. Tome je u mnogome pomoglo i postpisivanje protokola o odnosima između Jugoslavije i Svete Stolicе 1966. godine.¹⁸⁹ Udžbenik dalje navodi dva ključna događaja u poboljšanju odnosa – ponovno uspostavljanje diplomatskih odnosa i posjet Tita papi Pavlu VI. Unatoč tome udžbenik napominje kako je položaj vjernika i dalje bio težak. Na kraju ovog potpoglavlja udžbenik navodi blaženike i svece koji su kanonizirani od 70-ih godina do danas, poput Nikole Tavelića koji je svecem postao 1970. ili Leopolda Mandića 1983. Spominju se i hrvatski blaženici poput Alojzija Stepinca.

f.) Slikovni prikazi

Unutar poglavlja *Okrutnosti komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi* nalazi se crno-bijela fotografija Stepinca u sudnici s opisom „*Alojzije Stepinac, nepravendno osuđeni i zatvoreni zagrebački nadbiskup (u sredini). Papa Ivan Pavao II. ga je u Mariji Bistrici proglasio blaženim.*“¹⁹⁰ Pokraj povijesnog izvora nalazi se još jedna crno-bijela fotografija Stepinca, u opisu stoji samo njegovo ime. Potpoglavlje *Promjena odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi-Hrvatski sveci i blaženici* donosi dvije nove fotografije koje se nisu pojavile u ranijim udžbenicima. Jedna fotografija prikazuje Sv. Leopolda Bogdana Mandića, a druga Mariju Bistricu 1984. s opisom: „*Vlasti su 1984. dopustile organizaciju nacionalnog euharistijskog kongresa u Mariji Bistrici.*“¹⁹¹

g.) Povijesni izvori

Udžbenik u potpoglavlju *Okrutnosti komunističkog režima prema Crkvi* sadrži jedan povijesni izvor – dio govora sa suđenja Stepincu, 3. listopada 1946., u kojem se on brani te govori o optužbama za suučesništvo u zločinima i o vjerskim progonima Crkve i svećenika. Osim povijesnog izvora udžbenik sadrži i web izvor sa stranice moljac.hr kako bi se potaknulo učenike da saznaju nešto više o životu Alojzija Stepinca. Ovaj web izvor više ne postoji pa ne može biti priložen. Osim ovog povijesnog izvora nakon potpoglavlja *Promjena odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi-Hrvatski sveci i blaženici* nalaze se još dva povijesna izvora – prvi izvor je dio knjige Juraja Kolarića *Povijest kršćanstva u Hrvata* iz 1998. koji učenicima donosi prošireni narativ o poboljšanju crkveno-državnih odnosa, pa se tako spominje utjecaj Drugog Vatikanskog Koncila, Hrvatskog proljeća i Vatikanske politike prema istočnoeuropskim komunističkim državama. Drugi izvor je ulomak iz knjige

¹⁸⁹ Isto, 214. str.

¹⁹⁰ Isto, 198. str.

¹⁹¹ Isto, 214. str.

Franje Šanjeka *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* iz 1991. u kojem se ukratko navode neki od najvažnijih izdanja katoličkog tiska od 1940-ih do 70-ih godina, poput *Glasa Koncila*, *Gore srca* i dr.

5.1.8 Povijest 4 (2015.)

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije* skupine autora Miroslava Akmadže, Maria Jareba i Zdenka Radelića je III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje istoimenog udžbenika iz 2009. godine. Udžbenik je izdan u izdavačkoj kući Alfa u Zagrebu, 2015. godine. Udžbenik ukupno sadrži 233 stranice, a tema se prostire na dvije stranice.

U udžbeniku se tema Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj nalazi u cjelini *Svijet i Hrvatska od kraja Drugog svjetskog rata do kraja Hladnog rata (1945.-1989.)*, točnije u poglavlju *Učvršćivanje monopola Komunističke vlasti u Hrvatskoj i Jugoslaviji*, potpoglavljima *Komunisti, tradicija i religija* i *Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Potpoglavlje *Komunisti, tradicija i religija* bavi se ateizacijom socijalističkog društva i promjenama koje je KPJ uvela u društvo. Kako udžbenik navodi, prema uvjerenju komunističara: „*religija je bila glavno ideološko oruđe eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i njihovo držanje u pokornosti.*“ Religija je prema komunističkom shvaćanju: „*suprotstavljena znanosti*“, „*izraz zaostalosti*“, „*prepreka optimističnom poletu novog i sretnijeg društva u nastajanju.*“¹⁹² Ističe se pojam ateizacija koja se provodila „*progonom svećenika, neobnavljanjem crkava, zatvaranjem vjerskih škola i zabranama vjerskog tiska, sužavanjem školskog vjeronauka, a ubrzo i njegovim ukidanjem...s obzirom da se religija nije mogla podvrgnuti zabranama, vjernici i njihove crkve potiskuju se iz javnog života.*“¹⁹³ Vidljivo je kako udžbenik radi poveznicu između ateizma i utjecaja koji je pod komunističkom vlašću imao na društveni život, vjerske objekte i građanske slobode.

Nadalje, udžbenik ulazi u događaje i procese koji su, s dolaskom komunističkih vlasti promijenili život stanovnika, tj. vjernika: „*tradicija je potirana i sekularizacijom društva, tj. zanemarivanjem uloge religije u općem procesu urbanizacije i industrijalizacije.*“¹⁹⁴ Iako se i u ranijim udžbenicima spominje odvajanje Crkve od države, ovo je prvi udžbenik koji

¹⁹² Akmadža, M; Jareb, M. i Radelić, Z.(2015.). *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb:Alfa.,174. str.

¹⁹³ Isto

¹⁹⁴ Isto

upoznaje učenike s pojmom sekularizacija. Naposljetku, spominju se specifični događaji koji su uslijedili nakon sekularizacije društva: „Praznovanje Božića je 1947. skraćeno na jedan dan...Korak dalje učinjen je 1948. kada je odlučeno da se Božić više ne priznaje kao službeni praznik...1951. s popisa školskih praznika izbačeni su svi vjerski blagdani.“¹⁹⁵

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

Socijalističke vlasti i komunisti su Katoličku Crkvu doživljavali kao „najopasnijeg svjetonazorskog protivnika i kao središte okupljanja oporbenih političkih snaga. Optuživali su je da je surađivala s neprijateljskom vlašću. Tisućljetna politika Katoličke Crkve pod parolom „Bogu Božje, a caru carevo“, koja se provodila i u NDH-u pokazala se kao izvrsna prilika da je KPJ optuži za bliskost s ustaškim režimom. Napad na Katoličku Crkvu opravdavao se i njezinom nesamostalnošću u odnosu na Svetu Stolicu“. Akmadža u svom udžbeniku prvi puta iznosi još jednu poveznicu koju su komunističke vlasti koristile kako bi povezale Katoličku Crkvu s ustaškom državom. Progoni svećenika spomenuti su u kontekstu provođenja ateizacije te u optužbama *Pastirskog pisma*: „Biskupska konferencija u Zagrebu izdala je u rujnu 1945. Pastirsko pismo s nizom optužbi na račun vlasti, najviše zbog ubojstva ili zatvaranja 501 svećenika, onemogućavanja rada katoličkih tiskara...Pismo je prema uvjerenju KPJ –a, lažno prikazivalo stanje i ohrabrialo ustaše i drugu oporbu na terorizam.“¹⁹⁶ Kampanja protiv svećenika koju je KPJ vodila sudskim procesima, prema navodima udžbenika provodila se pod nazivom „raskrinkavanje popova kao ustaških gnjezda“ kako bi se Crkva prikazala kao „agentura imperijalista“. U sklopu ove kampanje uhićen je i Alojzije Stepinac. Akmadžin udžbenik jedini spominje i tzv. *svećenička staleška udruženja*, koja je država poticala u nastojanju da podijeli svećenstvo, dok ih je većina svećenika Katoličke Crkve odbacivala. Udžbenik donosi detaljniji narativ crkveno-državnih odnosa 40-ih godina koji su bili puno kompleksniji od samog zatvaranja i progona svećenika te oduzimanja imovine. Iz udžbenika je vidljivo da su se Crkva i svećenici svojim djelovanjem protivili komunističkim vlastima, no postojale su i struje poput staleških uvjerenja, čiji su svećenici zbog stanja u državi ipak pristajali uz vlasti.

c.) Lik i djelo Alojzija Stepinca

Događaji nakon 1945. vezani uz Alojzija Stepinca opisani su u najosnovnijim detaljima. Udžbenik navodi kako je povod uhićenju bilo odbijanje Stepinca da osamostali Katoličku

¹⁹⁵ Isto, 174-175. str.

¹⁹⁶ Isto, 175. str.

Crkvu od Svete Stolice, a uhićen je : „*pod optužbom da je surađivao s okupatorima i ustaškim vlastima, ali i križarima.*“¹⁹⁷ U potpoglavlju *Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac* iznose se samo činjenice vezane uz njegovo suđenje, no u poglavlju *U sjeni osovine – slom Kraljevine Jugoslavije, Nezavisna Država Hrvatska i talijanska okupacija hrvatskih zemalja*, tj. potpoglavlju *Ustaški teror Alojzije Stepinac* se opisuje kao „*jedan od najvećih protivnika ustaškog terora*“¹⁹⁸. U nastavku se ističe da je Stepinac: „*u travnju 1941. pozdravio proglašenje NDH-a, nadajući se da će nova država hrvatskom narodu donijeti željenu neovisnost i slobodu.*“¹⁹⁹ Također, udžbenik navodi da se Stepinac ubrzo usprotivio ustaškom teroru nad manjinama : „*Ubrzo se oštro usprotivio progону Srba i Židova smatrajući da takvi postupci nisu u kršćanskom duhu. Stepinac je potkraj 1943. godine u propovijedi u zagrebačkoj katedrali osudio rasizam...*“²⁰⁰. Naposljetku, spominje se i Stepinčevo mišljenje o Jasenovcu: „*On je osudio Jasenovac kao veliku sramotu hrvatskog naroda.*“

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Udžbenik ne iznosi ideje o povezanosti nacionalnog identiteta i Katoličke Crkve.

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

Udžbenik izostavlja razdoblje poboljšanja odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije. Navodi se samo da je razlog prekida diplomatskih odnosa bilo Stepinčevo imenovanje kardinalom, a u zagradi je naglašeno da su odnosi obnovljeni tek 1970.

f.) Slikovni prikazi

U udžbeniku se nalaze tri slikovna prikaza. U potpoglavlju *Komunisti, tradicija i religija* nalazi se fotografija tri antivjerske brošure koje su komunističke vlasti izdavale 1940-ih u kojima su govorili o djelatnosti i politici Vatikana. Opis fotografije glasi: „*Komunistički je režim zbog svoje ideološke usmjerenosti nepovoljno gledao na vjerske zajednice. Pritom je na udaru osobito bila Katolička Crkva, o čemu posredno govore i naslovnice ovih brošura.*“²⁰¹ Primjerice, jedan od naslova brošure glasi *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima*. Druge dvije fotografije tiču se suđenja Alojziju Stepincu – prva fotografija

¹⁹⁷ Isto, 175. str.

¹⁹⁸ Isto, 120. str.

¹⁹⁹ Isto

²⁰⁰ Isto

²⁰¹ Isto, 174. str.

prikazuje Stepinca u sudnici, a druga reportažu o suđenju koju je objavio Vjesnik.

g.) Povijesni izvori

Udžbenik sadrži samo jedan povijesni izvor. Radi se o kratkom ulomku pisma koje je Alojzije Stepinac uputio Titu 24. prosinca 1945. iz kojeg je vidljivo da je Stepinac smatrao kako se crkveno-državni odnosi u tek nastaloj državi baziraju na programskom stavu Komunističke partije prema religiji. Nema pitanja za analizu, već je kao dodatni izvor navedena Akmadžina knjiga *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*

5.1.9 Povijest 4 (2022.)

Udžbenik *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za četvrti razred gimnazije* napisala je skupina povjesničara Tomislav Anić, Petar Bagarić i Ivan Samardžija te ostali autori Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Tihana Magaš, Ante Nazor ml. i Marina Ćurković. Ovaj udžbenik izdan 2022. godine u izdavačkoj kući Alfa u Zagrebu najnoviji je udžbenik povijesti napisan prema reformi nastave povijesti provedene *Školom za život* prema kojoj se povijest sastoji od pet domena: društvo, ekonomija, znanost i tehnologija, politika i filozofsko-religijsko-kulturno područje. Udžbenik sadrži 331 stranicu, a tema Katoličke Crkve zauzima 5 stranica.

Tema Katoličke crkve nakon Drugog svjetskog rata u ovom udžbeniku nalazi se u cjelini *Hladni rat: stvaranje bipolarnog svijeta*, točnije u poglavlju *Hrvatska u drugoj Jugoslavenskoj državi*. Unutar ovog poglavlja tema se obrađuje kroz nekoliko potpoglavlja – *Ideološki sukob, Represija komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi, Progoni i stradanja katoličkih svećenika i Normalizacija odnosa Jugoslavije i Vatikana*.

a.) Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima

Odnos komunističkih vlasti prema religiji obrađuje se u potpoglavlju *Ideološki sukob* u kojem su iznesene odrednice komunizma i čimbenici koji su utjecali na sukob s Katoličkom Crkvom: „1945. komunistički režim odlučio je potisnuti religiju iz javnog života i ograničiti djelovanje svih vjerskih organizacija u Jugoslaviji...Umjesto religije želio je nametnuti ateizam. Nakon što je eliminirao sve prijeratne građanske stranke i druge protivnike te uspostavio političku vlast, komunistički režim želio se nametnuti kao jedini ideološki autoritet u zemlji. Tako se na njegovu udaru našla religija – glavni, a ubrzo i jedini ideološki protivnik u zemlji.“²⁰² Objasnjeno je kako je religija prijetila komunističkom ideološkom autoritetu u

²⁰² Anić, T. et al.(2022.). *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za četvrti razred gimnazije*. Zagreb:Alfa., 189. str.

zemlji, a jedna od odrednica komunističke ideologije je i ateizam čime se djelovanje komunista kosi s religijom i vjerskim zajednicama.

b.) Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi

U potpoglavlju *Ideološki sukob* navode se razlozi zašto je institucija Katoličke Crkve bila izrazito pogođena nadzoru i zabranama – puno više nego ostale vjerske institucije. U udžbeniku se iznosi da je Katolička Crkva bila: “...jedina institucija na području Jugoslavije koja je bila izvan kontrole režima jer je bila podređena Svetoj Stolici.”²⁰³ Nadalje, u udžbeniku se navodi način na koji se komunistička vlast htjela obračunati s s Katoličkom Crkvom: „Tito je želio urediti odnose s Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji prema svojim zamislima, odnosno odvojiti je od Svete Stolice i stvoriti nacionalnu Katoličku Crkvu pod kontrolom komunističkih vlasti.”²⁰⁴

Potpoglavlje *Represija komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi* donosi prikaz crkveno-državnih odnosa u poslijeratnim godinama. U udžbeniku se navodi kako su poslijeratne godine obilježili: „represija, progoni i onemogućavanja njezina djelovanja.”²⁰⁵ Navode se razlozi zbog kojih su svećenici bili proganjani od strane vlasti, najčešće jer su: „...surađivali s ustašama, a poslije rata s križarima, te optužbama za antikomunističko djelovanje, zlouporabe vjere u političke svrhe, kritike državnog uređenja te da špijuniraju za strane službe...”²⁰⁶ Crkveno-državni odnosi su obilježeni odvajanjem Crkve od države i te škole od Crkve jer su na taj način: „Katoličkoj Crkvi oduzeta brojna prava s ciljem svođenja crkvenih djelatnosti na uska vjerska pitanja i slabljenja njezina utjecaja na šire slojeve.”²⁰⁷ Udžbenik donosi i posljedice odnosa komunističkih vlasti prema Crkvi na obrazovni sustav i njene institucije: „Ukinut je vjeronauk u školama 1952. godine, a iste je godine Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu isključen iz sustava sveučilišta. Zatvorene su brojne katoličke škole, sjemeništa, sirotišta i bolnice.”²⁰⁸ U udžbeniku se kao metode potiskivanja utjecaja Katoličke Crkve u društvu navode zabrana tiska te osnivanja staleških udruženja katoličkih svećenika. Navodi se da je ovaj sukob kulminirao krajem 1952. godine kada je Jugoslavija prekinula diplomatske odnose s Vatikanom. Kao što je vidljivo u analizi nekih ranijih udžbenika, često narativ o odnosu Katoličke Crkve i Jugoslavije završava ovim događajem,

²⁰³ Isto

²⁰⁴ Isto

²⁰⁵ Isto

²⁰⁶ Isto

²⁰⁷ Isto

²⁰⁸ Isto

tj. nema informacija o crkveno-državnim odnosima nakon 1940-ih. Ovaj udžbenik pokrit će tu temu u jednom od sljedećih potpoglavlja.

Odnos vlasti prema svećenicima Katoličke Crkve opisan je u potpoglavlju *Progoni i stradanja katoličkih svećenika*. Udžbenik donosi brojku od 206 ubijenih katoličkih svećenika tijekom 1945., no navodi da su svećenici stradavali i tijekom i nakon rata. Ova brojka podudara se s brojkama koje donosi Akmadža (2013). Raniji udžbenici navode veće brojke, od nekoliko stotina svećenika pa do egzaktne brojke od šest stotina, no treba imati na umu da udžbenici koji navode ovakve brojke uzimaju u obzir stradanja za vrijeme rata i nakon 1945. godine. Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima opisan je ovako: „*Katolički su svećenici ubijani, zlostavljani, ili su u montiranim procesima pred vojnim sudovima osuđivani na višegodišnje zatvorske kazne s prisilnim radom, uz gubitak građanskih i političkih prava. Zatvarani su zbog svojih propovijedi i napadani na javnim mjestima, uz javnu ili prešutnu podršku režima.*“²⁰⁹ Nadalje, iznose se činjenice koje dokazuju ono što je danas poznato o progonima, a to je da su oni bili političkog karaktera: „*Učestalost napada, pasivnost policije i blago kažnjavanje ubojica – uglavnom nisu kazneno gonjeni, nego su samo smijenjeni s dužnosti – jasno svjedoče o upletenosti vlasti u napade i ubojstva.*“²¹⁰ Naposljetku navodi se kako je 1950-ih godina represija popustila, no da su se sudski procesi protiv katoličkih svećenika održavali i 60-ih godina. Kao najpoznatiji primjeri sudskih progona katoličkih svećenika navode se Alojzije Stepinac i istarski svećenik Miroslav Bulešić. Njihova suđenja i život u vrijeme komunističke vlasti opisani su u dvije zasebne rubrike – *Oni su stvarali povijest* – izvan teksta udžbenika. Raniji udžbenici ili ne spominju druge žrtve režima osim Stepinca, ili spominju samo njihova imena. Važno je učenicima prikazati i druge žrtve režima kako bi produbili svoje povijesno razmišljanje o ovim događajima. Raniji udžbenici fokusiranjem na Stepinca kao žrtvu režima odaju dojam kako je on jedina žrtva montiranih procesa. Udžbenici 1990-ih pak, izjednačavaju napade na Stepinca s napadima na hrvatski narod, čime se zanemaruje činjenica da su komunističke vlasti progonile svećenike prvenstveno iz ideoloških razloga i neslaganja s režimom.

c.) **Lik i djelo Alojzija Stepinca**

Alojzije Stepinac i njegovo djelovanje ukratko je opisano u rubrici *Oni su stvarali*

²⁰⁹ Isto, 190. str.

²¹⁰ Isto

povijest. Udžbenik Stepinca opisuje kao „simbol stradanja svećenika i represije jugoslavenskog Komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi...uspomena na lik i djelo kardinala Stepinca i danas živi u Hrvatskom narodu...“²¹¹. Navodi se kako je Stepinac nakon Drugog svjetskog rata optužen za: „suradnju s ustaškim režimom i podriivanje komunističkog poretka nakon rata. Suđeno mu je jer je branio težnju i pravo hrvatskog naroda na svoju državu i slobodu Crkve te zato što se usprotivio režimu javno osudivši brojna smaknuća i teror komunista...“. Raniji udžbenici većinom staju na tome da je Stepinac osuđivao ustaške zločine, no ne spominju se nikakvi konkretni primjeri. Udžbenik dovodi Stepinca u isti kontekst s ustaškim zločinima, tj. koncentracijskim logorom Jasenovac te naglašava njegovu pomoć žrtvama ustaškog režima: „...pomagao je i spašavao Srbe i Židove tijekom rata, suprotstavljao se donošenju i provođenju rasnih zakona, a koncentracijski logor u Jasenovcu javno je spočitnuo ustaškim vlastima kao najveću ljagu u Hrvatskoj povijesti.“²¹² Udžbenici često izostavljaju povezanost Stepinca s ustaškim vlastima jer je u početku pozdravio ustašku državu, iako je kasnije aktivno djelovao protiv nje. Rubrika *Rad s povijesnim izvorima* sadržava ulomak Stepinčeve propovijedi u kojoj također osuđuje ustaško djelovanje protiv pripadnika drugih naroda i vjera u NDH.

d.) Nacionalni identitet i Katolička Crkva

Suvremeni udžbenici iz svojeg sadržaja izbacuju bilo kakve povezanosti Katoličke Crkve, tj. vjere i nacionalnog identiteta, no priznaju da je Katolička Crkva odigrala veliku ulogu čuvara tradicionalnih vrijednosti za vrijeme Jugoslavije, te se naglašava položaj Katoličke Crkve kao vjerske institucije: „Katolička Crkva zadržala je velik ugled i utjecaj u Hrvatskom narodu kao vjerska institucija, ali i kao čuvar njegovih tradicionalnih vrijednosti, kulture i povijesti.“

e.) Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije

U potpoglavlju *Normalizacija odnosa Jugoslavije i Vatikana* u udžbeniku se navodi kako je ključan razlog poboljšanja crkveno-državnog odnosa bio potiskivanje religije i njezinog utjecaja u javnom životu, točnije Crkva više nije predstavljala političkog protivnika. Osim ovoga, na normalizaciju odnosa utjecao je i Drugi Vatikanski koncil koji je uveo promjene u samoj Crkvi. Kao ključan događaj koji je vodio ka poboljšanju odnosa spominje se: „sporazum među dvama državama koji je uredio položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji.“²¹³

²¹¹ Isto

²¹² Isto

²¹³ Isto, 191. str.

Ovime se misli na protokol koji je potpisan 1966. godine. Udžbenik ovako opisuje promjene koje su se dogodile 60-ih i 70-ih godina kao rezultat *Protokola* i popuštanja komunističkih vlasti: „...*vlast je smanjila pritisak na Katoličku Crkvu dopustivši gradnju novih i popravak starih crkvi, a i katolički tisak ponovno je počeo izlaziti...priznata je jednakopravnost svih vjerskih zajednica, sloboda vjeroispovijesti i nadležnost Sv. Stolice nad Katoličkom crkvom u Jugoslaviji u duhovnim stvarima. Uz to je dogovoreno da će se katolički svećenici isključivo baviti vjerskim pitanjima...*“²¹⁴ Što se tiče poboljšanja samog odnosa s Vatikanom koje je utjecalo na poboljšanje crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji, navodi se kako je potpisivanju *Protokola* uslijedila obnova diplomatskih odnosa, te posjet Tita Vatikanu. Naposljetku, na kraju ovog potpoglavlja naglašeno je kako je „*vlast i dalje smatrala Katoličku crkvu protivnikom te ju je i 1970-ih i 1980-ih držala pod nadzorom.*“²¹⁵

f.) Slikovni prikazi

Ovaj udžbenik sadrži više fotografija i povijesnih izvora u odnosu na ranije udžbenike, no to je razumljivo s obzirom da se radi o novom udžbeniku nastalom prema reformi *Škola za život*. Udžbenik ukupno sadrži šest slika vezanih uz ovu temu. U potpoglavlju *Ideološki sukob* nalazi se fotografija naslovnica protuvatikanskih i protucrkvjenih brošura. Ovom fotografijom željelo se prikazati kako je komunistička vlast u poslijeratnom razdoblju širila propagandu protiv Katoličke crkve i Vatikana. Druga fotografija, u potpoglavlju *Progoni i stradanja svećenika*, donosi detalje sa suđenja Alojziju Stepincu, točnije prikazana je crno-bijela fotografija Stepinca u sudnici, a u opisu stoji njegova izjava sudu u kojoj se Stepinac izjašnjava nevinim. S obzirom da je ovo točno prenesena izjava Stepinca može se smatrati i kao povijesnim izvorom ispod fotografije: „*Na sve tužbe koje su ovdje iznesene odgovaram da je moja savjest mirna, makar se publika tome smijala. Ja sam za svoje uvjerenje sposoban podnijeti ne samo ismjehtavanje, prezir i poniženje, nego – jer mi je savjest čista – pripravan sam svaki čas i umrijeti.*“ U rubrikama *Oni su stvarali povijest* nalaze se fotografije, tj portreti Alojzija Stepinca i svećenika Miroslava Bulešića. U potpoglavlju *Normalizacija odnosa Jugoslavije i Vatikana* nalaze se dvije fotografije – jedna je portret pape Pavla VI. kao ključne osobe u prva dva desetljeća jugoslavensko-vatikanskih odnosa i fotografija spomenika Zagrebačkoj Bibliji na kaptolu u Zagrebu.

²¹⁴ Isto

²¹⁵ Isto

g.) Povijesni izvori

Rubrika *Rad s povijesnim izvorima* koji se tiču ove teme, proteže se na dvije stranice te sadržava šest izvora. Udžbenik je izvore tematski grupirao pa tako prva tri izvora govore o odnosu koji je 1940-ih i 1950-ih vladao između crkvenih vlasti i jugoslavenskog režima, dok se sljedeća tri izvora baziraju na iskustvima svećenika. Prvi izvor je ulomak iz *Pastirskog pisma* koje je biskupska konferencija 1945. uputila vjernicima. Zatim udžbenik donosi odgovor vlasti na ovo pismo – drugi izvor je izjava kotarskog komiteta Komunističke Partije u Zadru u kojoj se nalaže poduzimanje specifičnih mjera kako bi se suzbio negativan odjek Pastirskog pisma. Treći izvor je izjava Josipa Broza Tita iz prosinca 1952. o sukobu sa Svetom Stolicom.

Udžbenik donosi dva povijesna izvora koja se tiču Alojzija Stepinca. Prvi izvor je dio njegove propovijedi u zagrebačkoj katedrali 31. listopada 1943. u kojoj Stepinac progovara o odnosu ustaških vlasti prema drugim narodima u NDH i osuđuje rasizam. Drugi izvor sadrži obranu koju je Stepinac iznio u svoje ime na suđenju 1946. Posljednji povijesni izvor je dio molitve svećenika Miroslava Bulešića 1945. u kojoj navodi za što su ga lokalni biskupi osuđivali te kako su se odnosili prema vjernicima. Ispod rubrike *Rad s povijesnim izvorima* nalaze se pitanja za razumijevanje u kojima se od učenika traži da analiziraju, primjerice Titovu izjavu iz 1952. te da iz nje izvuku razloge koje on navodi kao sukob s Vatikanom. Nadalje, od učenika se traži da objasne zašto (pr. odnos komunističkog režima prema Crkvi i njegove posljedice), navedu, označe na vremenskoj crti i dr. Također, učenicima udžbenik pruža ideju projektnog zadatka u kojem bi organizirali suđenje Alojziju Stepincu i Miroslavu Bulešiću te, u timovima, organizirali obranu, tužitelje, suce i novinare. Također, učenicima se preporučuje da projektni zadatak obrađuju na digitalnoj platformi *Jamboard*.

Vidljivo je kako ovaj udžbenik, pod utjecajem reforme *Škole za život* želi učenicima pružiti više različitih narativa o događajima o kojima su učili. Stoga su im prezentirani različiti povijesni izvori iz ovog razdoblja koji dolaze i od crkvene strane i od strane komunističkih vlasti. Ovime se potiče i razvijanje multiperspektivnosti u nastavi. Za razliku od starijih udžbenika, posebice udžbenika 90-ih, koji donose istu perspektivu gledanja na vrlo kompleksan odnos komunističkih vlasti i Crkve, suvremeni udžbenici ne žele više iznositi samo jedan te isti narativ o ovoj temi, te ga potkrepljivati jednim izvorom. Želja je kod učenika poticati istraživačke sposobnosti kako bi analizom izvora i samostalnim radom mogli doći do zaključaka o odnosima Katoličke Crkve i Jugoslavije.

5.2 Kvantitativna analiza udžbenika

Kvalitativna analiza odabranih udžbenika povijesti izdanih u razdoblju od 1974. do 2022. godine obuhvaća temu Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata, tj. kako je prikazana u poglavljima i potpoglavljima. Dakle, analiza obuhvaća spomen odabranih tema (sadržajnih smjernica) prema kojima su udžbenici kvalitativno analizirani u prethodnom poglavlju, slikovne prikaze i povijesne izvore kao i tabelarni prikaz odnosa ukupnog broja stranica i stranica koje se odnose na ovu temu u odabranim udžbenicima.

Tablica 1. Kvantitativni prikaz teme u devet analiziranih udžbenika povijesti

Naslov udžbenika	Autor/i udžbenika	Godina izdanja	Ukupan broj stranica	Broj stranica o temi	Poglavlja	Potpoglavlja	Pisani izvori
<i>Povijest</i>	dr. I. Perić	1974.	359	-	2	-	-
<i>Povijest 2</i>	D. Bilandžić, dr.I. Jelić, dr.H. Matković, Dr.D. Pavličević, dr.N.Stančić i dr.R. Vukadinović	1989.	324	-	1	-	-
<i>Povijest</i>	I. Vujčić	1996.	226	3	1	2	1
<i>Povijest IV.</i>	dr.I. Perić	1998.	259	3	1	2	-
<i>Povijest</i>	I. Vujčić	1998.	263	3	1	1	2
<i>Povijest 4</i>	S. Leček, M. Najbar-Agičić, D. Agičić i T. Jakovina	2002.	294	4	2	3	1
<i>Povijest 4</i>	M. Kolar-	2004.	267	3	2	2	3

	Dimitrijević, H. Petrić i J. Raguž						
<i>Povijest 4</i>	M.Akmađža, M. Jareb i Z. Radelića	2015.	233	2	1	2	1
<i>Povijest 4</i>	T. Anić, P. Bagarić, I.Samardžija, N. Barić, I. Brigović, S. Ledić, T. Magaš, A. Nazor ml. i M.Ćurković	2022.	331	5	1	4	6

Tablica 1. prikazuje kvantitativnu analizu teme Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata u odabranim udžbenicima povijesti te pisane povijesne izvore. Tablica sadrži naslov udžbenika, autora/e, godinu izdanja, ukupan broj stranica udžbenika te broj stranica, cjelina i poglavlja koje sadrže ovu temu, kao i pisane povijesne izvore o istoj.

Prema klasifikaciji udžbenika iz poglavlja o udžbenicima, obuhvaćene su sljedeće generacije udžbenika: socijalistički, hrvatski udžbenici prve, druge i treće generacije te suvremeni udžbenik. U grupu socijalističkih udžbenika povijesti pripadaju udžbenik *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije* autora povjesničara dr. Ive Perića izdan 1974. godine, te udžbenik *Povijest 2: udžbenik za usmjereno obrazovanje* skupine autora dr. Dušana Bilandžića, dr. Ivana Jelića, dr. Hrvoja Matkovića, dr. Dragutina Pavličevića, dr. Nikše Stančića i dr. Radovana Vukadinovića izdan 1989. godine. Udžbenicima prve generacije pripada udžbenik autora Ivana Vujčića *Povijest: Hrvatska i svijet 2: udžbenik za drugi razred četverogodišnjih strukovnih škola* izdan 1996. godine. Udžbenicima druge generacije pripadaju dva udžbenika izdana 1998. godine – *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije* autora dr. Ive Perića te *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred gimnazije* autora Ivana Vujčića. U treću generaciju udžbenika možemo ubrojiti *Povijest 4: udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije* skupine autora Suzane Leček,

Magdalene Najbar-Agičić, Damira Agičića i Tvrтка Jakovine, *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije* autorice Mire Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža, te *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije* trojice autora Miroslava Akmadže, Maria Jareba i Zdenka Radelića. *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za četvrti razred gimnazije*, udžbenik skupine autora izdan 2022. godine prema najnovijoj reformi obrazovanja, možemo klasificirati kao suvremeni udžbenik.

Vidljivo je da dva socijalistička udžbenika ne sadržavaju ovu temu u zasebnom poglavlju/potpoglavlju već se Katolička Crkva spominje isključivo u poglavljima koji se tiču stvaranja novog socijalističkog društva i borbe protiv okupatora – poglavlja *Djelovanje narodne vlasti, počeci obnove i borba protiv kontrarevolucionarnih snaga* i *Prvi ustav socijalističke Jugoslavije i druge zakonske mjere radi jačanja socijalističkog društvenog poretka* u udžbeniku *Povijest* (1974.), te poglavlje *Okupatori i njihovi domaći saveznici* udžbenika *Povijest 2* (1989.). Zajedničko svim ostalim udžbenicima je da se Katolička Crkva u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata pojavljuje u svojim zasebnim poglavljima i potpoglavljima, točnije u jednom ili dva poglavlja ovisno o tome pokriva li udžbenik tematski razdoblje poboljšanja odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije kao primjerice udžbenik *Povijest 4* (2002.) u kojem se tema nalazi unutar dva poglavlja - *Narodna Republika Hrvatska u prvim poratnim godinama* i *Hrvatska između 1948. do 1971. godine*. Broj potpoglavlja varira od udžbenika do udžbenika, tj. o načinu na koji je autor podijelio temu Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata na manje tematski obrađene ulomke. Većina udžbenika sadržava 1-3 potpoglavlja, dok udžbenik *Povijest 4* (2022.) sadržava četiri.

Posljednji stupac ove tablice prikazuje kvantitativnu analizu pisanih povijesnih izvora. Socijalistički udžbenici ne sadržavaju izvore o ovoj temi što je za očekivati s obzirom da se radi o udžbenicima koji generalno ne sadržavaju povijesne izvore. U razdoblju 1990-ih godina, tj. u udžbenicima prve generacije, vidljiv je izostanak povijesnih izvora ili se pojavljuju vrlo kratki izvori koji potvrđuju historiografsku interpretaciju autora. Udžbenici 1990-ih sadrže najmanje pisanih izvora o ovoj temi i često se radi o istim ili sličnim izvorima. Udžbenik *Povijest* (1996.) sadrži jedan izvor *Oproštaj od nadbiskupa Stepinca*, točnije kratak ulomak iz knjige Ivana Meštrovića *Uspomene na političke ljude i događaje* iz 1969. godine. Udžbenik *Povijest* (1998.) sadrži dio zapisa Milovana Đilasa o Alojziju Stepincu te zapis suca Jakova Blaževića, također o Stepincu. Udžbenik *Povijest IV.*(1998.) ne sadrži povijesne izvore. Iz ovoga se može zaključiti da povijesni izvori, ako se pojavljuju u udžbenicima 1990-

ih godina, tiču se isključivo Alojzija Stepinca.

Udžbenicima treće generacije zajedničko je to što svaki od njih i dalje sadrži barem jedan pisani povijesni izvor koji se tiče Alojzija Stepinca. *Povijest 4* (2002.) sadrži jedan povijesni izvor, točnije ulomak iz govora nadbiskupa Stepinca tijekom suđenja 3. listopada 1946. *Povijest 4* (2004.) sadrži isti ovaj ulomak te nadodaje još jedan dio Stepinčevog govora o vjerskim progonima Crkve i svećenika. Ovaj udžbenik sadrži još dva povijesna izvora – prvi izvor je dio knjige Juraja Kolarića *Povijest kršćanstva u Hrvata* iz 1998., a drugi je ulomak iz knjige Franje Šanjeka *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* iz 1991. *Povijest 4* (2015.) sadrži samo jedan povijesni izvor, tj. ulomak iz pisma koje je Alojzije Stepinac uputio Titu 24. prosinca 1945. Najviše raznolikih pisanih povijesnih izvora o temi može se zamijetiti u suvremenom udžbeniku *Povijest 4* (2022.), koji sadrži čak šest povijesnih izvora: ulomak iz *Pastirskog pisma* koje je biskupska konferencija 1945. uputila vjernicima, odgovor kotarskog komiteta Komunističke partije u Zadru na *Pastirsko pismo*, ulomak iz propovijedi Alojzija Stepinca u zagrebačkoj katedrali 31. listopada 1943., izjava Alojzija Stepinca sa suđenja 1946., izjava Josipa Broza Tita iz prosinca 1952. o sukobu sa Svetom Stolicom i molitva svećenika Miroslava Bulešića iz 1945. godine.

Tablica 2. Kvantitativni prikaz tema/sadržajnih smjernica u analiziranim udžbenicima povijesti

	Tema/metodološka smjernica						
Udžbenik	Odnos komunističkih vlasti prema religiji i vjernicima	Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi	Lik i djelo Alojzija Stepinca	Nacionalni identitet i Katolička Crkva	Poboljšanje odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije	Slikovni prikazi	Povijesni izvori
<i>Povijest</i> (1974.)	-	+	-	-	-	-	-
<i>Povijest 2</i> (1989.)	-	-	+	-	-	+	-
<i>Povijest</i> (1996.)	+	+	+	+	-	+	+
<i>Povijest IV.</i>	+	+	+	-	-	+	-

(1998.)							
<i>Povijest</i> (1998)	+	+	+	+	-	+	+
<i>Povijest</i> 4 (2002.)	+	+	+	-	+	+	+
<i>Povijest</i> 4 (2004.)	+	+	+	-	+	+	+
<i>Povijest</i> 4 (2015.)	+	+	+	-	-	+	+
<i>Povijest</i> 4 (2022.)	+	+	+	-	+	+	+

Tablica 2. prikazuje analizu zastupljenosti tema prema kojima su kvalitativno analizirani udžbenici u prethodnom poglavlju. Odabirom ovih tema/smjernica nastojalo se pokriti najvažnije procese koji su utjecali na položaj Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata i odnos s jugoslavenskim vlastima. Prikaz pojedinih tema je konzistentan, dok zastupljenost, ili izostavljanje, nekih tema ovisi o razdoblju nastanka udžbenika. Socijalistički udžbenici, *Povijest* (1974.) i *Povijest 2* (1989.) donose izrazito negativan prikaz Katoličke Crkve i svećenika u Jugoslaviji, povezujući ih s reakcionarnim i protudržavnim strujama koje su pomagale ustaškom režimu. Izostavlja se spominjanje odnosa prema religiji i vjernicima, a udžbenik *Povijest 2* (1989.) prikazuje Alojzija Stepinca kao ustaškog kolaboracionista, zajedno s vrhovima Katoličke Crkve. Povijesni izvori se u udžbenicima ovog razdoblja ne pojavljuju, a cilj slikovnog prikaza koji se pojavljuje u udžbeniku *Povijest 2* (1989.) bio je da se dokaže navodna podrška koju je Katolička Crkva pružala ustaškom režimu.

Pojavom udžbenika iz razdoblja 1990-ih dolazi do cjelokupne promjene narativa i načina prikazivanja Katoličke Crkve u udžbenicima. Tema Katoličke Crkve sada zauzima svoja poglavlja/potpoglavlja te se Crkva i vjernici prikazuju kao jedne od žrtava komunističkog režima. U udžbenicima prve i druge generacije, tj. udžbenicima iz razdoblja 1990-ih može se uočiti prikaz većine tema, osim poboljšanja odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije. Ovi udžbenici nastali u prvih nekoliko godina hrvatske samostalnosti ukazuju na prešućivanje ove teme te kako bi se položaj Katoličke Crkve unutar Jugoslavije, a time i položaj Hrvatske i Hrvata, prikazao kao vrlo nepovoljan. U ovim udžbenicima dolazi do stvaranja poveznica

između Katoličke Crkve i nacionalnog identiteta Hrvata te se Crkvu i njene predvodnike poput Alojzija Stepinca prikazuje kao čuvara i promicatelja nacionalne svijesti te etničkog, kulturnog i nacionalnog identiteta. Udžbenik *Povijest* (1996.) Stepinca naziva „hrvatskim odličnikom“ i „mučenikom“. *Povijest IV.* (1998.) opisuje ga kao antifašista, „čovjeka vjere, duboko odanog štovanju Boga i ljudskog dostojanstva“, a udžbenik *Povijest* (1998.) kao „mirotvorca“, „rodoljuba“, „domoljuba“, „zagovornika hrvatske samostalnosti“, te kao „protivnika totalitarnih režima“ i sl. Ovo je rezultat ideoloških i političkih promjena u Hrvatskoj do kojih je došlo uspostavom državne samostalnosti i povezivanjem s tradicionalnim kršćanskim vrijednostima što dovodi do subjektivnijeg pristupa ovoj temi u udžbenicima povijesti. Slikovni prikazi ovih udžbenika baziraju se na portretnim fotografijama Alojzija Stepinca, a povijesni izvori, ako se pojavljuju, također govore o temama vezanim uz njegov lik i djelo.

U udžbenicima treće generacije – *Povijest 4* (2002.), *Povijest 4* (2004.) te u suvremenom udžbeniku *Povijest* (2022.) vidljiv je izostanak teme povezanosti nacionalnog identiteta i Katoličke Crkve u nastojanju da se postigne veća objektivnost, a pojavljuje se tema poboljšanja odnosa Katoličke Crkve i Jugoslavije, čime se produbljuje povijesni narativ. Iz tablice je vidljivo da su najzastupljenije teme u svim udžbenicima odnos komunističkih vlasti prema religiji, te prema svećenicima i Katoličkoj Crkvi. Za razliku od ranijih udžbenika koji ne ulaze u pozadinu ateizacije i komunističkog odnosa prema religiji, udžbenici treće generacije sadrže objašnjenje ideoloških razlika koje su utjecale na odnos komunističkih vlasti prema Katoličkoj Crkvi. Tako udžbenik *Povijest 4* (2002.) osim spominjanja ideoloških razlika – religija kao „opijum za narod“ – donosi opis položaja drugih religijskih organizacija te uspoređujući njihov položaj i položaj Katoličke Crkve donosi razlog zašto je baš Katolička Crkva bila „pod povećalom“ vlasti. Udžbenici u razdoblju nakon 1990-ih više ne donose slikovite opise Alojzija Stepinca, već se fokusiraju na odnos Stepinca s komunističkim vlastima, suđenje te antifašističke stavove. Suvremeni udžbenik *Povijest 4* (2022.) sadrži sve teme osim teme nacionalnog identiteta i Katoličke Crkve, te sadrži najveći broj i raznolikost slikovnih prikaza i pisanih povijesnih izvora. Razlog tome je vjerojatno sama reforma Škola za život kojom se potiče rad učenika na povijesnim izvorima, no moguće i činjenica da sada već postoji dovoljna vremenska distanca, te naglašavanje objektivnosti u pisanju prošlosti kako određene teme, poput razdoblja poboljšanja crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji, ne bi morale biti prešućene.

Tablica 3. Kvantitativni prikaz slikovnih materijala

Naslov udžbenika	Godina izdanja	Slikovni prikazi	
		Alojzije Stepinac	Ostali slikovni prikazi
<i>Povijest</i>	1974.	-	-
<i>Povijest 2</i>	1989.	-	1
<i>Povijest</i>	1996.	1	-
<i>Povijest IV.</i>	1998.	1	1
<i>Povijest</i>	1998.	1	-
<i>Povijest 4</i>	2002.	1	2
<i>Povijest 4</i>	2004.	2	2
<i>Povijest 4</i>	2015.	1+1	1
<i>Povijest 4</i>	2022.	2	4

U tablici 3. Prikazani su slikovni prikazi, točnije fotografije u analiziranim udžbenicima. Za socijalističke udžbenike karakterističan je manjak slikovnih prikaza. Udžbenik *Povijest* (1974.) ne sadrži slikovne prikaze, dok *Povijest 2* (1989.) sadrži fotografiju *Katoličkog lista* od 26. lipnja 1941. godine, a u opisu stoji: “*Katolički list kao propagator ustaškog režima.*“ S obzirom da se tematika Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata ne obrađuje niti u jednom udžbeniku izostaju i bilo kakvi slikovni prikazi. Za udžbenike prve i druge generacije karakteristična je portretna fotografija Alojzija Stepinca, a udžbenik *Povijest IV.* (1989.) osim fotografije Alojzija Stepinca donosi i fotografiju biskupskih dvora i katedrale u Đakovu.

Udžbenici izdani nakon 2000. godine i dalje sadrže fotografije Stepinca, no to nisu nužno portretne fotografije. Također, od tada se pojavljuju i fotografije s prikazom drukčijih tema. Udžbenik *Povijest 4* (2002.) sadrži fotografiju Alojzija Stepinca u sudnici 1946. godine, te fotografiju izdanja *Vijesnika* iz 1945. s božićnom čestitkom i fotografiju Franje Šepera. Udžbenik *Povijest 4* (2004.) sadrži fotografiju Stepinca u sudnici te portretnu fotografiju. Također, udžbenik sadrži slikovni prikaz sv. Leopolda Bogdana Mandića i fotografiju hodočašća u Mariji Bistrici 1984. Udžbenik povijesti iz 2015. godine sadrži tri slikovna prikaza – fotografiju Stepinca u sudnici, fotografiju izdanja *Vjesnika* iz 1946., tj. reportažu *Vijesnika* o suđenju Alojziju Stepincu i fotografiju antivjerskih brošura 1940-ih godina. Najviše slikovnih prikaza, šest, sadržava suvremeni udžbenik *Povijest 4* (2022.). Osim fotografije samog Stepinca i fotografije njegova suđenja, udžbenik sadrži još četiri fotografije

vjerske tematike. Tako se osim Stepinčeve portretne fotografije u udžbeniku nalazi i portretna fotografija svećenika Miroslava Bulešića, te fotografija Pape Pavla VI. Također, u udžbeniku se nalazi fotografija protivatikanskih vjerskih brošura koja se pojavljuje i u udžbeniku iz 2015.godine, te fotografija spomenika Zagrebačkoj bibliji u Zagrebu.

6. ZAKLJUČAK

Nakon provedene kvalitativne i kvantitativne analize teme Katoličke Crkve nakon Drugog svjetskog rata na odabranim udžbenicima povijesti, može se zaključiti da je teza postavljena u uvodu istinita. Može se zaključiti da je proglašenje samostalne Hrvatske utjecalo na ideološke i političke promjene koje su oblikovale promjenu prikaza ove teme u udžbenicima od 1990-ih do danas. Autori hrvatskih udžbenika ovu temu prikazuju na relativno sličan način, no s odmakom od 1990. mijenja se fokus onoga na što udžbenik želi privući pažnju. K tome, vremenska distanca od razdoblja Jugoslavije, točnije početka hrvatske samostalnosti, kao i razvoj metodologije i objektivniji pristup u pisanju udžbenika povijesti, tj. prikazu navedene teme u nastavi, igraju veliku ulogu.

Prikaz Katoličke Crkve u socijalističkim udžbenicima pod utjecajem je protuvjerske politike kojom su jugoslavenske vlasti nastojale potisnuti religiju i njene crkvene organizacije iz javnog i društvenog života. Katolička Crkva prikazana je kao neprijatelj socijalističkog napretka i društva te suradnik okupatora. Stoga povijesni izvori u udžbenicima ne postoje, a cilj slikovnih prikaza je dokazati antirevolucionarnu narav Crkve i njenog vrha.

Raspad SFRJ, dakle početak samostalne Hrvatske, označio je prekretnicu u načinu prikazivanja ove teme u hrvatskim udžbenicima. Stvara se novi narativ o Katoličkoj Crkvi kao žrtvi komunističkog režima, te se u prvi plan stavlja povezivanje Crkve i Hrvata na nacionalnoj, kulturnoj, etničkoj i povijesnoj osnovi. Crkva je prikazana kao nositeljica domoljubnih osjećaja, a ključna figura je Alojzije Stepinac kao antifašist, protivnik komunističkog režima i zagovaratelj hrvatske samostalnosti. Slikovni i pisani povijesni izvori tiču se gotovo isključivo Alojzija Stepinca.

Udžbenici treće generacije i suvremeni udžbenici objektivnije prikazuju povijest i trude se šire poučavati temu. Ovi udžbenici prikazuju problematiku poboljšanja crkveno-državnih odnosa, što udžbenici 1990-ih izostavljaju te napuštaju subjektivni prikaz povezanosti nacionalnog osjećaja pripadnosti i Katoličke Crkve. Suvremeni udžbenici žele postići multiperspektivnost pomoću više različitih povijesnih izvora i različitih interpretacija. Kao rezultat toga, kod učenika se potuče razvijanje kritičkog mišljenja kao važnog čimbenika u nastavku školovanja ili ulasku u demokratsko društvo.

7. LITERATURA

7.1 Popis udžbenika povijesti

1. Akmadža, M., Jareb M., i Radelić Z. (2015.) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa.
2. Anića, T., Bagarić P., Samardžija I., Barić N., Brigović, I., Ledića, S., ...Čurković, M. (2022.) *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za četvrti razred gimnazije*. Zagreb: Alfa.
3. dr. Bilandžić, D., dr. Jelić, I., dr. Matković, H., dr. Pavličević, D., dr. Stančića, N. i dr. Vukadinović, R. (1989.) *Povijest 2: udžbenik za usmjereno obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
4. dr. Perić, I. (1974.) *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
5. dr. Perić, I. (1998.) *Povijest: udžbenik za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa.
6. Kolar-Dimitrijević, M., Petrića, H. i Raguž J. (2004.) *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije*. Samobor: Meridijani.
7. Leček, S., Najbar-Agičić, M., Agičić, D. i Jakovina, T. (2002.) *Povijest 4: udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije*. Zagreb: Profil Klett.
8. Vujčić, I. (1996.) *Povijest: Hrvatska i svijet 2: udžbenik za drugi razred četverogodišnjih strukovnih*. Zagreb: Birotehnika Centar za dopisno obrazovanje.
9. Vujčić, I. (1998.) *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred*. Zagreb: Birotehnika Centar za dopisno obrazovanje.

7.2 Popis literature

1. Agičić, D. (2015.) *Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti*. Zagreb: Srednja Europa
2. Akmadža, M.(2013). *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980*. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o
3. Akmadža, M.(2019). *Stepinac, riječju i djelom*.Zagreb: AGM d.o.o.
4. Baranović, B. (1994.) *Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj*. Revija za sociologiju, 25 (3-4)
5. Barunčić Pletikosić, J. (2014). *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje i stradanja* (Disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija.,29-30 str. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:699191>
6. Bremer,T.(2010). Croatian Catholic Church and its Role in Politics and Society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 30, izd.3 ,čl 1.
7. *Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja*. (n.d.). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2129.html
8. Goldstein, I. (2008.) *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: EPH Novi Liber
9. Koren, S. (2014). *Čemu nas uči povijest?*. Zagreb: Profil International
10. *Kurikulum nastavnog predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazije* preuzeto s https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/POV_kurikulum.pdf (20.8.2022.)
11. Marinović, M.(2014.). *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja – Metodički priručnik za nastavnike povijesti*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje
12. Petrungaro, S. (2009.) *Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.godine*. Zagreb: Srednja Europa
13. Poljak, V. (1980.) *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Poljak, V. (1988.) *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga
15. Radelić, Z. (2006.) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga
16. Rendić Miočević, I. (2000.) *Učenik-istražitelj prošlosti*. Zagreb: Školska knjiga
17. Stradling, R. (2003). *Nastava europske povijesti 20.stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa